

Pohjois-Karjalan kulttuuriympäristöohjelma 2021–2027

Joensuun Kirkkokatua vuonna 1984. Kuva Pohjois-Karjalan museo.

Pohjois-Karjalan kulttuuriympäristö- ohjelma 2021–2027

TOIMITTANUT PEKKA PIIPARINEN

ARTIKKELIEN KIRJOITTAJAT

PEKKA PIIPARINEN

VILLE HAKAMÄKI

JUKKA NYKÄNEN

Pohjois-Karjalan kulttuuriympäristöohjelma 2021–2027

Pohjois-Karjalan elinkeino-, liikenne- ja ympäristökeskus

Taitto: PunaMusta Oy/Sisältö- ja suunnittelupalvelut

Toimittaja: Pekka Piiparinen

Kansikuva: Polvijärven ortodoksinen kirkko (1914). Kuva Pekka Piiparinen (2020).

Takakannen kuva: Liperin Ylämyllyn entisen varuskunnan kasarmeita. Kuva Pekka Piiparinen (2017).

Painotalo: PunaMusta Oy

Sarjajulkaisunumero: Raportteja 40/2020

ISBN 978-952-314-886-4 (painettu)

ISBN 978-952-314-885-7 (PDF)

ISSN-L 2242-2846

ISSN 2242-2846 (painettu)

ISSN 2242-2854 (verkojulkaisu)

URN URN:ISBN:978-952-314-885-7

www.doria.fi/ely-keskus

**Painotuotteet
4041-0619**

Sisällys

●	Esipuhe	2
●	Johdanto	3
●	Kulttuuriympäristöjen vaaliminen ja edistäminen	5
	Visio 2035.....	6
	Vaalijoita ja keinoja.....	6
	Rahoituslähteitä.....	10
	Tavoitteita ja toimenpiteitä	12
●	Katsauksia kulttuuriympäristöihin	23
	Taajamat ja liikekeskustat.....	24
	Lähtökohtia Pohjois-Karjalan arkeologisen kulttuuriperinnön vaalimiseen.....	39
	Maisemien maakunta.....	49
●	Liitteet	63
	LIITE 1. Erityislaeilla suojellut rakennukset	64
	LIITE 2. Pohjois-Karjalan valtakunnallisesti merkittävät rakennetut kulttuuriympäristöt.....	67
	LIITE 3. Maakunnallisesti merkittävät rakennetun kulttuuriympäristön kohteet ja alueet	71
	LIITE 4. Valtakunnallisesti ja maakunnallisesti arvokkaat maisema-alueet.....	80
	LIITE 5. Pohjois-Karjalan arkeologiset erityiskohteet.....	82
	LIITE 6. Täydennys Tavoitteita ja toimenpiteitä -lukuun.....	84
	LIITE 7. Säädöspohjaa	85

Esipuhe

Käsillä oleva Pohjois-Karjalan kulttuuriympäristöohjelma on järjestyksessään toinen maakunnallinen kulttuuriympäristöohjelma, ensimmäisen valmistumisesta on aikaa jo 25 vuotta. Ohjelman strategisen luonteen lisäksi julkaisulla on myös tietokirjamaista otetta: se sisältää kolme artikkelia, jotka valottavat maakuntamme kulttuuriympäristöjen eri näkökulmia.

Kulttuuriympäristöohjelma on Pohjois-Karjalan elinkeino-, liikenne- ja ympäristökeskuksen (ELY-keskus) koordinoima ja toimittama julkaisu, jonka laatimiseen ja kommentointiin on osallistunut lukuisa joukko maakunnan kulttuuriympäristöjen parissa toimivia tahoja. Sisältöä ohjelmaan ovat tuottaneet asiantuntijat ELY-keskuksesta, Pohjois-Karjalan maakuntaliitosta sekä Pohjois-Karjalan alueellisesta vastuumuseosta. Museovirastolta on saatu arvokkaita näkemyksiä ja kuvamateriaalia. Myös maakunnassa toimivat museot ovat antaneet ohjelman sisältöön historiallisia valokuvia.

Miksi käsillä oleva kulttuuriympäristöohjelma on laadittu? Pohjois-Karjalassa on monipuolisia kulttuuriympäristöjä, joita voidaan hyödyntää tulevaisuudessa monin tavoin. Hyvin hoidettu kulttuuriympäristö lisää alueen vetovoimaa, elinvoimaisuutta ja asukkaiden hyvinvointia. Kulttuuriympäristöt parantavat asukkaiden elämänlaatua lisäämällä sosiaalista kanssakäymistä ja yhteisöllisyyttä. Lisäksi elinkeinot, kuten esimerkiksi matkailu, voivat monin tavoin hyödyntää kestävästi maakunnan kulttuuriympäristöjä.

Toivon, että ohjelma osaltaan lisää tietoisuutta Pohjois-Karjalan kulttuuriympäristöistä ja niiden kestävästä hyödyntämisestä.

Janne Kärkkäinen
Johtaja
Ympäristö-vastuualue
Pohjois-Karjalan elinkeino-, liikenne- ja ympäristökeskus

Nurmeksen entinen rautatieasema. Kuva Pekka Piiparinen (2020).

Johdanto

Pohjois-Karjalan kulttuuriympäristöihin on varastoitunut runsaasti tietoa alueen historiasta ja nykyisyydestä. Monet ympäristön elementit kertovat, miten Pohjois-Karjalassa on aikojen saatossa eletty ja toimittu sekä millaisia arvoja ympäristöstä ja maisemasta löytyy. Kulttuuriympäristöt kertovat tämän päivän maakunnan elämänmenosta ja niissä näkyvät myös Pohjois-Karjalan erityispiirteet verrattuna muihin alueisiin. Tällä on vahva merkitys aluidentiteettiin ja siihen, mikä on alueellemme omaleimaista.

Kulttuuriympäristöohjelmia on laadittu valtakunnan, maakuntien, kuntien, kaupunginosien ja kylien tasolla. Näistä maakunnallinen taso lienee yleisin. Tämän kulttuuriympäristöohjelman tavoitteena on kertoa Pohjois-Karjalan kulttuuriympäristöjen kehityshistoriasta, tunnistaa maakunnan kulttuuriympäristöjä koskevia erityispiirteitä ja arvoja, esitellä kulttuuriympäristöistä vastaavia toimijoita, kertoa vaalimisen säädöspohjasta sekä tuoda esiin tavoitteet ja toimenpiteet, joilla maakunnan kulttuuriympäristöjen käyttöä ja vaalimista voidaan edistää.

Ohjelma on tarkoitettu maakunnan yksityishenkilöiden, yritysten, kuntien, viranomaisten, järjestöjen ja muiden toimijoiden hyödynnettäväksi. Pohjois-Karjalan kulttuuriympäristöohjelma ohjeistaa ja antaa suosituksia. Ohjelmaa voidaan käyttää esimerkiksi maakunnan strategiatyössä, kylien kehittämistoimissa, kuntien maankäytön suunnittelussa, rakennusval-

vonnan työssä, opetuksessa ja koulutuksessa sekä kulttuuriympäristöjen hoitoa koskevissa hankkeissa.

Kulttuuriympäristöohjelman luvussa ”Katsauksia kulttuuriympäristöihin” on nostettu esille kolme syvemmin luotaavaa artikkelia ja teemaa, joissa paneudutaan maakunnan ajankohtaisiin kulttuuriympäristöaiheisiin. Artikkelit käsittelevät kuntien taajamia ja liikekeskustoja, arkeologista kulttuuriperintöä sekä maisemia. Ohjelman tulevissa päivityksissä otetaan esille uusia ajankohtaisia aiheita.

Heinävesi liittyi Pohjois-Karjalaan vuoden 2021 alussa. Tämä ohjelma on laadittu aikana, jolloin Heinävesi kuului vielä Etelä-Savoon. Näin Heinäveden asioita ei ole tarkasteltu ohjelmassa syvällisemmin, mutta tavoitteiden ja toimenpiteiden sekä rahoituslähteiden osalta ohjelman sisältö koskee myös Heinävetä.

Pohjois-Karjalaan on laadittu kulttuuriympäristöohjelmia aiemminkin. Ensimmäinen toteutettiin Valtiomolle vuonna 1994. Seuraavan vuosituhaten alussa ympäristökeskus toteutti ohjelmat seitsemään muihin kuntaan.

Ensimmäinen maakunnallinen kulttuuriympäristöä koskeva strategia laadittiin vuonna 1996, jolloin valmistui ”Pohjois-Karjalan kulttuuriympäristön hoito-ohjelma”. Uusi ohjelma jatkaa tältä osin Pohjois-Karjalan omaa kulttuuriympäristöohjelmatyötä, osin päivitettyinä, osin uusin ajatuksin ja tavoittein.

Laatimiseen osallistuneita

Pohjois-Karjalan kulttuuriympäristöohjelman 2021–2027 valmistelusta ja toimitustyöstä on vastannut Pekka Piiparinen (ELY-keskus) ja ohjelman laatimista ohjasi maakunnan viranomaisten kulttuuriympäristötyöryhmä. Se myös hyväksyi ohjelman sisällön. Työryhmään kuuluivat Pohjois-Karjalan ELY-keskuksesta Timo Korkalainen, Tarja Pirinen ja Pekka Piiparinen, Pohjois-Karjalan maakuntaliitosta Pasi Pitkänen ja Jukka Nykänen sekä ohjelman loppuvaiheessa ELY-keskuksesta liittoon siirtynyt Timo Korkalainen, Museovirastosta Marja-Leena Ikkala ja Päivi Kankkunen, Pohjois-Karjalan museosta Tarja Raninen-Siiskonen, Mikko Westman ja Ville Hakamäki, Joen-

suun kaupungilta Juha-Pekka Vartiainen ja viimeistelyvaiheessa Natalia Musikka sekä Lieksan kaupungilta Jukka Haltilahti. Ohjelman laatimisen alkuvaiheissa työryhmään kuului myös ELY-keskuksen Irma Mononen.

Kulttuuriympäristöohjelman käytännöllisten asioiden edistämiseksi mukana oli ohjelman sisältötyöryhmä. Ryhmään kuuluivat Pohjois-Karjalan maakuntaliiton Jukka Nykänen ja Heikki Viinikka, Museoviraston Päivi Kankkunen, Pohjois-Karjalan museon Ville Hakamäki sekä Pohjois-Karjalan ELY-keskuksen Hanna Keski-Karhu, Juha Kokkonen, Pekka Piiparinen ja Anna-Liisa Tanskanen.

Konttolahten Selkietä vuonna 1975. Kuva Pohjois-Karjalan museo.

Kulttuuriympäristöjen vaaliminen ja edistäminen

Mitä ovat kulttuuriympäristö ja kulttuuriympäristöohjelma?

Visio 2035

Pohjois-Karjalan kulttuuriympäristöt rakentavat maakunnan identiteettiä, imagoa ja vetovoimaa. Monipuoliset kulttuuriympäristöt edistävät asukkaiden hyvinvointia ja alueen elinvoimaisuutta.

Kulttuuriympäristö

Kulttuuriympäristöllä ymmärretään ihmisen ja luonnon vuorovaikutuksesta syntyneitä ympäristöä. Kulttuuriympäristö ei ole koskaan valmis vaan se on jatkuvasti kehittyvä. Hyvä kulttuuriympäristö tukee alueiden asukkaiden viihtyisyyttä, uusien elinkeinosten syntymistä ja vanhojen kehittymistä sekä alueiden omiin vahvuuksiin perustuvaa kehittämistä, esimerkiksi matkailua. Kulttuuriympäristö voi olla sekä yksilön että alueen identiteettiä vahvistava asia ja voimavara.

Kulttuuriympäristöön kuuluvat arkeologinen kulttuuriperintö, perinnemaisemat, kulttuurimaisema ja rakennettu kulttuuriympäristö. Usein näiden erottaminen toisistaan on vaikeaa ja toisinaan samaa aluetta voidaan näkökulman mukaan tarkastella esimerkiksi kulttuurimaisemana tai rakennettuna kulttuuriympäristönä.

KULTTUURIYMPÄRISTÖJEN OSA-ALUEET

- **Rakennettu kulttuuriympäristö** koostuu ihmisen tekemistä rakennelmista ja rakenteista, kuten rakennuksista, silloista, kanavista, puistoista ja puutarhoista. Käsitettä rakennusperintö käytetään usein synonyymina rakennetulle kulttuuriympäristölle.
- **Kulttuurimaisemat** ovat syntyneet ihmisen ja luonnon vuorovaikutuksesta. Joissakin maisemissa korostuu luonto, esimerkiksi maaseutumaisemissa. Tiheästi rakennetuilla alueilla korostuu ihmisen toiminta, näihin luetaan esimerkiksi kaupunkimaisemat.
- **Perinnemaisemalla** tarkoitetaan vanhan maatalouden ja perinteisen karjalouden tai muiden varhaisten elinkeinosten sekä niihin liittyvien toimintojen muovaamaa maisemaa.

Perinnemaisemiin kuuluvat sekä rakennetut perinnemaisemat että niitto- ja laiduntalouden synnyttämät kulttuurivaikutteiset luontotyypit eli perinnebiotoopit.

- **Arkeologisella kulttuuriperinnöllä** tarkoitetaan maalla tai vedessä säilyneitä, ihmisen toiminnasta esihistoriallisella ja historiallisella ajalla syntyneitä jäännöksiä, rakenteita, kerrostumia ja löytöjä. Niitä tutkitaan ensisijaisesti arkeologian menetelmin.

Kulttuuriympäristöohjelma

Kulttuuriympäristöohjelmissa linjataan alueen tärkeimmät ihmisen muokkaaman ympäristön ominaispiirteet. Usein ohjelmissa esitetään myös tavoitteita, toimenpiteitä ja keinoja ympäristöjen edistämiseksi, vaalimiseksi ja hyödyntämiseksi. Kulttuuriympäristöohjelmaa voidaan käyttää hyväksi päätöksenteossa sekä ohjeena kulttuuriympäristön suunnittelussa, kehittämisessä ja vaalimisessa. Ohjelma on työväline viranomaisille, asukkaille, yrittäjille, yhdistyksille ja kulttuurihistoriallisesti arvokkaiden kohteiden omistajille.

Vaalihoita ja keinoja

Kulttuuriympäristötyötä tekevät viranomaiset

Pohjois-Karjalan kulttuuriympäristöjen vaalimiseen ja säilyttämiseen liittyvästä viranomaistoiminnasta vastaavat Pohjois-Karjalan maakuntaliitto, Pohjois-Karjalan museo, Museovirasto, Pohjois-Karjalan ELY-keskus ja kunnat.

Kunnat vastaavat kulttuuriympäristöstä muun muassa kaavoituksen, rakennusvalvonnan ja museotoiminnan puitteissa. **Kaavoitus** on käytetyin kulttuu-

Karjalaisen Kulttuurin Edistämissäätiö omistaa Valtimolla sijaitsevan Murtovaaran talomuseon. Museon alueella yhdistyvät monet kulttuuriympäristön kerrostumat ja elementit. Kuva Pekka Piiparinen (2019).

riympäristön suojelun ja kehittämisen väline. Hyvä kaavoitusprosessi edellyttää toimivia vuorovaikutusmenettelyjä ja riittävää tietopohjaa. Ajantasaiset kulttuuriympäristöjä koskevat tiedot ovat perusedellytys kaava-suunnittelun vaikutusten arvioinnissa.

Myös kuntien **rakennusvalvontaviranomaiset** ovat kulttuuriympäristön vaalimisen kannalta keskeisessä asemassa. Ne valvovat rakentamisen suunnittelua ja toteuttamista sekä ratkaisevat maankäyttö- ja rakennuslain mukaisia rakennus- ja purkamislupia. Rakennusten lisäksi rakennusvalvontaviranomaisen on tarkastettava, koskeeko hanke arkeologista kulttuuriperintöä. Jos koskee, lupaa varten on pyydettävä Pohjois-Karjalan museon lausunto.

Pohjois-Karjalan elinkeino-, liikenne- ja ympäristökeskus (ELY) tekee rakennusperintölain mukaiset suojelupäätökset ja myöntää rakennusperinnön hoitoon avustuksia. ELY-keskuksessa hoidetaan myös maisemiin ja perinnebiotooppeihin liittyviä tehtäviä. ELY-keskus antaa rakennettua kulttuuriympäristöä koskevia lausuntoja ennen kaikkea kaavahankkeissa ja toisinaan myös purku- ja korjausrakentamissuunnitelmista sekä uudisrakentamisesta.

Maankäyttö- ja rakennuslain muutoksen (2017) jälkeen ELY-keskusten valitusoikeus rajattiin vain maakunnallisesti merkittäviin ja valtakunnallisiin asioihin kaavojen, rakennusjärjestysten, suunnittelutarveratkaisujen ja poikkeamispäätösten osalta. Myös purkuluissa valitusoikeus koskee valtakunnallisesti tai maakunnallisesti merkittäviä rakennuksia.

Joensuun museot (Pohjois-Karjalan museo) on yksi Suomen 31 alueellisesta vastuumuseosta

vuoden 2020 alusta lähtien. Uudistetun museolain mukaan vastuumuseot korvasivat aiemmat maakunta- ja aluetaidemuseot ja vastuumuseoiden tehtäviin kuuluvat toimialueensa kulttuuriympäristöihin liittyvät asiantuntijatehtävät. Pohjois-Karjalan museossa työskentelee arkeologi ja rakennetun kulttuuriympäristön asioista vastaava amanuenssi.

Museovirasto on valtakunnallinen kulttuuriperinnön asiantuntija, palvelujen tuottaja, toimialansa kehittäjä ja viranomainen. Museovirasto vastaa kulttuurihistoriallisesti arvokkaan ympäristön, arkeologisen kulttuuriperinnön ja rakennusperinnön sekä kulttuuriomaisuuden suojelusta yhdessä muiden viranomaisten ja muun museolaitoksen kanssa. Se myös kartuttaa ja esittelee kulttuurihistoriallista kansalliskokoelmaa, tutkii aineellista kulttuuriperintöä sekä tukee ja kehittää museoalaa valtakunnallisesti.

Museovirasto on Pohjois-Karjalassa osallinen maakuntakaavan ja muissa maakunnan suunnitteluasioissa. Virasto toimii asiantuntijaviranomaisena rakennusperintölailla ja kirkkolaeilla sekä valtion asetuksella suojelluissa kohteissa.

Alueellinen vastuumuseo ohjaa asian Museovirastoon neuvottelua varten, silloin kun kyse on muinaisjäännökseen kajoamisesta joko kaavoituksessa tai hankkeessa. Museovirasto hoitaa muinaisjäännösten vahingoittamisasiat sekä muinaisjäännösten suoja-alueen määräämisasiat. Museovirasto käsittelee ja myöntää muinaisjäännösten kajoamis- ja muinaisjäännösten tutkimusluvat.

Pohjois-Karjalan maakuntaliitto on 13 kunnan etua vaaliva asiantuntijaorganisaatio. Sen tehtävänä

on maakunnan kehittäminen, maankäytön suunnittelu ja maakunnan etujen ajaminen. Pohjois-Karjalan maakuntaliiton lakisääteisiin tehtäviin kuuluu toimia aluekehityksestä annetun lain mukaisena aluekehitysviranomaisena sekä huolehtia maankäyttö- ja rakennuslain mukaisesta maakuntakaavoituksesta.

Maakuntakaavalla Pohjois-Karjalan maakuntaliitto edistää suunnitelmallista ja kestävä kehityksen mukaisista rakentamista. Maakuntakaava ohjaa kuntien kaavoitusta ja huomioi valtakunnalliset alueidenkäytön tavoitteet. Liitto laatii selvityksiä maakunnallisesti arvokkaista kohteista, jotta ne voitaisiin huomioida asianmukaisesti kuntien kaavoituksessa. Maakuntaliitto on toteuttanut maakunnanlaajuisia selvityksiä esimerkiksi rakennetusta kulttuuriympäristöstä ja maisema-alueista.

Yliopisto, järjestöt, paikallismuseot ja muut toimijat

Itä-Suomen yliopisto (ISY) on Suomen monialainen tiedeyliopisto. Korkeatasoinen ja tieteidenvälinen tutkimus ja koulutus vastaavat maailmanlaajuisiin haasteisiin ja rakentavat kestävä tulevaisuutta. Yliopiston yksiköistä etenkin humanistisella osastolla, historia- ja maantieteiden laitoksella sekä Karjalan tutkimuslaitoksella tutkitaan monialaisesti ympäristön sosiaalisia ja kulttuurisia piirteitä ja tulkintoja. Aiheina ovat muun muassa ympäristösuhteen moniaistimellisuus, suon uudet käyttötavat ja kulttuuriympäristöjen politisoituminen. Ympäristökasvatus on keskeinen osa laaja-alaista opettajankoulutusta.

Laajojen kansainvälisten ja kansallisten kulttuuriympäristöihin, maisemiin ja maankäyttömuotoihin keskittyvien tutkimushankkeiden lisäksi oppiaineissa tehdään myös opinnäytetöitä kaikilla eri tutkintotasoilla aina väitöskirjoihin saakka. Yliopisto tekee hanke- ja opinnäytetasoilla kiinteää yhteistyötä niin kansallisten, alueellisten kuin paikallistenkin kulttuuriympäristötoimijoiden kanssa.

ProAgria Itä-Suomi, Itä-Suomen Maa- ja kotitalousnaisten (MKN) maisemapalvelut edistää luonnon ja kulttuuriympäristön hoitoa sekä ympäristön kestävä hyödyntämistä. Maisema-asiiantuntijat muodostavat maan kattavan poikkitieteellisen asiantuntijaverkoston, joka on erikoistunut maaseudun kulttuurimaisemaan. MKN maisemapalveluihin Pohjois-Karjalassa kuuluvat erilaiset suunnitelmat, selvitykset, koulutukset ja neuvonnat asiakkaan tarpeiden mukaan yksityisille maanomistajille, erilaisille yhdistyksille ja organisaatioille.

Pohjois-Karjalassa on useita **järjestöjä**, jotka toimivat maakunnan kulttuuriympäristöjen parissa.

Näitä ovat muun muassa Pohjois-Karjalan Kylät ry, Pohjois-Karjalan rakennusperinneyhdistys Räppänä ry, Pohjois-Karjalan SAFA ry, Karjalaisen Kulttuurin Edistämisseätiö ja Maaseudun sivistysliiton Pohjois-Karjalan aluejärjestö. Paikallisemmalla tasolla kulttuuriympäristöasioiden parissa toimivat monet kylä- ja kotiseutuyhdistykset, muutamien näiden toimenkuvaan kuuluu muun muassa ulkomuseotoiminta. Lisäksi Pohjois-Karjalassa on kolme Leader-yhdistystä, Keski-Karjalan Jetina ry, Joensuun seudun Leader ry ja Vaara-Karjalan Leader ry, jotka rahoittavat muun muassa paikallisia kulttuuriympäristöhankkeita.

Kuntien kaavoitus- ja rakennusvalvontaviranomaisten lisäksi kunnissa hoidetaan kulttuuriympäristöasioita muun muassa **kulttuuri- ja opetustoiminnassa**. Esimerkiksi kunnanhallinnossa olevat ammatilliset **paikallismuseot** esittelevät kulttuuriympäristöjä näyttely-, tapahtuma- ja julkaisutoiminnassaan. Lisäksi museoilla on suuri merkitys kulttuuriympäristöihin liittyvässä koelmanhallinnassa, esimerkiksi valokuvien, karttojen ja rakennuspiirustusten tallentajina. Pohjois-Karjalassa on neljä ammatillisesti hoidettua paikallismuseota: Nurmeksen museo, Outokummun kaivosmuseo, Ilomantsin museosäätiö ja Lieksassa Pielisen museo.

Nurmeksen museon museomestari Marjaana Antikainen asentamassa tuplaikkunoita Uddin kauppaan Ikolan museolla syksyllä 2019. Kuva Nurmeksen museo.

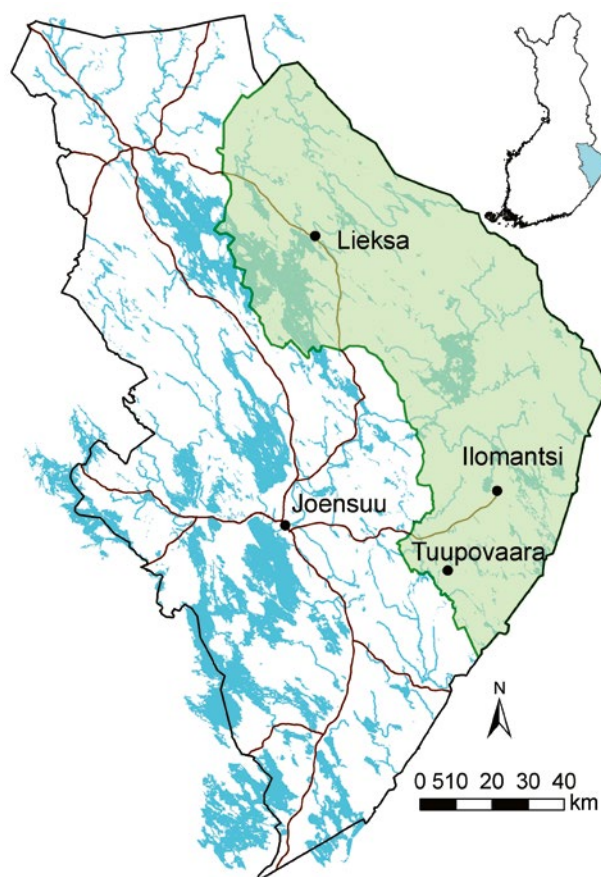
Metsähallitus on valtion liikelaitos, joka hallinnoi valtion maa- ja vesiomaisuutta. Metsähallituksen Luontopalvelut toimii ympäristöministeriön ohjauksessa. Luontopalvelut hallinnoi Pohjois-Karjalassa Kolin, Patvinsuon ja Petkeljärven kansallispuistoja sekä muita luonnonsuojelualueita ja niiden kulttuuriympäristöjä. Luontopalvelujen hoitamiin kulttuuriympäristöihin kerrotaan erilaisia arvoja, kuten perinnebiotooppeihin, muinaisjäänneksiin ja rakennusperintöön liittyviä. Valtaosa Luontopalvelujen hoitamista kohteista on yleisölle avoimia käyntikohteita. Pohjois-Karjalassa kulttuuriympäristöjen hoitamisesta Luontopalveluiden hallinnoimilla alueilla vastaa arkeologi ja rakennuskonservattori.

Pohjois-Karjalan biosfäärialue on kestävä kehityksen kokeilu- ja mallialue, joka kuuluu UNESCO:n Ihminen ja biosfääri -ohjelmaan (MAB). Biosfäärialue yhdistää alueellisen monitieteisen tutkimuksen ja laajan kehittämissyhteistyön. Paikallislähtöiset hankkeet ovat biosfäärialuetoiminnan näkyvin toimintamuoto. Biosfäärialuetoiminta tulee laajasti esille myös kestävä kehityksen kumppanuusverkoston kautta. Verkostoon kuuluvat muun muassa alueen kunnat, monet yritykset, yhteisöt ja museot. Hallinnollisesti biosfäärialue sijoittuu Pohjois-Karjalan ELY-keskukseen. Toimintaa ohjaa alueellinen työvaliokunta.

Kulttuuriympäristötyöryhmät

Pohjois-Karjalassa toimii kaksi kulttuuriympäristötyöryhmää. Laajempi, **noin 25 jäsenen suuruinen kulttuuriympäristötyöryhmä** toimii keskustelevana, ideoivana, verkostoituvana ja tietoa välittävänä foorumina. Siihen kuuluu edustajia seuraavista organisaatioista:

- Pohjois-Karjalan ELY-keskus
- Nurmeksen museo
- Rakennusperinneyhdistys Rappänä ry
- Museovirasto
- Pohjois-Karjalan museo
- Pielisen museo
- Itä-Suomen yliopisto
- Pohjois-Karjalan SAFA
- Ilomantsin museosäätiö
- Pro Agria Pohjois-Karjala, maa- ja kotitalousnaiset
- Pohjois-Karjalan maakuntaliitto
- Joensuun kaupungin kaavoitus
- Joensuun kaupungin rakennusvalvonta
- Metsähallitus
- Lieksan kaupungin kaavoitus
- Pohjois-Karjalan Kylät ry
- Itä-Suomen kulttuuripolut ry

Pohjois-Karjalan biosfäärialueeseen kuuluvat Lieksa ja Ilomantsi sekä itäisin osa Joensuuta. Toimintaa on myös muualla maakunnassa. Kartta Pohjois-Karjalan ELY-keskus.

Pohjois-Karjalan 11 jäsenen **viranomaistahoista koostuvan kulttuuriympäristötyöryhmän** tehtävänä on vaalia maakunnan kulttuuriympäristöjä käytännön toimenpitein. Työryhmässä on jäseniä seuraavista organisaatioista:

- Pohjois-Karjalan ELY-keskus
- Pohjois-Karjalan museo
- Museovirasto
- Pohjois-Karjalan maakuntaliitto
- Joensuun kaupunki (kaavoitus)
- Lieksan kaupunki (kaavoitus)

Pohjois-Karjalassa toimii myös ELY-keskuksen koordinoima **maisematyöryhmä**. Sen tehtävänä on edistää maakunnan maisema-asioita muun muassa ideoimalla ja verkostoitumalla maisema-asioiden parissa työskentelevien kesken. Maisematyöryhmässä on jäseniä ELY-keskuksen lisäksi Metsäkeskuksesta, Metsähallituksesta, Pohjois-Karjalan Kylät ry:stä, Kontiolahden kunnasta, Pohjois-Karjalan maakuntaliitosta, Pohjois-Karjalan museosta, Museovirastosta, Pro Agria Pohjois-Karjalasta (maa- ja kotitalousnaiset) ja Maaseudun sivistysliitosta.

Pohjois-Karjalan suurempi kulttuuriympäristötyöryhmä koolla Lieksan Yrjölän historiallisessa kotiseututalossa syyskuussa 2018. Kuvassa oikealla silloinen ryhmän puheenjohtaja, ELY-keskuksen luonto- ja alueidenkäyttöyksikön päällikkö Irma Mononen. Kuva Veli-Matti Karpainen.

Rahoituslähteitä

Museovirastolla on useita avustuslajeja kulttuuriympäristöjen hoitoon: rakennusten ja kulttuuriympäristökohteiden entistämistäavustuksia, muinaisjäännösten hoitoavustuksia sekä avustuksia yhteisöjen kulttuuriperintöön ja kulttuuriympäristöön liittyviin hankkeisiin.

Museoviraston entistämistäavustuksia voidaan myöntää omistajalle rakennusperinnön suojelemisesta annetulla lailla suojeltuihin kohteisiin tai muiden merkittäviin kohteisiin, joiden kunnostus edellyttää erityistä kulttuuri- tai rakennushistoriallista asiantuntemusta ja osaamista. Museoviraston avustusta voidaan myöntää kohteen omistaville yksityishenkilöille ja yhteisöille. Myös kunnille voidaan myöntää Museoviraston avustusta, mikäli kohde on suojeltu rakennusperintölailla.

Muinaisjäännösten hoitoavustusten tavoitteena on edistää kiinteiden muinaisjäännösten säilymistä ja tunnistamista tukemalla alueiden maisemanhoitoa ja kohteiden merkitsemistä. Muinaisjäännösalueiden hoitoavustuksen edellytyksenä on, että tuettavat toimenpiteet kohdistuvat muinaismuistolailla rauhoitettuun kiinteään muinaisjäännökseen.

Museoviraston yhteisöjen kulttuuriperintötoimintaan liittyvillä avustuksilla vahvistetaan yhteisö-

jen osallisuutta kulttuuriperintöön. Avustettavat hankkeet voivat sisältää kulttuuriperintöön liittyvän tiedon tallennusta, dokumentointia ja tiedon välittämistä sekä toimenpiteitä, joilla lisätään yhteisöjen osallistumismahdollisuuksia ja kulttuuriperinnön elinvoimaisuutta. Avustusten tavoitteena on edistää sosiaalisesti, ekologisesti, taloudellisesti ja kulttuurisesti kestävää kulttuuriperintötyötä.

Pohjois-Karjalan **ELY-keskus myöntää avustuksia rakennusperinnön ja saariston ympäristön hoitoon**. Rakennusperinnön hoidon harkinnanvaraista avustusta voidaan myöntää korjauksiin, joilla edistetään historiallisesti arvokkaan rakennuksen säilymistä. Tällaisia ovat esimerkiksi katon, ulkoseinien, perustusten, ikkunoiden, ovien tai tulisijojen korjaustyöt. Avustusta voidaan myöntää myös rakennuksen pihaan tai muun välittömän ympäristön kunnostamiseen sekä muihin kunnossapitoa, suojelua ja parantamista edistäviin toimenpiteisiin. Avustuksia voivat hakea rakennusten yksityiset omistajat, rakennusperinnön hoitoa edistävät yhteisöt, kunnat ja kuntayhtymät.

Rakennusten korjaustoimissa voi omistaja hyödyntää myös kotitalousvähennystä. Jos omistaja on saanut Museoviraston tai ELY-keskuksen avustuksen rakennuksen kunnostamiseen, kotitalousvähennystä ei voida käyttää samaan toimenpiteeseen.

Saariston ympäristönhoidonavustusta voidaan myöntää toimenpiteisiin, jotka koskevat saaristoluonnon suojelemista taikka saariston maisemakuvan säilyttämistä tai parantamista. Avustuksia on vuosien mittaan myönnetty hankkeille, joiden yhteydessä on muun muassa hoidettu saariston niittyjä ja muita perinnemaisemia, tehty linnusto- ja luontoselvityksiä sekä kunnostettu saaristomaisemien kannalta tärkeitä rakennuksia ja rakennelmia, kuten venevajoja ja aittoja. Tuen saajina ovat olleet saariston asukkaat sekä paikalliset luonnonsuojelu- ja ympäristöjärjestöt.

Pohjois-Karjalassa saariston ympäristöavustusta voidaan myöntää seuraaviin kuntiin, joiden saariin ei ole kiinteää tieyhteyttä sekä suluissa oleviin saariin ja muihin alueisiin, vaikka niihin on kiinteä tieyhteys:

- Juuka (myös Larinsaari, Koveronsaari, Ritonieniemi ja Ruottilansaari)
- Kitee (myös Sarvisalo, Pellavasniemi, Kiurusaari, Pöllänniemi, Lentteenniemi, Mustolanperä, Varmonniemi, Asikonsaari, Puhossalo–Enanniemi, Ikolansaari, Suoparsaari–Suorlahti ja Heinonniemi)
- Lieksa (myös Koli)
- Liperi (myös Tutjunniemi–Roukalahti, Niinikkosaari ja Siikasaari)
- Rääkkylä (myös Oravinsalo, Varpasalo ja Nieminen)

Suomen **Kotiseutuliitolta voi hakea seurantalojen korjausavustusta**. Korjausavustuksilla on tarkoitus säilyttää seurantalojen kulttuurihistoriallisesti arvokasta rakennusperintöä, mahdollistaa niiden erityispiirteet säilyttävä korjaaminen ja käytettävyyttä parantavat välttämättömät muutostyöt. Avustus on valtionavustus, joka on tarkoitettu ensisijaisesti perinteisten, vakiintuneessa käytössä olevien seurantaloiden välttämättömiin korjaustöihin.

Leader-toimintaryhmät voivat rahoittaa omien kehittämissuunnitelmien puitteissa kulttuuriympäristöjen kehittämissuunnitelmia ja –investointeja. Esimerkiksi maisemanhoitoa toteutetaan pääasiassa Leader-rahoituksen avulla.

Suomessa on neljä valtakunnallista ja kaksi maakunnallista **maisemanhoitoaluetta**. Ympäristöministeriö voi myöntää perustetuille maisemanhoitoalueille maisemanhoitoon tarkoitettua rahaa, jota voi hakea paikalliselta ELY-keskukselta.

Manner-Suomen maaseudun kehittämissuunnitelmasta voidaan tukea perinnemaisemien hoitoa ja maiseman monimuotoisuutta ylläpitäviä toimia 5-vuotisilla **ympäristösopimuksilla**. Aktiiviviljelijät ja rekisteröidyt yhdistykset voivat hakea maatalousluonnon monimuotoisuuden ja maiseman **hoitosopimusta** ELY-keskukselta. Sopimuskohteita ovat muun muassa

luonnonlaitumet, erilaiset perinnebiotoopit, reunavyöhykkeet ja alle yhden hehtaarin kokoiset peltojen metsäsaarekkeet. Lisäksi perinnebiotooppien ja luonnonlaitumien alkuraivaukseen ja aitaamiseen on voinut hakea ei-tuotannollista investointikorvausta. Seuraava maaseudun kehittämissuunnitelma vuosille 2021–2027 on valmisteilla (joulukuu 2020). Sen valmistuttua saadaan varmistus siitä, mitkä ympäristöhoitoon liittyvät toimet ovat tuettavia.

Pohjois-Karjalan ELY-keskus myöntää **avustuksia EU:n maaseuturahastosta** yritysten kehittämissuunnitelmiin sekä yleisiin kehittämissuunnitelmiin, jotka voivat sisältää hankemuotoista kehittämistä tai yleishyödyllisiä investointeja. Kulttuuriympäristön kannalta arvokkaita rakennuskohteita on voinut tulla rahoituksen piiriin, jos yritykset hyödyntävät niitä esimerkiksi matkailutoiminnassa tai niillä on osoitettu yleishyödyllinen käyttötarkoitus. Tätä kirjoitettaessa (syyskuu 2020) seuraavan EU:n osarahoittaman maaseudun kehittämissuunnitelman valmistelu vuosille 2021–2027 on käynnissä.

Suomi saa **EU:lta tukea kahdesta rakennerahastosta**: Euroopan aluekehitysrahastosta ja Euroopan sosiaalirahastosta. Euroopan aluekehitysrahaston (EAKR) tavoite on parantaa työllisyyttä sekä lisätä alueiden kilpailukykyä ja elinvoimaisuutta. Euroopan sosiaalirahaston (ESR) tavoite on tukea työllisyyttä ja työllistymisedellytyksiä osaamista ja palvelurakenteita kehittämällä.

Rakennerahastoista tukea myöntävät Pohjois-Karjalan maakuntaliitto (EAKR) ja Etelä-Savon ELY-keskus (EAKR ja ESR). Rakennerahastot eivät mahdollista suoraa tukea kulttuuriympäristöjen kehittämissuunnitelmille. Haettavien hankkeiden täytyy kohdentua kulttuuriympäristön hyväksi elinkeinoelämän edistämisen kautta. Tämä mahdollistuu EAKR:n osalta esimerkiksi hakemalla tukea kulttuurimatkailua edistäville hankkeille. Niissä on suora elinkeinoyhteyttä, mutta samalla voidaan parantaa alueen kulttuuriympäristön tilaa kunnostamalla esimerkiksi historiallista rakennuskantaa matkailun käyttöön.

Työllisyyttä tukevan ESR-rahaston avulla voidaan rahoittaa esimerkiksi kulttuuriympäristöjen kunnossapitoon tarvittavien tietojen ja taitojen koulutusta. Tätä kirjoitettaessa (syyskuu 2020) on ennakoitavissa, että elinkeinoyhteyttä täytyy löytyä rahoituksen saamiseksi myös seuraavalla ohjelmakaudella 2021–2027. Merkityksellisin rakennerahastojen tarjoama tuki kulttuuriympäristöjen vaalimiseksi on osaamisen kehittäminen.

Tavoitteita ja toimenpiteitä

Tässä luvussa esitetään Pohjois-Karjalan kulttuuriympäristöjä koskevat tavoitteet, toimenpiteet sekä näille toimeenpanijat. Pohjois-Karjalan viranomaistahojen kulttuuriympäristötyöryhmä seuraa tavoitteiden toteutumista ohjelmakauden puolivälissä sekä ohjelmakau-

den päättyessä vuonna 2027. Tuolloin tavoitteiden toteutumista tiedustellaan myös kuntien teknisistä toimista sekä suuremmalta maakunnalliselta kulttuuriympäristötyöryhmältä.

Yleisiä edistämistoimia

Tavoite	Toteutettava toimenpide	Toimeenpanijat
Kulttuuriympäristöjä arvostetaan aikaisempaa enemmän.	Pohjois-Karjalan kulttuuriympäristöohjelman tavoitteita otetaan mukaan maakunnallisiin sekä kuntien, pitäjäin, kylien ja kaupunginosien strategioihin ja ohjelmiin.	Maakuntaliitto, ELY-keskus ja Pohjois-Karjalan museo, kunnat, kylät, kaupunginosat ja järjestöt.
	Kunnissa ja niiden osissa (esimerkiksi kylissä) laaditaan uusia tai päivitettyjä kulttuuriympäristöohjelmia.	Kunnat ja järjestöt.
	Tiedotusta kulttuuriympäristöasioissa työskentelevien kesken tehostetaan.	ELY-keskus, kunnat, järjestöt, maakuntaliitto, Pohjois-Karjalan museo ja Museovirasto.
	Tiedotusta kulttuuriympäristöasioista asukkaiden suuntaan tehostetaan.	ELY-keskus, maakuntaliitto, Pohjois-Karjalan museo ja järjestöt.

Tavoite	Valmisteltava toimenpide	Toimeenpanijat
Kulttuuriympäristöjä arvostetaan aikaisempaa enemmän.	Tutkitaan mahdollisuutta toteuttaa adoptoi monumentti –toimintaa.	Pohjois-Karjalan museo, ELY-keskus, järjestöt, yritykset ja yksityishenkilöt.
	Palkitaan vuosittain kulttuuriympäristöön liittyvä teko tai toimija.	ELY-keskus, maakuntaliitto ja Pohjois-Karjalan museo.

Tavoite	Valmisteltava toimenpide	Toimeenpanijat
Edistetään kulttuuriympäristöjen avulla ihmisten hyvinvointia ja tuetaan identiteettiä.	Tutkitaan yhteistyömahdollisuuksia maakunnan sosiaali- ja terveystalveluiden sekä kuntien kulttuuri- ja sivistystalveluiden kanssa.	Kunnat, Siun sote, yritykset, ELY-keskus, järjestöt, maakuntaliitto ja Pohjois-Karjalan museo.

Tutkimus ja tiedonvälitys

Tavoite	Toteutettava toimenpide	Toimeenpanijat
Kulttuuriympäristöistä saadaan enemmän selvitettyä ja tutkittua tietoa ja tiedon käytettävyys paranee.	Maakunnan kulttuuriympäristöstä julkaistaan tieteellisiä ja muita artikkeleita sekä tietokirjoja.	Yliopistot, ammattikorkeakoulut, Luonnonvarakeskus, Pohjois-Karjalan museo, paikallismuseot, kunnat, ELY-keskus, maakuntaliitto, yksityishenkilöt ja järjestöt.
	Toteutetaan Pohjois-Karjalan erityispiirteiden teemainventointeja ja tutkimusta. Liitteessä 6 esitetään teemoja ja aiheita, joista kaivataan lisätietoja.	Yliopistot, ammattikorkeakoulut, ELY-keskus, maakuntaliitto, Pohjois-Karjalan museo, Museovirasto, paikallismuseot, kunnat, järjestöt, yksityishenkilöt ja yritykset.
	Kootaan hajalla olevaa tietoa kulttuuriympäristöstä vastaavien viranomaisten ja asukkaiden käyttöön.	ELY-keskus, maakuntaliitto, Museovirasto ja Pohjois-Karjalan museo ja järjestöt.
	Kulttuuriympäristöä käsittelevää näyttelytoimintaa kasvatetaan.	Pohjois-Karjalan museo, paikallismuseot ja järjestöt.
	Järjestetään vähintään joka toinen vuosi kulttuuriympäristöön liittyvä tapahtuma, esimerkiksi neuvottelupäivä, seminaari tai keskustelutilaisuus.	ELY-keskus, maakuntaliitto, Pohjois-Karjalan museo, paikallismuseot, yliopistot, ammattikorkeakoulut ja järjestöt.

Tavoite	Valmistettava toimenpide	Toimeenpanijat
Kulttuuriympäristöistä tuotetaan enemmän selvitettyä ja tutkittua tietoa ja tiedon käytettävyys paranee.	Selvitetään maakunnan kulttuuriympäristöjä käsittelevän verkkosivuston toteuttamista.	ELY-keskus, maakuntaliitto, Pohjois-Karjalan museo ja järjestöt.
	Selvitetään maakunnan kulttuuriympäristöjä käsittelevän tietokirjan toteuttamista.	ELY-keskus, maakuntaliitto, Pohjois-Karjalan museo, järjestöt ja paikallismuseot.

Koulutus ja kasvatus

Tavoite	Toteutettava toimenpide	Toimeenpanijat
Kulttuuriympäristöihin liittyvä koulutus ja kasvatustoiminta lisääntyy.	Järjestetään luento- ja kurssitilaisuuksia esimerkiksi kuntien päättäjille, asukkaille ja koululaisille.	Pohjois-Karjalan museo, maakuntaliitto, Museovirasto, oppilaitokset, yliopistot, ELY-keskus, järjestöt ja yritykset.
	Järjestetään eripuolilla maakuntaa koululaisille ja aikuisille arkeologista kulttuuriperintöä hyödyntäviä tapahtumia.	Pohjois-Karjalan museo, maakuntaliitto, Museovirasto, järjestöt ja paikallismuseot.
	Järjestetään järjestöille koulusta osallistumisesta maankäytön suunnitteluun.	ELY-keskus, Pohjois-Karjalan museo, maakuntaliitto ja järjestöt.

Museoviraston koekaivausryhmä opastaa koululaisia kartoitustyössä eli ottamaan koordinaattipisteitä tarkkuus-gps-laitteella. Toiminta liittyi Mullankaivajat Kontiolahdella -projektiin, jossa arkeologiaa tuotiin osaksi kouluopetusta. Kuva Hanna Korhonen / Kansallismuseo.

Kuntakaavoitus

Tavoite	Toteuttava toimenpide	Toimeenpanijat
Maankäytön suunnittelussa kulttuuriympäristöasiat otetaan paremmin huomioon.	Kunnat ja kaavakonsultit ottavat kulttuuriympäristövaikutusten arvioinnin lähtökohtaisena asiana huomioon kaikilla kaavatasoilla.	Kuntien kaavoitustoimet ja kaavakonsultit.
	Kulttuuriympäristöselvitysten laatu nousee.	Kuntien kaavoitustoimet, kaavakonsultit, Pohjois-Karjalan museo ja ELY-keskus.
	Selvitysten tilaajille ja laatijoille annetaan tarpeen mukaan ohjeistusta.	ELY-keskus ja Pohjois-Karjalan museo.

Tavoite	Toteuttava toimenpide	Toimeenpanijat
Rakentamisessa kuntiin syntyy uusia arvokkaita kulttuuriympäristöjä.	Maankäytön suunnittelussa annetaan rakentamisen laatuun liittyviä ohjeita ja määräyksiä.	Kuntien kaavoitustoimet.

Kuntien rakennusvalvonnat

Tavoite	Toteuttava toimenpide	Toimeenpanijat
Rakennusvalvonnassa kulttuuriympäristöasiat otetaan paremmin huomioon.	Kuntien rakentamista ohjaavat ja valvovat viranomaiset ottavat aikaisempaa enemmän kulttuuriympäristöasiat omassa työssään huomioon ja neuvovat asiakkaitaan kestäviin ja kohteiden historiaa kunnioittaviin ratkaisuihin.	Kuntien rakennusvalvonnat.
	Rakennusvalvontaviranomaisille tuodaan kulttuuriympäristöä koskeva tieto mahdollisimman helposti saataville ja käyttöön. Toimintatapoja kehitetään yhteistyössä.	Kuntien rakennusvalvonnat, kuntien kaavoitustoimet, ELY-keskus, Pohjois-Karjalan museo, Museovirasto ja maakuntaliitto.

Tavoite	Toteuttava toimenpide	Toimeenpanijat
Rakentamisessa kuntiin syntyy uusia arvokkaita kulttuuriympäristöjä.	Rakennussuunnittelijat toteuttavat laadukkaita suunnitelmia ja kunnat valitsevat laadukkaita suunnitelmia.	Rakennusten suunnittelijat ja kuntien rakennusvalvonnat.

Elinkeinoelämä

Tavoite	Toteuttava toimenpide	Toimeenpanijat
Elinkeinoelämä käyttää paremmin hyödyksi maakunnan kulttuuriympäristöjä.	Esimerkiksi maakunnan matkailussa otetaan aikaisempaa enemmän kulttuuriympäristöt hyödynnettäväksi voimavaraksi ja vetovoimatekijäksi.	Kunnat, yritykset, järjestöt, ELY-keskus, maakuntaliitto, Pohjois-Karjalan museo ja paikallismuseot.

Arkeologinen kulttuuriperintö

Tavoite	Toteutettava toimenpide	Toimeenpanijat
Pohjois-Karjalan alueellisen vastuumuseon arkeologisen toiminnan aloittaminen.	Käytäntöjen vakiinnuttaminen, verkostoituminen maakunnan tasolla sekä valtakunnallisesti.	Pohjois-Karjalan museo.

Tavoite	Toteutettava toimenpide	Toimeenpanijat
Arkeologiseen kulttuuriperintöön liittyvien asiantuntijatehtävien kehittäminen.	Lausuntojen laatiminen, viranomaisneuvottelut ja muut asiantuntijatehtävät.	Pohjois-Karjalan museo ja Museovirasto.
	Yleisöltä saapuvan arkeologisen informaation prosessointi.	Pohjois-Karjalan museo.

Tavoite	Toteutettava toimenpide	Toimeenpanijat
Maakunnan arkeologisen kulttuuriperinnön inventointi aihe tai alue kerrallaan.	Luodaan kattava inventointiohjelma.	Pohjois-Karjalan museo, maakuntaliitto, Museovirasto, yliopistot.
	Maakunnan arkeologisen kulttuuriperinnön erityispiirteiden huomioiminen teemainventoinneilla.	Pohjois-Karjalan museo ja Museovirasto.

Tavoite	Toteutettava toimenpide	Toimeenpanijat
Muinaisjäännöstietojen kattavuus ja ajantasaisuus.	Kulttuuriympäristön rekisteriportaalien päivittäminen.	Pohjois-Karjalan museo ja Museovirasto.
	Paikkatietojen täsmentäminen maastossa.	Pohjois-Karjalan museo.
	Raporttien laatiminen ja kulttuuriperinnöstä tiedottaminen maanomistajille ja maankäyttäjille.	Pohjois-Karjalan museo.

Tavoite	Toteutettava toimenpide	Toimeenpanijat
Arkeologisen kulttuuriperinnön näkyvyyden edistäminen.	Tuotetaan arkeologista kulttuuriperintöä käsitteleviä lehdistötiedotteita, esitelmiä, näyttelyitä, julkaisuja sekä lisätään näkyvyyttä sosiaalisessa mediassa.	Pohjois-Karjalan museo, Museovirasto, ELY-keskus ja järjestöt.
	Järjestetään metallinilmaisinharrastajille, arkeologian harrastajille ja yleisölle suunnattuja esitelmä- ja opetustapahtumia.	Pohjois-Karjalan museo, kansalaisopistot ja yliopistot.
	Tuotetaan saatavilla olevia koulutusaineistoja verkkoon, järjestetään teemakohtaisia tilaisuuksia tai sidotaan arkeologisen kulttuuriperinnön teema muuhun koulutukseen.	Pohjois-Karjalan museo, maakuntaliitto, Museovirasto ja ELY-keskus.

Tavoite	Toteutettava toimenpide	Toimeenpanijat
Arkeologisen kulttuuriperinnön tutkimus.	Tehdään arkeologista kenttätöitä sekä julkaistaan tutkimuksia.	Pohjois-Karjalan museo, yliopistot ja järjestöt.

Tavoite	Toteutettava toimenpide	Toimeenpanijat
Kulttuuriperinnön vetovoiman kartoitus ja kehittäminen.	Tehdään arkeologinen kulttuuriperintö esimerkiksi matkailuvaltiaksi (esim. kulttuuripolut ja opastetaulut).	Pohjois-Karjalan museo, Museovirasto, kunnat ja järjestöt.

Tavoite	Toteutettava toimenpide	Toimeenpanijat
Kansainvälisen yhteistyön kehittäminen.	Luodaan yhteyksiä ja suhteita muun muassa venäläisiin arkeologeihin sekä suunnitellaan ja toteutetaan yhteistyöhankkeita.	Pohjois-Karjalan museo, yliopistot ja venäläiset toimijat.

Maisemat ja perinneympäristöt

Tavoite	Toteutettava toimenpide	Toimeenpanijat
Arvokkaiden maisema-alueiden ja perinneympäristöjen arvot säilyvät.	Maanviljelyn ja muiden perinteisten maankäyttömuotojen jatkuvuus turvataan tuemalla maisema-arvoja ja perinneympäristöjä säilyttävää maataloutta eri tavoin.	ELY-keskus, kunnat ja muut maataloutta tukevat rahoituslähteet.
	Kunnostetaan ja hoidetaan maataloustukien ulkopuolelle jääviä perinneympäristöjä muun muassa osana HELMI-elinympäristöohjelmaa.	ELY-keskus ja Metsähallitus.
	Huomioidaan maisema-alueet ja perinneympäristöt kaavoituksessa siten, että maatalouden toimintaedellytykset tulevat turvatuksi.	Kunnat, maakuntaliitto, ELY-keskus ja Pohjois-Karjalan museo.
	Lisätään tietoa maisema-alueiden ja perinneympäristöjen arvoista ja pyritään löytämään niiden kautta vaihtoehtoisia tulonlähteitä muun muassa metsittämisen sijaan.	Metsäkeskus, ELY-keskus ja maakuntaliitto.
	Kehitetään sekä yksittäisiä hankkeita että laajempia hankekokonaisuuksia, joiden avulla hoidetaan ja ennallistetaan maisemia ja perinneympäristöjä.	Järjestöt, kunnat, yksityishenkilöt, yritykset, ELY-keskus, Pohjois-Karjalan museo, Metsähallitus, maakuntaliitto, Metsäkeskus, Leader-yhdistykset ja ProAgria.
	Herätetään ja aktivoidaan yhteisöllisyyttä ja talkoohenkeä.	Järjestöt, kunnat, yksityishenkilöt, yritykset, maakuntaliitto, ELY-keskus ja Leader-yhdistykset.
	Kehitetään viestintää.	Järjestöt, kunnat, ELY-keskus, Pohjois-Karjalan museo, Metsähallitus, maakuntaliitto, Metsäkeskus, Leader-yhdistykset ja ProAgria.

Tavoite	Toteutettava toimenpide	Toimeenpanijat
Maisema-alueita hyödyntävän matkailun kehittäminen.	Maaseutumaisemia toiminnassaan hyödyntävän matkailuelinkeinon tukeminen kehittämisrahoituksella.	Järjestöt, yritykset, ProAgria, Pohjois-Karjalan museo, kunnat, maakuntaliitto, ELY-keskus ja Leader-yhdistykset.
	Yhteistyöstä eväitä kestäväen kehityksen mukaisen matkailun tukemiseen, esimerkkinä biosfäärialuetoiminta ja Fennoskandian Vihreän Vyöhykkeen työvaliokunta.	ELY-keskus, järjestöt, yritykset, Pohjois-Karjalan museo, kunnat ja maakuntaliitto.

Museoviraston koekaivausryhmä opastamassa Kontiolahden koululaisia kaivaustöihin Takkusen talolla. Kontioniemen koulu oli mukana Mullankaivaajat Kontiolahdella -projektissa. Hankkeen avulla muun muassa haluttiin tarjota välineitä katsoa lähiympäristöä uudella tavalla kulttuuriperinnön kautta sekä auttaa kiinnittymään kotiseutuun sen historiallisia kerrostuksia ymmärtäen. Kuva Hanna Korhonen / Kansallismuseo.

Tavoite	Toteutettava toimenpide	Toimeenpanijat
Hajanainen tieto maisemista kokoon	Maakunnanlaajuisen kulttuuriympäristötietokannan luominen.	ELY-keskus, maakuntaliitto, Pohjois-Karjalan museo ja kunnat.
	Hanke- ja tukiverkkoa esittelevän verkkopalvelun luominen.	ELY-keskus, maakuntaliitto ja Pohjois-Karjalan museo.
	Maakunnallisten arvokkaiden maisema-alueiden päivitysinventointi ohjelman toiminta-aikana.	Maakuntaliitto, ELY-keskus ja kunnat.

Tavoite	Toteutettava toimenpide	Toimeenpanijat
Tiedon taso monimuotoisuudeltaan arvokkaista perinneympäristöistä paranee ja hoidon järjestäminen tulee suunnitelmalliseksi.	Saatetaan loppuun perinnebiotooppien päivitysinventoinnit ja tallennetaan tiedot tietojärjestelmään.	ELY-keskus ja Metsähallitus.
	Päivitetään perinnebiotooppien hoito-ohjelma uuden inventointitiedon pohjalta.	ELY-keskus ja Metsähallitus.

Lampaat syksyisellä laitumella Kolin kansallispuiston Ollilassa. Kuva Heidi Kilpeläinen / Metsähallitus.

Rakennettu kulttuuriympäristö

Tavoite	Toteutettava toimenpide	Toimeenpanijat
Lisätään tietoisuutta rakennetusta kulttuuriympäristöstä.	Pohjois-Karjalaan hankitaan internet-pohjainen rakennustietokanta. Tietokannasta toteutetaan myös julkisen tiedon versio.	ELY-keskus, maakuntaliitto, Pohjois-Karjalan museo ja Joensuun kaupunki.
	Perinteisesti rakennettujen ympäristöjen lisäksi myös modernin rakennusperinnön merkitys ymmärretään aikaisempaa paremmin.	Kuntien kaavoitustoimet, kuntien rakennusvalvonnat, ELY-keskus, maakuntaliitto, Pohjois-Karjalan museo, järjestöt ja yritykset.
	Pohjois-Karjalaan laaditaan modernin rakennusperinnön inventointi maakunta-kaavan laadinnan yhteydessä ja kohteita viedään kaavaan.	Maakuntaliitto.

Tavoite	Toteutettavat toimenpiteet	Toimeenpanijat
Vahvistetaan maakunnan korjausrakentamisneuvontaa.	Lisätään tietoa korjausrakentamisen tietolähteistä, kuten Museoviraston korjauskortistosta.	ELY-keskus, maakuntaliitto, Pohjois-Karjalan museo, Museovirasto ja järjestöt (esimerkiksi Räppänä ja Pohjois-Karjalan SAFA).
	Pohjois-Karjalan museoon saadaan rakennuskonservaattori.	Pohjois-Karjalan museo.
	Järjestetään korjausrakentamiseen liittyviä seminaareja ja luentoja.	ELY-keskus, Pohjois-Karjalan museo, järjestöt ja oppilaitokset (esimerkiksi kansalaisopisto).

Tavoite	Valmisteltava toimenpide	Toimeenpanijat
Vahvistetaan maakunnan korjausrakentamisneuvontaa.	Tutkitaan mahdollisuuksia kouluttaa Pohjois-Karjalaan lisää korjausrakentamisen osaajia.	Oppilaitokset, ELY-keskus, järjestöt ja yritykset.
	Tutkitaan mahdollisuutta korjausrakentamiskeskuksen perustamiseksi. Keskuksen tehtävänä olisi ennen kaikkea neuvonnan antaminen. Tehdään tutustumismatka toimiviin korjausrakentamiskeskuksiin.	ELY-keskus, maakuntaliitto, Pohjois-Karjalan museo, järjestöt ja yritykset.
	Selvitetään ja mahdollisuuksien mukaan myös toteutetaan korjaustapaohjeet historiallisille eri aikakausien rakennuksille.	ELY-keskus, Pohjois-Karjalan museo, kunnat, Museovirasto ja yritykset ja järjestöt (esim. Räppänä ja Pohjois-Karjalan SAFA).

Tavoite	Valmisteltava toimenpide	Toimeenpanijat
Maakunnan historiallisia rakennuksia markkinoidaan internetissä.	Selvitetään maakunnallisten historiallisten rakennusten myynti- ja esittelypaikkaa internetsovelluksen avulla.	Yritykset, järjestöt, ELY-keskus, Pohjois-Karjalan museo ja maakuntaliitto.

Tavoite	Valmisteltava toimenpide	Toimeenpanijat
Rakentamisessa kuntiin syntyy uusia arvokkaita kulttuuriympäristöjä.	Selvitetään maakunnallisen arkkitehtuuripoliittisen ohjelman toteuttamista.	Kunnat, maakuntaliitto, ELY-keskus, Pohjois-Karjalan museo ja järjestöt (esim. Pohjois-Karjala SAFA).

Liperin kirkonkylää vuonna 1957. Kuva Pohjois-Karjalän museo.

Katsauksia kulttuuriympäristöihin

Tässä luvussa esitellään kolme Pohjois-Karjalan kulttuuriympäristöjä syvemmin luotaavaa artikkelia, jotka olivat ajankohtaisia kulttuuriympäristöohjelman laatimisen aikana. Artikkelit käsittelevät kuntien taajamia ja liikekeskustoja, arkeologista kulttuuriperintöä sekä maisemia. Kunkin artikkelin lopussa esitellään aiheeseen liittyvän kulttuuriympäristön haasteita, mutta myös vaalimiskeinoja.

Kun kulttuuriympäristöohjelmaa päivitetään seuraavan kerran, nostetaan esiin uusia teemoja niihin liittyvine artikkeleineen.

Taajamat ja liikekeskustat

Pekka Piiparinen

Johdanto

Tässä artikkelissa luodaan katsaus maakunnan taajama-alueiden ja ennen kaikkea kuntakeskusten rakennetun ympäristön historiaan ja nykyisyyteen. Pohjois-Karjalan taajama-alueet kertovat monipuolisesti maakunnan kirkonkylien, pitäjien ja kaupunkien sekä näiden asuinalueiden kehityshistoriasta. Taajamilla ja etenkin kuntien keskustoilla on ollut ja tulee jatkossakin olemaan vahva merkitys kuntien imagon, identiteetin ja elinvoiman kannalta.

Maakunnan usean kuntakeskuksen ja taajama-alueen haasteena on väestön väheneminen ja elinvoiman ehtyminen. Tämä on osa maailmanlaajuisia ilmiötä, jossa suurkaupungistuminen ja yhdyskuntarakenteen tiivistyminen yhä etenevät. Aluerakenteen keskittymisessä on etunsa, mutta siihen sisältyy myös monia ongelmia. Haitoiksi on tunnistettu muun muassa ympäristöongelmat, liikkumisen hitaus, sosiaalinen eriarvoistuminen ja asumisen kalleus.

Kuitenkin pienten kuntien ja pikkukaupunkien keskustaajamilla on etuja ja potentiaalia. Ne ovat usein

tärkeä linkki maaseudun ja suurempien kaupunkien välillä, ja varsinkin harvaan asutuilla seuduilla keskustaajamat tarjoavat ympärillä olevan maaseudun asukkaille palveluita sekä yrityksille niiden tarvitsemia erikoispalveluita.

Pienten kuntien ja pikkukaupunkien keskustaajamat tarjoavat mahdollisuuden kestäväen kehityksen mukaiseen elämään, esimerkiksi keskustaajamissa on pitkälti valmis infrastruktuuri. Usein ne ovat tarpeeksi isoja vastaamaan kattavasti arjen tarpeisiin, ja niiden tiivis rakenne mahdollistaa sosiaalisia kohtauksia. Pienten kuntien ja pikkukaupunkien sisällä ajalliset välimatkat ovat lyhyemmät kuin suurkaupungeissa. Pienten kuntien keskustaajamien etuna on myös läheinen suhde luontoon, myös altistuminen melulle on vähäisempää kuin suurissa kaupungeissa.

Yksi mahdollisuus kuntakeskuksille on globalisaation vastapoolina vahvistunut lokalisatio eli paikallisuus. Sen seurauksena esimerkiksi pienissä kunnissa ja pikkukaupungeissa asukkaat voivat sitoutua suuria kaupunkeja helpommin paikkakunnan kehittämiseen.

Tohmajärven ensimmäinen keskusta syntyi kirkon ympäristöön. Vuonna 1756 valmistunut kirkko on Pohjois-Karjalan vanhin säilynyt. Kirkon vieressä oleva kellotapuli on vuodelta 1760. Kirkon pihapiirin läheisyydessä kuvan ulkopuolella sijaitsevat kirkkoherranpappila (1841) sekä kirkkotupa eli pitäjätupa (1856). Kuva Maija Hakala.

Puu-Juuan ytimen muodostaa Vanhatien miljöö. Kuva Pekka Piiparinen (2020).

Pitäjät ja kirkonkylät

Suomessa Ruotsin valtakaudella maaseudun kaupankäyntiä alettiin säädellä. Tuolloin väestön piti viedä tavaransa myytäväksi kaupunkiin, joskin maaseudulla järjestettiin aika ajoin myös markkinoita. Kaupankäynnin rajoittamisen vuoksi pitäjien ja kirkonkyläiden keskuksiin ei muodostunut liiketoimintaan liittyvää rakentamista.

1800-luvun puoliväliin saakka kirkot ja niiden ympärillä olleet muutamat rakennukset muodostivat pitäjän tai kirkonkylän keskuksen. Siihen kuului kirkon ja pappilan lisäksi yleensä myös pitäjätupa ja viljamaasiini. Usein heti keskustan jälkeen alkoi maaseutu talonpoikaistaloineen ja mäkitupineen. Edellä kuvatusa pitäjänkeskustan vaiheesta edustavan kuvan antaa Tohmajärven Kirkkoniemen alue.

Maakauppa vapautui Suomessa lopullisesti vuonna 1859, jonka jälkeen myös Pohjois-Karjalan maaseudulle alettiin toteuttamaan kauppaliikkeitä. Näin syntyi moni nykyinen pohjoiskarjalainen kuntakeskus.

Hieman maakaupan vapautumisen jälkeen Suomessa toteutettiin kunnallishallinnon uudistus. Vuoden 1865 asetuksella pitäjän sijasta perushallintoyksiköksi tuli maalaiskunta. Seurakunnan ja kunnan hallinto erotettiin toisistaan. Myös Pohjois-Karjalaan syntyi lukuisia uusia kuntia.

Kuntien ja kirkonkyläiden keskustat rakentuivat usein pitäjien keskustojen paikalle kirkon läheisyyteen. Keskustat syntyivät suunnittelemattomina ja pääraitin katutila poikkesi usein kaupunkien säännöllisen suoraviivaisesta ja -kulmaisesta asemakaavasta. Tiivistä ja perinteisestä kirkonkylän pääraitin kehityksestä parhaan pohjoiskarjalaisen kuvan antaa Puu-Juuka. Siellä on säilynyt historiallisen liikekeskustakadun puista rakennuskantaa 1800-luvun lopulta 1960-luvulle.

Toisen maailmansodan jälkeen kirkonkyläiden asukasmäärät kasvoivat ja niiden palvelutarjonta lisääntyi. Uudet työmahdollisuudet ja palvelut houkuttelivat lisää ihmisiä suurten kaupunkien lisäksi myös pieniin taajamiin. 1940-luvun lopulla Joensuun ulkopuolella maakunnan suurimmat keskustaajamat sijaitsivat Lieksassa, Outokummussa ja Nurmeksessa. Niiden liikekeskustat alkoivat saada pikkukaupunkimaista ilmettä, Lieksan Pielisentie jo aiemminkin.

1960- ja 1970-luvuilla kirkonkyläiden perinteinen rakentaminen alkoi murtua modernin yhdyskunta- ja rakennussuunnittelun myötä. Kuntien keskustaajamien pääraitin varsille rakennettiin yleensä suorakulmaisia liikerakennuksia, jotka oli vedetty sisään tonteille pois vanhoista katulinjoista. Maankäytön suunnittelua ohjasi vahvasti autoistuminen ja liiketilöiden eteen haluttiin paikoitusalueet. Näin katutila paikka paikoin leveni ja ilmiöstä on esimerkkejä lähes jokaisen pohjoiskarjalaisen kunnan liikekeskustassa.

Joissakin kunnissa uusi liikekeskusta toteutettiin kokonaan uuteen paikkaan, jolloin vanha pääkatu rakennuksineen saattoi pitkälti säilyä. Ilomantsissa rakennettiin 1960-luvulla pitkä, nelikaistainen Kalevalantie kunnan uudeksi pääkaduksi ja sitä reunustamaan toteutettiin huomattava määrä uusia liikerakennuksia. Tien ympäristön taajamakuvasta ja -rakenteesta muodostui matala ja väljä. Vanhat liike- ja asuinrakennusten yhdistelmät jäivät Kauppatielle, jonka ytimen muodostavat edelleen 1920–1950-luvuilla valmistuneet talot. Keskustelut Kalevalantien muuttamisesta kaksikaistaiseksi alkoivat 1980-luvulla ja lopulta muutos toteutettiin 2000-luvun alussa.

Myös Juuassa kunnan hallinto- ja liike-elämän keskus on siirtynyt. Kunnan ensimmäinen liikekeskusta oli nykyisin Puu-Juukana tunnetulla pienalueella, mutta 1960–1980-luvuilla kunnan keskustan painopiste siirtyi Juuantien itäpuolelle. Siirtyminen on mahdollistanut omalta osaltaan historiallisen Puu-Juuan säilymisen. 2000-luvulla Juuan liike-elämän painopistettä on jossakin määrin siirretty Kajaanintien varteen. Tämä on rikkonut taajaman yhdyskuntarakennetta, toisaalta se on mahdollistanut aikaisempien liikekeskustojen säilymisen omien aikakausiensa historiallisina kokonaisuuksina.

Kiteen keskusta-alueita vuonna 1939. Tyypilliseen tapaan keskusta alkoi rakentua kirkon läheisyyteen. Kuva Pohjois-Karjalan museo.

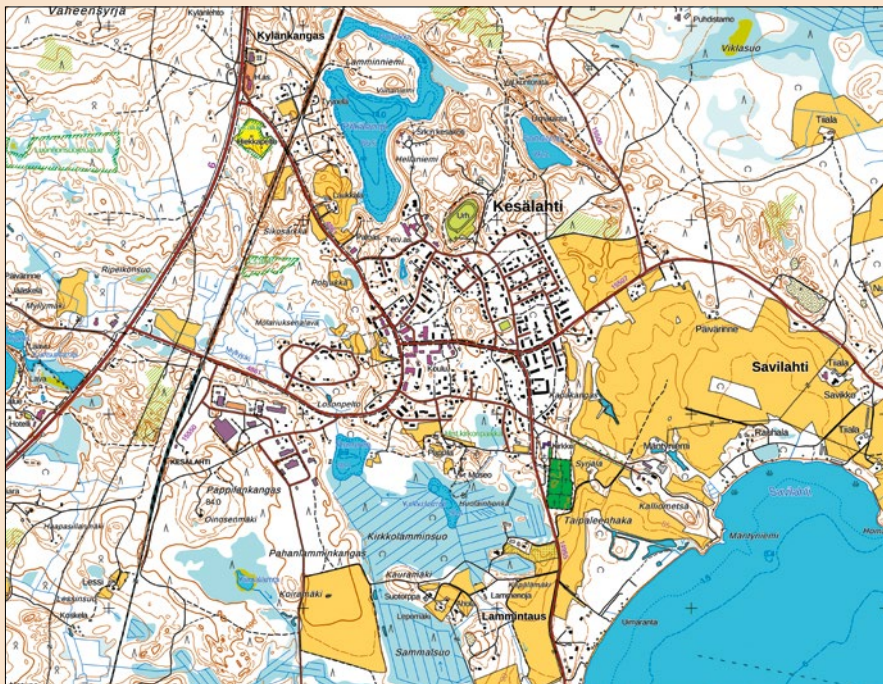
Maaseututaajamien liikekeskustojen ympärille rakennettiin uusia asuinalueita, joihin saatettiin toteuttaa myös moderneja kerrostaloja. Kuitenkin kirkonkylien taajamien leimallinen piirre muodostui omakoti- ja rivitaloista, peltojen läheisyydestä sekä sinne tänne jääneestä vanhemmasta rakennuskannasta.

Pohjois-Karjalan väkiluku lähti rajuun laskuun 1960-luvulla, mikä johtui ennen kaikkea haja-asutusalueiden tyhjenemisestä. Kirkonkylien taajamat kuitenkin kasvoivat edelleen, ja ne patosivat maaseudun muuttovirtaa.

1960-luvun lopulla valmistunut Iloimantsin Kalevalantie edusti modernistista kuntakeskustasuunnittelua. Siinä huomioitiin ennen kaikkea yksityisautoilu, henkilöautoilla tuli päästä helposti liikerakennusten paikoitusalueille. 2000-luvun alussa Kalevalantie muutettiin kaksikaistaiseksi. Kuva Pohjois-Karjalan museo.

Kesälähdän taajama-
aluetta vuonna 1975.
Kartta Maanmittauslaitos.

Kesälähdän aluetta
vuonna 2020.
Kartta Maanmittaus-
laitos.

Vuoteen 2013 saakka Kesälahti oli itsenäinen kunta, mutta tänä päivänä se kuuluu Kiteen kaupunkiin. Kesälähdän keskustaajamaa on kutsuttu kirkonkyläksi ja alueliitoksen jälkeen myös pitäjänkeskukseksi.

Vuonna 1970 kirkonkylällä asui noin 700 asukasta. Seuraavina vuosikymmeninä taajaman väkiluku kasvoi, mutta on sittemmin taas vähentynyt. Kuitenkin vuonna 2018 taajamassa asui yhä 878 asukasta. Vuodesta 1975 taajama on täydentynyt ja rakentunut lisää. Erityinen kasvusuunta on ollut

Kesälähdän asemansuunta, jonne on muodostunut teollisuusaluetta. Kuitenkaan taajamalla ei ole ollut selkeää kasvusuuntaa vaan se on laajentunut vähäisissä määrin useisiin suuntiin.

Vuodesta 1990 vuoteen 2018 Kesälähdän taajama-alueen väkiluku vähentyi 34 %. Taajaman pinta-ala on kuitenkin kasvanut samalla aikavälillä 26 %.

Teksti Heikki Viinikka / Pohjois-Karjalan maakuntaliitto.

Kaupungit

Pohjois-Karjalassa on viisi kaupunkia: Joensuu, Lieksa, Nurmes, Outokumpu ja Kitee. Maakunnan ensimmäinen kaupunki oli kreivi Per Brahen perustama Brahea nykyisen Lieksan paikalla. Sen toimi vain lyhyen aikaa vuosina 1653–1681, kunnes kaupunki hävitettiin.

Joensuu perustettiin kauppakaupungiksi vuonna 1848 ja sen ensimmäisen asemakaavan laati Claës Wilhelm Gyldén. Hän suunnitteli Joensuuhun Suomen suurimman yhtenäisen kaupunkikeskustan ruutuasemakaava-alueen. Suuri kaava-alue täyttyi rakennuksista hitaasti ja kaikilla tonteilla oli rakennus vasta 1930-luvulla. Noin sadan vuoden aikana Joensuun ruutukaavakeskusta rakentui pääasiassa puukaupunkina.

Ruutukaavakeskusta modernisoitui nopeasti ja kaupunkikuva muuttui voimakkaasti 1960-luvulta 1980-luvun loppuun. Tuolloin puu-Joensuu katosi lähes täysin ja ruutukaavakeskusta rakennettiin pitkälti uudelleen. Tästä huolimatta alueen rakennuskanta on pohjoiskarjalaisittain ajallisesti kerroksellinen, sieltä löytyy rakennuksia 1800-luvun puolivälistä lähtien.

Modernin Joensuun ruutukaavan valtakunnallinen erityispiirre on, että asuinalueena se toteutettiin osin lähiöperiaattein. Verrattuna moneen muuhun suomalaiseseen suureen tai keskisuureen kaupunkiin, on Joensuun keskusta-alueen kaupunkikuva ja -rakenne väljä ja matala. Kesäisin kaupunkikuva on sangen vihreä ja vehreä, sillä moderniin suunnitteluun ja

rakentamiseen kuuluivat myös mittavat puuistutukset sekä katujen varsille että taloyhtiöiden tonteille.

Nykyinen **Lieksan** liikekeskusta alkoi rakentua 1870-luvulta lähtien. Lieksan kehitystä 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alussa edesauttoivat vilkastunut höyrylaivaliikenne ja rautatien valmistuminen vuonna 1909. Myös koko Repolan alueen kauppa kulki tuolloin Lieksan kautta.

Lieksan alueen kehitystä vauhditti myös kehittyvä Pohjois-Karjalan sahateollisuus. Kevätniemeen perustettiin saha ja Pankakoskelle puuhiomo ja kartonkitehdas. Metsä- ja uittotyöt tekivät Lieksasta savotta-laisten keskuksen.

Toisen maailmansodan jälkeen Lieksa oli Pohjois-Karjalan keskeisin raivaus- ja rakennustoiminnan keskus. Suurin osa siirtoväen asutustiloista sijoittui koskemattomaan korpeen.

Vuonna 1900 Lieksasta oli muodostettu taajaväkinen yhdyskunta ja 36 vuotta myöhemmin se sai kauppalan tittelin. Kaupunki Lieksasta tuli vuonna 1973. Tuolloin Lieksan kauppala ja Pielisjärven kunta yhdistyivät.

Nurmeksen keskustarakenteen erityispiirre on, että kaupungissa on lähellä toisiaan kaksi kaupallista keskustaa: entisen kauppalan alue ja Porokylä. Nurmeksen kauppala perustettiin vuonna 1876. Entisen kauppalan alueella sijaitsee Sisä-Suomen yhtenäisin ruutuasemakaava-alueella säilynyt historiallinen puutaloalue, Puu-Nurmes. Samalla Nurmes on Joensuun jälkeen maakunnan toiseksi vanhin kaupunkimaisen ohjatusti rakentunut alue.

Joensuun historiallinen ruutukaavakeskusta on toteutettu lähes täysin modernein kerrostaloin. Tänä päivänä rakennuskannan enemmistön muodostavat 1960–1980-luvuilla valmistuneet kolme ja neljä kerrosta korkeat asuinkerrostalot. Rakennusten sijoittelulla ja korkeuksien hallinnalla pyrittiin luomaan visuaalisesti yhtenäistä kaupunkikuvaa. Kuva Maija Hakala.

1930-luvun alussa Lieksan pääraitti alkoi saada pikkukaupunkimaisia piirteitä. Vuonna 1934 tulipalo tuhosi suuren osan kadun rakennuskannasta. Se ei kuitenkaan estänyt Lieksaa saamasta kauppalan statusta kahta vuotta myöhemmin. Kuvan omistaa Jouko Martiskainen.

Lieksan Pielisentien liikekeskustan päädyissä on säilynyt tiivistä kaupunkitilaa. Rakennukset ovat kiinni pääkadun historiallisissa katulinjoissa. Kuva Pekka Piiparinen (2020).

Kauppalan alueen luoteispuolella sijaitsee Porokylä. Nurmeksen maalaiskunnan kirkonkylä, jota alettiin kutsua Porokyläksi vuoden 1891 tulipalon jälkeen, oli alkanut kehittyä paikalliseksi kaupankäynnin keskukseksi 1800-luvun kuluessa.

Kauppala ja maalaiskunta yhdistyivät vuonna 1973. Seuraavan vuoden alussa syntyi Nurmeksen kaupunki. Porokylästä on muodostunut yhä enemmän kaupungin liikekeskusta, kun taas kauppalan alue on vakiintunut paikallishallinnon keskukseksi.

Outokummun pääkadun, Kummunkadun, tiivistä ilmettä vuodelta 2020. Osasyynä kadun pikkukaupunkimaiseen olemukseen on, että Outokumpu Oy:n toimesta kadun varsille suunniteltiin pieniä ja kapeita tontteja. Niille toteutettiin pääasiassa kaksi ja kolme kerrosta korkea rakennuskantaa. Kuva Pekka Piiparinen.

Outokummun kaupungin taajama syntyi kupari-kaivoksen kupeeseen, kaivostoimintaa paikkakunnalla harjoitettiin vuosina 1910–1989. Outokumpuun rakentui maamme historian merkittävin kaivosyhdyskunta ja sen ensimmäinen taajatyypinen asuinalue syntyi Kyykerille. Siellä on Outokumpu-yhtiön toteuttamaa rakennuskantaa 1910-luvulta 1960-luvulle. Teollisuusyhdyskunnalle tyypilliseen tapaan paikkakunnalle toteutettiin myös tyypitaloalueita.

Outokummun pääkadun, Kummunkadun, erityispiirre on, että se on muodostunut tiiviin pikkukaupunkimaiseksi. Tämä johtuu ennen kaikkea siitä, että rakentaminen toteutettiin pienille ja kapeille tonteille, joita suunniteltiin 1920- ja 1930-luvuilla. Moderni yh-

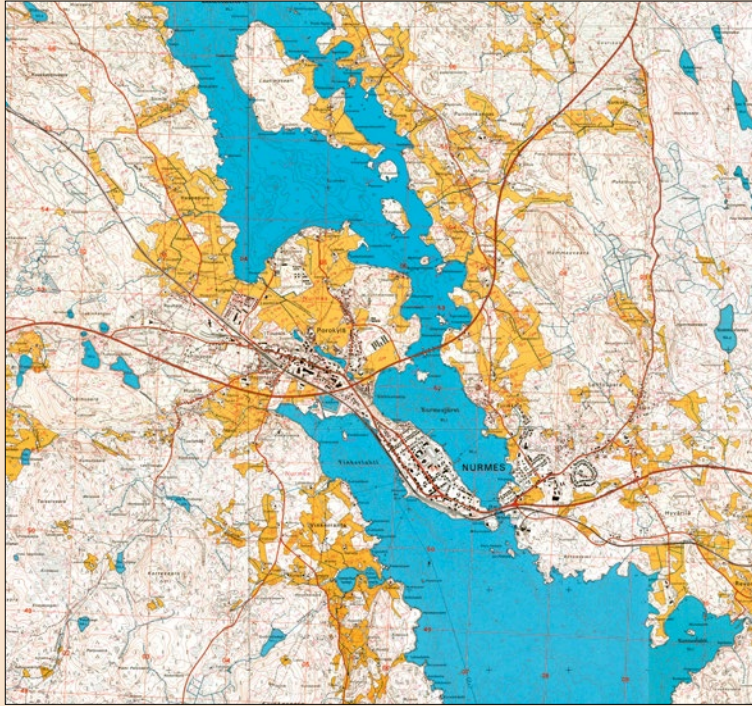
dyskuntasuunnittelu 1960-luvulta lähtien pääpiirteittäin kunnioitti Kummunkadun pikkukaupunkimaisuutta ja suuri osa uudisrakennuksista sijoitettiin kiinni historialliseen katulinjaan. Näin kaupungin pääkatu on välttänyt monissa vastaavankokoisissa kunnissa tapahtuneen taajamakuvan voimakkaan rikkoutumisen.

Kiteen keskustaajama sijaitsee Kiteenjärven kupeessa. Kitee on Pohjois-Karjalan nuorin kaupunki, kaupunkioikeudet se sai vuonna 1992. Kiteen keskustan identiteetti oli pitkään ennen kaikkea ympäröivän maaseudun palvelukeskus. Sen kasvu kaupungiksi onkin kulkenut melko tyypillisen itäsuomalaisen kirkonkylä-kehityksen kautta.

Nurmeksen Porokylää 1960- ja 1970-lukujen taitteessa. Alueen liikerakennukset olivat ryhmityneet pääasiassa Porokylänkadun varrelle, muu osa taajama-aluetta oli rakentunut osin maaseutumaisen väljästi. Kuva Nurmeksen museo.

Nurmeksen taajama-aluetta ja sen ympäristöä vuonna 1976. Kartta Maanmittauslaitos.

Nurmeksen taajama-aluetta vuonna 2020. Kartta Maanmittauslaitos.

Vuonna 1970 Nurmeksen taajamassa asui noin 5 900 asukasta. Seuraavina vuosikymmeninä taajaman väkiluku kasvoi, mutta sittemmin taas vähentyi. Vuonna 2018 asukkaita alueella oli 4 974.

Oheisista kartoista voidaan huomata, että vuoden 1976 jälkeen taajama-alue on kasvanut Hyvärilän, Lehtovaaran ja Pitkämäen suunnilla. Vuosien 1990 ja 2018 välisenä aikana taajama-alueen pinta-ala kasvoi joka suuntaan taajaman lievealueilla, kuitenkin enää vain vähäisessä määrin. Sa-

malla aikajänteellä taajaman väkiluku vähentyi 26 %.

Vuodesta 1990 lähtien taajaman kerrostalojen määrä kasvoi, kun taas muiden asuinrakennusten määrä väheni. Tämä selittyy kunnan ikärakenteen muutoksella, ikääntyvä väestö hakeutui asumaan kerrostaloihin.

Teksti Heikki Viinikka / Pohjois-Karjalan maakuntaliitto.

Tyypipiirustusten mukaan valmistettuja taloja Lieksan Pankakosken Mäkikadulla. Talojen historiaa ei ole kuitenkaan selvitetty yksityiskohtaisemmin. Kuva Pekka Piiparinen (2018).

Maakunnan asuinalueita

Pankakosken teollisuustaaajama sijaitsee noin kuuden kilometrin päässä Lieksan keskustasta. Ruukki alu-eelle perustettiin 1820-luvulla ja tänä päivänä teolli-suusperinnettä jatkaa kartonkitehdas.

Pankakoskella on useita erityyppisiä alueita, jotka ovat yhtenäisiä joko talotyyppien tai rakennustavan vuoksi. Teollisuustaaajamalle tyypilliseen tapaan Pankakoskelta löytyy useita tyyppitalomalleja. Vanhatien kylänraitti ja sen ympärillä olevat katuosuudet kertovat puolestaan Pankakosken sääntelemättömän rakentamisen vaiheesta. Vanhatie on esimerkki säi-

lyneestä perinteisestä, melko tiiviisti rakennetusta kylänraitista.

Joensuun ruutukaavakeskustan kupeeseen kaavoitettiin vuonna 1947 Otsolan omakotitaloalue, joka rakennettiin suurelta osin seuraavan vuosikymmenen aikana. Sen viereen nousi Kanervalan alue, jonne toteutettiin Otsolan tavoin pääasiassa puolitoistakeroksisia omakotitaloja, puhekielen termein rintamiestaloja. Pienempiä vastaavia kokonaisuuksia on esimerkiksi Utrassa Sahamylynkadulla ja Kapteeninkadulla.

Muita merkittäviä 1940- ja 1950-luvuilla valmistuneita omakotitaloalueita toteutettiin muun muassa Outo-

kummun Pekkalan kadulle ja keskustan kupeessa olevalle koillisrinteelle, Nurmeksen Itäkaupungin alueelle sekä Lieksan Kotolaan, Peltolaan ja Mähkään. Seuraavalla

Joensuun Niinivaaran alueelle muodostui maakunnallisesti merkittävä varhainen asuinkerrostalojen ryhmä. Huvilakadun talot valmistuivat 1940-luvun lopulta lähtien ja sitä täydensivät läheiset keskussairaalan 1950- ja 1960-luvuilla valmistuneet asuinkerrostalot. Kuva 1970-luvun alusta. Kuva Pohjois-Karjalan museo.

vuosikymmenellä toteutettu Joensuun Linnunlahti on Pohjois-Karjalan laajin ja yhtenäisin 1960-luvun omakotitaloalue.

Joensuun ensimmäiset modernit asuinkerrostalojen ryhmät syntyivät Niinivaaralle ja ruutukaavakeskustaan. Ensin mainitulle alueelle Huvilakadun varteen valmistui 1940-luvun lopulta 1960-luvun alkuun mennessä kahdeksan kerrostalon kokonaisuus. Koulukadun pohjoisosaan toteutettiin vuosina 1952–1955 viiden talon ryhmä. Vaikka Koulukadun kerrostalot sijoitettiin kortteliin aikansa suunnitteluideoiden mukaisesti väljästi, ohjasi niiden sijoittelua myös historiallinen ruutuasemakaava.

Joensuun Rantakylästä tuli maakunnan ensimmäinen varsinainen lähiö. Alueen ydinosaat rakennettiin 1970-luvun aikana, mutta rakentaminen jatkui seuraavilla vuosikymmenillä. Rantakylästä puuttuvat lähes tyystin monille suurille suomalaisille lähiöille tunnusomaiset korkeat asuinkerrostalot, sillä kaupunginosaa on haluttu toteuttaa sangen matalana. Vasta 1990-luvun jälkipuoliskolla ja varsinkin seuraavan vuosikymmenen aikana Rantakylään on valmistunut muutamia aikaisempaa korkeampia taloja.

Outokumpu Oy oli mukana Outokummun taajaman ensimmäisissä kerrostaloalueissa, jotka toteutettiin Pohjoisaholle ja Kaasilaan. Pohjoisahosta tuli pohjoiskarjalaisittain korkeatasoinen 1960-luvun kerros- ja rivitaloalue. Sen suunnittelussa toteutuivat aikansa metsälähiöideat, joissa korostettiin muun muassa avointa, väljää ja maaston muotoja huomioivaa rakentamisen tapaa sekä viherympäristöjä. Pohjoisahon kupeeseen valmistui pääosin 1970-luvun aikana Kaasilan kerros- ja pientaloalue. Sen suunnittelu pohjautui aikansa ideoiden mukaisesti ruutuasemakaavan soveltamiseen ja tulkintaan.

Outokummun taajamaan valmistui 1960-luvulla Pohjoisahon kerros- ja rivitaloalue, jonka rakentaminen liittyi osin Vuonoksen kaivoksen avaamiseen. Alueen suunnittelivat joensuulaiset arkkitehdit Martti Hakala ja Ensio Lappalainen.

Hakala laati Pohjoisahon maankäyttösuunnitelman, ja aikansa yhdyskuntasuunnittelun ideoiden mukaisesti hän suunnitteli alueesta maaston muodot huomioiden vaihtelevan, väljän ja vehreän.

Lappalaisen vastuulla oli rakennussuunnittelu. Kuva Pekka Piiparinen (2019).

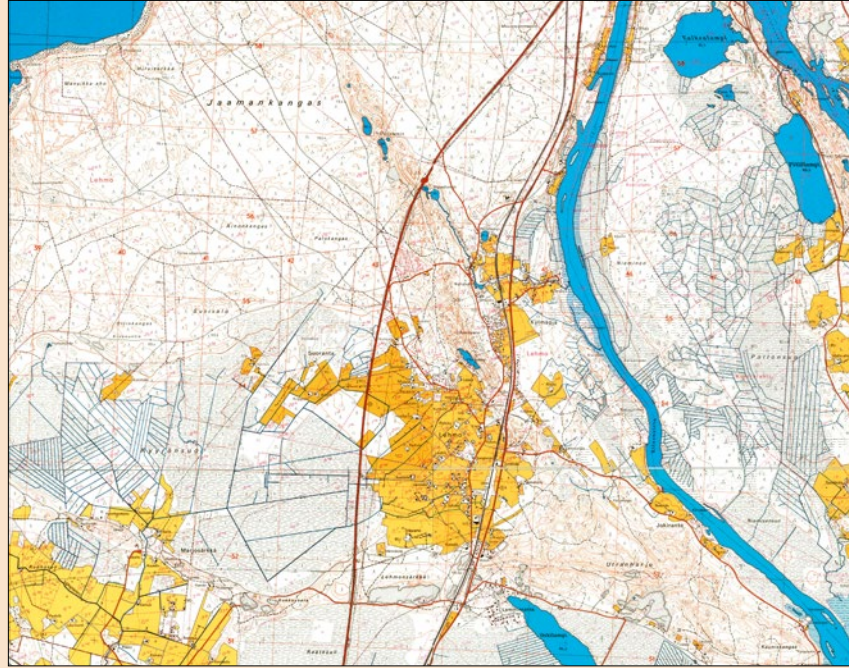

2000-luvun merkittävin kerrostalojen kokonaisuus on rakentunut Joensuun Penttilänrannan alueelle. Penttilänrannan ja läheisen Aittarannan uudistaminen liittyi viime vuosikymmeninä monien läntisten maiden kaupungeissa tapahtuneeseen kehitykseen, jossa teollisia ranta-alueita on muutettu liike- ja varsinkin asuinrakentamiseen.

Pohjois-Karjalassa, ennen kaikkea Joensuussa ja sen lähiympäristössä, on esimerkkejä esikaupunkirakentamisesta. Alkuvaiheissa sitä leimasi rakentamisen sääntelemättömyys. Joensuun varhaista esikaupunkiasutusta puisten omakotitalojen myötä toteutettiin esimerkiksi Rantakylän ja Utran alueille 1800-luvun lopusta 1960-luvun alkuun. Outokummun teollisuusyhdyskunnan kupeeseen rakentunut Kalatoman alue kertoo samasta ilmiöstä. Modernista esikaupunkiasutuksesta edustavimmat esimerkit ovat Joensuun kantakaupungin ympäristössä olevat Kontiolahden Lehmo, Pyhäselän (nyk. Joensuun) Reijola ja Liperin Ylämylly. Myös nämä alueet on toteutettu ennen kaikkea pientaloin.

Pohjois-Karjalassa on säilynyt pieniä jäänteitä taajamien mökkiasutuksesta, tätä rakennustyyppiä valmistui pääosin 1900-luvun alusta 1950-luvulle. Perinteisellä rakentamisen tavalla toteutettuja mökkiryppäitä syntyi esimerkiksi Viinijärven Kirkkosärkälle, Lehmon Kylmäojaan ja Outokummun Hiekkapalstalle. Edellä mainittujen alueiden lisäksi jäänteitä meneestä mökkiasutuksesta on nähtävissä myös muun muassa Lieksassa Pankakosken Hangaspuron sekä kaupungin keskustaaajamassa Partalanmäen, Honkalahden kylän ja Vehkakankaan alueilla. Rakennustyyppi on käynyt yhä harvinaisemmaksi.

Lehmon ympäristöä vuonna 1974. Kartta Maanmittauslaitos.

Lehmoa vuonna 2020. Kartta Maanmittauslaitos.

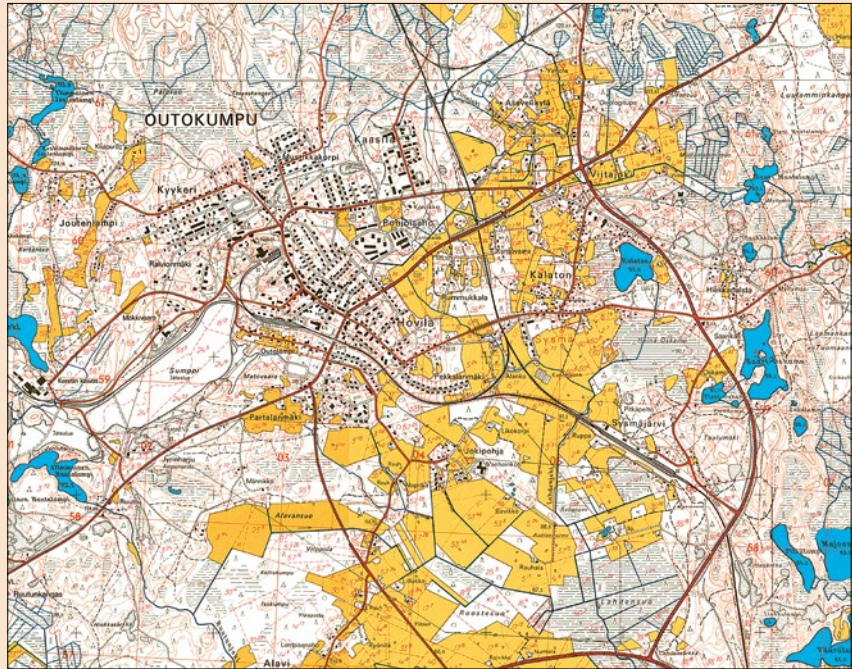
Joensuun kupeessa sijaitseva Lehmo on yksi Joensuun merkittävistä moderneista esikaupunkialueista. Vuonna 1970 Lehmon postinumeroalueella (Lehmo, Lehmola, Kylmäoja) asui 1 341 asukasta. Seuraavina vuosikymmeninä taajaman väkiluku kasvoi ja vuodesta 1990 vuoteen 2018 kasvu oli hyvin voimakasta ollen 122 %. Vuonna 2018 alueella asui 5 426 henkilöä.

Asukasluvun lisäksi myös Lehmon taajama-alueen pinta-ala on kasvanut voimakkaasti. Sen kasvusuunta on ollut ennen kaikkea etelä-pohjois-suuntaista. Vielä 1970-luvulla asutus oli

hajallaan Lehmon peltoalueiden ympäristössä, Ukonvaaran ja rautatien välissä sekä Kylmäojan varrella. Tämän jälkeen asuinalue on laajentunut vahvasti Kylmäojan suuntaan sekä Ukonvaaran ja valtatie kuuden välille, mutta myös etelään, jossa se on kasvanut kiinni Joensuun kaupungin asemakaava-alueeseen. Hienoista taajaman laajentumista on tapahtunut myös Pielisjoelle päin, Jokirannantien suuntaan.

Teksti Heikki Viinikka / Pohjois-Karjalan maakuntaliitto.

Outokummun keskustaajamaa vuonna 1974. Kartta Maanmittauslaitos.

Outokummun taajama-
aluetta vuonna 2020.
Kartta Maanmittaus-
laitos.

Vuonna 1970 Outokummun keskusta-alueella asui noin 6 250 asukasta. Parin seuraavan vuosikymmenen ajan alueen asukasluku säilyi lähes ennallaan, kunnes se lähti laskuun pienentyen vuoteen 2018 mennessä noin 4 500:aan.

Vuoden 1974 ja 2020 peruskarttoja verrattaessa voidaan huomata, että uutta asutusta on muodostunut ennen kaikkea Jokipohjaan, Rummukkalamäen pohjoispuolelle, Kalattoman Männikköpuiston ja Heikinpuiston alueille sekä Mustolan alueelle. Samalla taajaman kupeessa olleet peltopinta-alat ovat vähentyneet. Vaikka

asukasmäärät ovat laskeneet, niin vuoden 1990 jälkeen taajama on laajentunut hieman joka suuntaan, kaikkiaan 10 % vuoteen 2018 mennessä.

Teksti Heikki Viinikka / Pohjois-Karjalan maakuntaliitto.

Säilymisen edellytyksiä

Haaste 1. Pohjois-Karjalan pienten kuntakeskusten suurimpana haasteena on väestön väheneminen, ja sen vuoksi rakennusten jääminen tyhjilleen kokonaan tai osittain.

Keinoja:

- Selvitetään rakennuksille uusia, ja myös väliaikaisia käyttötarkoituksia, ja tarkastellaan niitä yhteistyössä omistajan, kunnan, kulttuuriympäristöviranomaisten, järjestöjen ja liike-elämän kanssa.
- Muun muassa kulttuuriympäristöviranomaiset ja rakennustarkastajat tiedottavat aktiivisesti rakennusten omistajille korjaustoimiin haettavista rahoitusmahdollisuuksista.
- Arvokkaiden rakennusten pelastamisessa tutkitaan yhteistyömahdollisuuksia, esimerkiksi joukkorahoitusta.
- Museovirasto ja maakuntamuseo tarjoavat korjausrakentamiseksi neuvontaa historiallisesti ja arkkitehtonisesti merkittävimpien rakennusten korjaustoimissa.
- Harkittaessa rakennukselle tai rakennusryhmälle muutostöitä, otetaan huomioon kulttuurihistorialliset arvot. Arvojen vaaliminen voi edesauttaa kohteen tai kohteiden säilymistä. Kulttuurihistoriallisten arvojen määrittelyyn sopii mm. Reittiopas (<https://www.esavo.fi/reittiopas>).

Haaste 2. Kuntakeskusten ja taajamien veto-voimaisuuden heikentyminen

Keinoja:

- Kehitetään keskustoja yhteistyössä järjestöjen, kulttuuriympäristöviranomaisten ja muiden toimijoiden kanssa.
- Kunnat rohkaisevat kuntalaisia ja järjestöjä ympäristön yhteisiin kohentamistoihin.
- Suunnitteluun ja ideointiin otetaan mukaan kuntien entisiä asukkaita ja kesäasukkaita. Näillä ihmisryhmillä on usein vahvaa kotiseutuhenkeä sekä monen alan ammatillisuutta ja harrastuneisuutta.
- Tuetaan paikallisten palveluyrittäjien toiminnan näkyvyyttä.
- Liikekeskusten erityisyyttä vahvistetaan luomalla oma ja tunnistettava imago. Liikekeskusta antaa usein vierailijalle kuvaa myös koko kunnasta ja sillä voi olla vaikutusta vierailijoiden ja investointien saamisessa kuntaan.
- Tutkitaan ja selvitetään kuntakeskusten kehystistoriaa. Oman asuin- ja toimintaympäristön historian tunteminen voi kohentaa paikkakuntien identiteettiä ja asukkaiden paikallistunnetta.
- Tunnistetaan kuntakeskusten identiteetin, toiminnan ja erityispiirteiden kannalta tärkeimmät tilat ja rakennukset sekä kohennetaan ja kunnostetaan niitä. →

Kunnostuksen alla oleva Kotilaisen talo Lieksan ydinkeskustassa Pielisentiellä heinäkuussa 2020. Vuonna 1922 valmistuneen talon osti vuonna 2019 Lieksan Perinnekiteistöt Oy, joka kunnosti kohteen liike- ja asuintilat. Tätä ennen Kotilaisen talon alakerta oli ollut muutaman vuoden tyhjiään ja rakennusta uhkasi purkaminen. Kuva Pekka Piiparinen.

Outokumpu Oy:n entinen pääkonttorirakennus (1937) oli jäänyt 2010-luvulla käyttämättömään tilaan ja kylmilleen. Vuonna 2017 Outokummussa perustettiin Okun Konttori Oy kunnostamaan kohde, ja seuraavana vuonna se hankki rakennuksen omistukseensa. Konttorin käyttötarkoitus muutettiin toimistotiloista asuinkäyttöön. Entisen pääkonttorin ylläpitoa ja kunnostamista on rahoitettu muun muassa vuokratulojen ja joukkorahoituksen avulla. Osakkeenomistajiksi on saatu noin 80 osakasta. Rakennuksen korjaustöitä on kuitenkin tehty pääosin talkoovoimin. Kuva Pekka Piiparinen.

- Tunnistetaan kuntakeskusten tärkeimmät näkymät sekä vaalitaan ja edistetään niitä.
- Tunnistetaan liikekeskustojen porttiaiheet eli keskusta-alueille saapumisen merkit.
- Ympäristön muutoksissa, kuten uudisrakentamisessa, pyritään laadukkaaseen suunnitteluun ja toteutukseen. Näillä voi olla vaikutusta viihtyisyyden sekä keskustojen imagon ja identiteetin kohenemiseen. Laadukkailla toteutuksilla luodaan tulevaisuuden arvokkaita kulttuuriympäristöjä.
- Kunnissa, tarvittaessa kulttuuriympäristöviranomaisten kanssa, käydään arvokeskustelua, mitä säästetään ja vaalitaan, mitä kehitetään ja mitä uudistetaan. Keskustelussa otetaan huomioon rakennusten ja rakennusryhmien kulttuurihistorialliset ja arkkitehtoniset arvot. Kulttuurihistoriallisten arvojen määrittelyyn sopii muun muassa Reittiopas (<https://www.esavo.fi/reittiopas>).
- Liikekeskustojen muutostoimissa ehkäistään taajamakuvan ja -rakenteen rikkoutumista, muun muassa uusien rakennusten harkitulla sijoittelulla suhteessa vanhempaan rakennuskantaan. Uudet liikerakennukset suunnitellaan niin, että niiden julkisivut tukevat keskustojen viihtyisyyttä.
- Taajamien yhtenäisinä säilyneiden katuosuuksien kohdalla tuetaan historiallisen katutilan ja rakennusten mittakaavan säilymistä muun muassa kaavoituksen ja rakennusvalvonnan sekä kulttuuriympäristöviranomaisten toimesta.
- Tuetaan esteetöntä liikkumista.
- Tuetaan jalankulkua ja pyöräilyä.
- Taiteen ja muotoilun avulla pyritään lisäämään viihtyisyyttä sekä tukemaan alueiden identiteettiä ja imagoa.
- Tarpeen mukaan laaditaan liikekeskustojen ja taa-jama-alueiden kehittämissuunnitelmia.

Outokummun ydinkeskustaan valmistui Keskon päivittäistavarakauppa vuonna 1986, kohde näkyy kuvassa vasemmalla (punatiilinen K-Market). Kaupungin kaavoituksen ja Keskon neuvotteluissa päädyttiin siihen, että liikerakennus sijoitettiin kiinni historiallisiin katulinjoihin ja pysäköinti järjestettiin osin maanalaisena. Ratkaisu edisti pääkadun perinteisen pikkukaupunkimaisen taajamakuvaan vaalimista. Kuvan taustalla näkyy vanhan kaivoksen nostotorni ja rikastustehdas, ne luovat Outokummun pääkadun kuvaan suomalaisittain ainutlaatuisen elementin. Kuva Pekka Piiparinen (2020).

Lähteet

Kirjallisuus

Aarnio, Samu, Kononen, Suonna ja Piiparinen, Pekka: *Pohjois-Karjalan arkkitehtuuriopas*. Joensuu 2018.

Ahonen, Kalevi: *Joensuun kaupungin historia I: Joensuun kaupunki 1848–1920*. Joensuu 1985.

Karppinen, Sanna, Hynynen, Ari, Korkka, Antti ja Pylvänen, Riikka: *Pikkukaupunkien virikekirja*. Tampere 2010.

Kirsti Kovanen ja Leena Saraste: *Arkkitehtuuri Itä-Suomessa. Meijän miljö*. 1989.

Meurman, Otto-livari & Kivinen, Olli: *Joensuun yleiskaava 1953*. Helsinki 1954.

Piiparinen, Pekka: *Outokummun taajaman rakennettu ympäristö*. Joensuu 2016.

Pohjois-Karjalan historia 4: Maakunnan synty. Toimitaneet Kimmo Katajala ja Jaana Juvonen. Hämeenlinna 2006.

Pohjois-Karjalan historia 5: Rajan maakunta. Toimittanut Ismo Björn. Latvia 2014.

Rakennetun Suomen tarina. Toimittanut Harri Hautajärvi. Porvoo 2017.

Pohjois-Karjalan rakennusperinnettä. Kajaani 1982.

Internetlähteet

Piiparinen, Pekka: Joensuun ruutukaavakeskusta – moderni kivikaupunki. Museovirasto 2018. Osoitteessa https://www.museovirasto.fi/uploads/Kulttuuriymparisto/Kaupungistuminen_kasvun_kaavoitus_ja_asumisen_alueet/Joensuun_ruutukaavakeskusta_moderni_kivikaupunki.pdf

Valtakunnallisesti merkittävät rakennetut kulttuuriympäristöt. Museovirasto. Osoitteessa www.rky.fi.

Ylen uutiset, internetsivut 30.9.2019. Osoitteessa <https://yle.fi/uutiset/3-10996563>.

Muut lähteet

Aarnio, Samu: *Arkkitehtuuri Pohjois-Karjalassa* -näyttely. Ilomantsin Möhkön ruukkimuseon Kalevalantietä koskevat näyttelytaulut. 2020.

Liekksa, maisema, kulttuurimaisema ja rakennettu ympäristö. Sweco Ympäristö Oy. 2018–2020.

Suomen ympäristökeskus. Yhdyskuntarakenteen seurannan aineistot (YKR).

Lähtökohtia Pohjois-Karjalan arkeologisen kulttuuriperinnön vaalimiseen

Ville Hakamäki

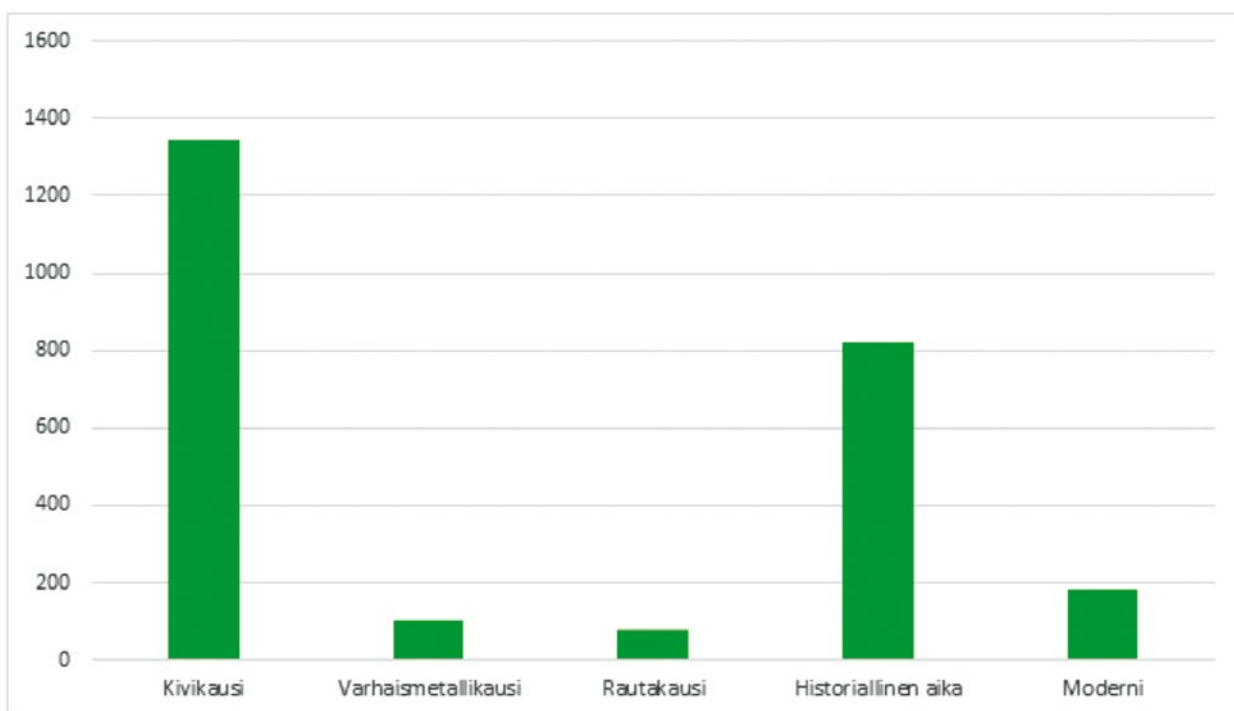
Johdanto

Arkeologinen kulttuuriperintö koostuu kaikista vedessä ja maassa säilyneistä menneisyyden ihmistoiminnan synnyttämistä jäännöksistä, rakenteista, kerrostumista ja löydöistä. Näihin lukeutuvat niin kiinteät muinaisjäännökset, kuin irtaimet muinaislöydöt ja hylkylöydöt. Kiinteillä muinaisjäännöksillä tarkoitetaan muun muassa maa- ja kivikumpuja, kalmistoja ja asuinpaikkoja sekä kalliomaalauksia ja muistomerkkejä, jotka voivat olla joko esihistoriallisia tai historialliselle ajalle kuuluvia. Tällä hetkellä nuorimpia kiinteitä muinaisjäännöksiä edustavat ensimmäisen maailmansodan puolustusvarustukset, mutta selkeää ikärajausta ei ole. Kiinteät muinaisjäännökset ovat automaattisesti ja ilman erillisiä toimenpiteitä muinaismuistolain (295/1963) rauhoittamia, eli niiden kaivaminen, peittäminen, muuttaminen, poistaminen tai muu niihin kajoaminen on ilman erillistä lupaa kielletty.

Kiinteiden muinaisjäännösten, muinaislöytöjen ja hylkyjen lisäksi arkeologiseen kulttuuriperintöön kuu-

luu kohteita, joita ei lueta muinaismuistolain tarkoittamiin muinaisjäännöksiin, mutta joiden säilyttäminen on perusteltua niihin liittyvien kulttuuristen ja historiallisten arvojen vuoksi. Tällaisia ovat muun muassa vanhat talonpaikat, tuotantolaitosten jäänteet ja toisen maailmansodan taistelukaivannot. Nämä niin sanotut muut kulttuuriperintökohteet eivät kuulu Muinaismuistolain piiriin, mutta niiden rauhoittaminen on perusteltua esimerkiksi Maankäyttö- ja rakennuslain (139/1999) nojalla. Tietoja muinaisjäännöksistä ja kulttuuriperintökohteista on luettavissa Museoviraston ylläpitämässä kulttuuriympäristön palveluikkunassa (<https://www.kyppi.fi>).

Päävastuu arkeologisen kulttuuriperinnön vaalimisesta on perinteisesti ollut Museovirastolla sekä joidenkin maakuntamuseoiden arkeologeilla, mutta vuoden 2020 alussa voimaan tulleen uudistetun museolain (314/2019) myötä työstä vastaavat pääasias-
sa alueelliset vastuumuseot. Suomessa on 32 alueellista vastuumuseota ja Lappia ja Uuttamaata lukuun ottamatta niiden vastuualueet ovat maakunnallisia.

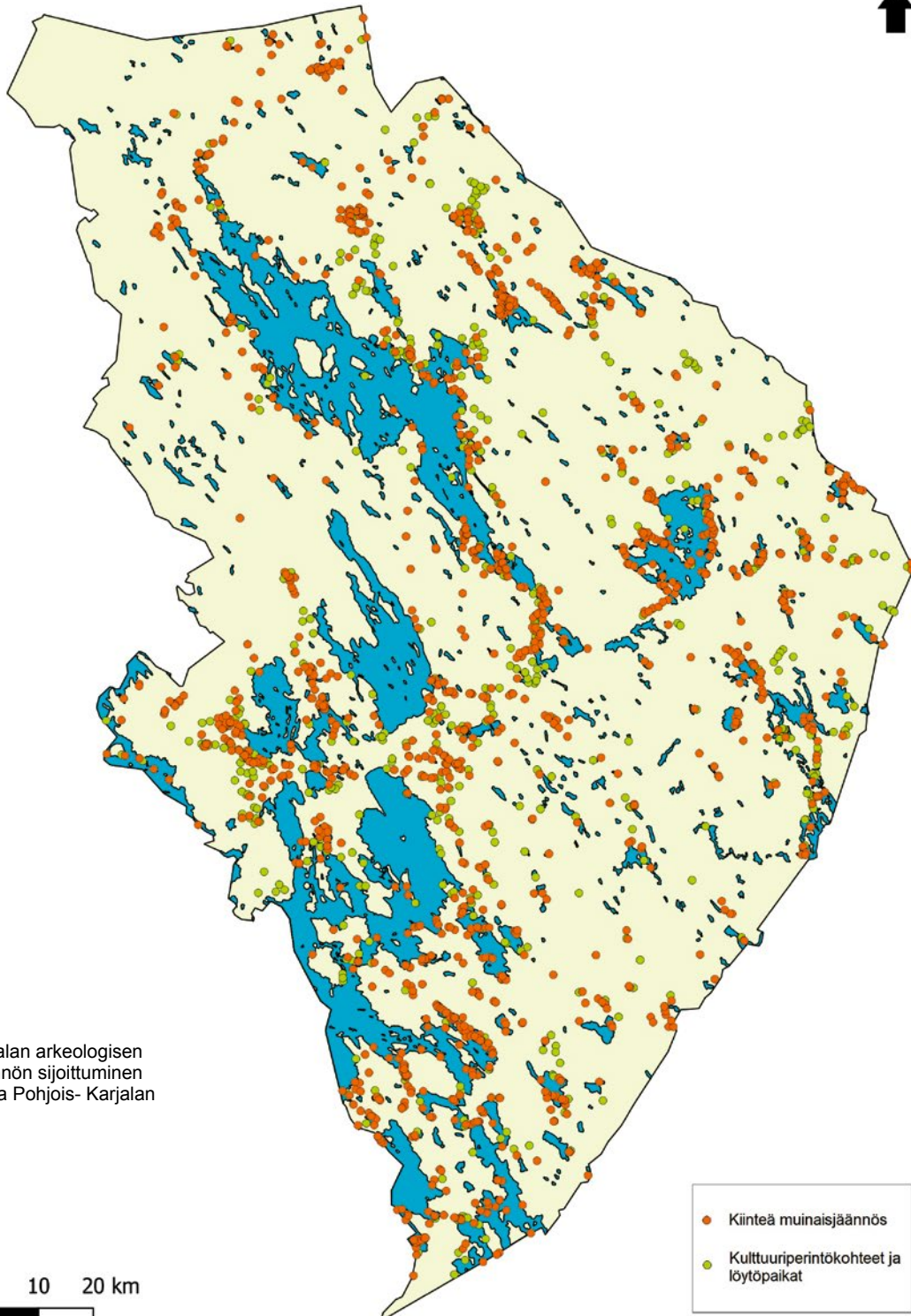

Arkeologisten kohteiden lukumäärällinen jakautuminen Pohjois-Karjalassa kivikaudelta modernille ajalle. Kuva Pohjois-Karjalan museo.

Uudistuksen myötä Pohjois-Karjalan alueellisessa vastuumuseossa työskentelee vakinaisesti arkeologi sekä rakennetun kulttuuriympäristön amanuenssi, joiden tehtävinä ovat muun muassa kulttuuriympäristöön liittyvät suojele- ja asiantuntijatehtävät sekä kulttuuriympäristöön liittyvä neuvonta. Museovirasto käsittelee edelleen arkeologisen kulttuuriperinnön hoito-, tutkimus- ja kajoamislupahakemukset, suoja-alueiden määrittämiset, luvattomat kajoamiset sekä

vastaa arkistoaineiston ja arkeologisten kokoelmien säilyttämisestä. Lisäksi Museovirasto valvoo muinaisjäännösten rauhoitusta Muinaismuistolain 3 § mukaisesti.

Tässä artikkelissa luodaan tiivistetty katsaus Pohjois-Karjalan arkeologiseen kulttuuriperintöön esihistorialliselta ajalta aina 1900-luvulle sekä esitetään näkökulmia kulttuuriperinnön vaalimiseen, tutkimukseen ja muuhun käyttöön liittyviin teemoihin.

Pohjois-Karjalan arkeologisen kulttuuriperinnön sijoittuminen kartalla. Kuva Pohjois-Karjalan museo.

Pohjois-Karjalan esihistoriallinen kulttuuriperintö

Esihistoriallinen kulttuuriperintö on ajalta, jolta ei tunneta kirjallisia arkistolähteitä ja niiden tutkimus on yleensä mahdollista ainoastaan arkeologisin menetelmin. Pohjois-Karjalassa arkeologisia tutkimuksia on suoritettu muun muassa 2000-luvun alussa toteutuneen Polkuja menneisyyteen -hankkeen puitteissa. Tutkimustilanne on kuitenkin heikko ja monin paikoin tiedot esihistoriallisesta asutuksesta ovat puutteelliset tai vanhentuneet. Esimerkiksi viimeisin koko maakunnan esihistoriaa käsittelevä yleisesitys on vuodelta 1969, siis yli 50 vuoden takaa.

Esihistoriallinen aika jaetaan kolmeen pääjaksoon, kivi-, pronssi- ja rautakauteen, joskin erityisesti Itä- ja Pohjois-Suomen maakunnissa pronssikaudesta ja rautakauden alusta käytetään yleensä nimitystä varhaismetallikausi. Pääkausien alle sisältyy joukko erilaisia lyhyempiä ajanjaksoja, jollaisia ovat muun muassa mesoliittinen (keskinen) kivikausi (8850–5550 eKr.), keskirautakauden sisältävä nuorempi roomalainen rautakausi (200–400 jKr.) sekä myöhäisrautakaudelle kuuluva viikinkiaika (800–1150 jKr.). Pohjois- ja Itä-Suomen esihistoriallinen periodijako on esitetty tiivistetysti alla olevassa tietolaatikossa.

ESIHISTORIAN PERIODIJAKO ITÄ- JA POHJOIS-SUOMESSA

Kivikausi (8850–1500 eKr.)

- Mesoliittinen kivikausi (8850–5550 eKr.)
- Neoliittinen kivikausi (5500–1500 eKr.)

Varhainen metallikausi (1500 eKr.–200 jKr.)

Rautakausi (200–1300 jKr.)

- Keskirautakausi (200–800 jKr.)
- Myöhäisrautakausi (800–1300 jKr.)

Keskiaika ja historiallinen aika (1300 jKr. -->)

Kivikausi

Pohjois-Karjala sai ensimmäiset asukkaansa pian jääpeitteen vetäydyttyä. Tällöin aluetta hallitsi Ancyclusjärveksi kutsuttava laaja vesistö, joka peitti alleen suuren osan nykyisen Suomen pinta-alasta pohjois- ja itäosia lukuun ottamatta. Jääkauden jälkeinen luonto eli jatkuvassa muutoksen tilassa ja maankohoamisilmiö muokkasi maisemaa uusien maa-alueiden ja alati vetäytyvän rantaviivan muodossa. Ympäristön ja ilmaston vaihtelu olivat tiukasti läsnä kivikauden väestön elämässä.

Kivikirveet ja -taltat ovat tyypillisiä kivikauden esineitä. Kuva Pohjois-Karjalan museo.

Kivikautista asumuspainannetta tutkitaan Outokummun Sätöksessä. Kuva Museovirasto.

Varhaisimpia merkkejä jääkauden jälkeisestä asutusvaiheesta on havaittu Joensuun Jokivarsi 1:n varhaismesoliittiselta asuinpaikalta, josta löytyneestä varttamistervasta teetetty radiohiiliajoitus määrittää kohteen iäksi 9560±60 BP (Hela2947). Kalenterivuosisssa ajoitus viittaa vuoden 8800 eKr. paikkeille, mikä on yksi vanhimmista Suomesta saaduista asuinpaikka-ajoituksista. Jokivarren asuinpaikan ohella myös läheisen Rahakankaan asuinpaikan sekä Ilomantsin Kalatonlampi 1:n ajoitukset voidaan liittää maakunnan asutuksen varhaisimpaan pioneerivaiheeseen.

Vaikka väestömäärä pysyi pienenä, mesoliittisesta asutuksesta kertovia muinaisjäännöksiä ja -löytöjä tunnetaan useimmilta kivikautisilta muinaisrannoilta. Asuinpaikat olivat kausiluontoisia ja niistä kertova aineisto pitää sisällään pääasiassa kvartsista ja muista kivilajeista valmistettuja työkaluja, esineiden valmistuksesta syntyneitä iskoksia, sekä saaliseläinten käsittelystä kertovia palaneen luun kappaleita. Usein asuinpaikoilla havaitaan myös kiinteitä rakenteita kuten asumuspainanteita ja liesikiveyksiä. Tällaisia pieniä asuinpaikkoja on tutkittu esimerkiksi Joensuun Mutalassa sekä Kiteen Sarvisuolla.

Rahakankaalla ja Sarvisuolla arkeologiseen aineistoon kuuluu asuinpaikkalöytöjen ohella myös hautoja. Kivikautisia hautoja kutsutaan usein punamultahaudoiksi, sillä joko vainaja tai hautakuoppa värjättiin rautaoksidia sisältävällä pigmentillä, joka erottuu maaperässä punaisena läikkänä. Tämän lisäksi haudoissa on usein antimiksi laitettuja esineitä, jotka voivat olla esimerkiksi meripihkakoruja, saviastioita tai kiviesineitä. Itse vainajasta ei yleensä ole säilynyt jäännöksiä. Punamultahaudat edustanevat kuitenkin ainoastaan arkeologisesti näkyvintä kivikautista hautamuotoa. Vainajien käsittely on todennäköisesti ollut huomattavasti monimuotoisempaa. Rahakankaan ja Sarvisuon ohella kivikautisia hautauksia tunnetaan Pohjois-Karjalasta viideltä eri kohteelta, joskin muutamien tulkinta on epävarma. Viimeisin kaivauksin tutkittu punamultahauta Pohjois-Karjalassa on Outokummun Majoonsuo, jossa vuonna 2018 suoritettiin tieleikkauksessa havaitun haudan tutkimus.

Useat kivikauden aikana syntyneet keksinnöt, kuten saviastioiden valmistus ja viljely eivät vielä näy mesoliittisessä aineistossa ja niiden käyttöönotto merkitseekin siirtymistä neoliittiseen, eli nuorempaan kivikauteen. Neoliittisellä kaudella ilmasto lämpeni,

asutus tiheni, yhteisöt kasvoivat kylämäisiksi asutuskeskuksiksi ja kauppayhteydet muualla voimistuivat. Asuinpaikkoja tunnetaan Pohjois-Karjasta runsaasti ja muutamilla kohteilla, kuten Rääkkylän Pörrinmökin asuinpaikalla sekä Outokummun Sätöksen alueella on suoritettu laajoja kaivaustutkimuksia. Myös useimmat maakunnan punamultahaudat ajoittunevat neoliittiseen kauteen. Kivikausi on Pohjois-Karjalan esihistorian eniten tutkittu ajanjakso.

Varhainen metallikausi

Kuparia alettiin Suomessa, myös Pohjois-Karjalassa käyttää jo kivikauden lopulla. Varhaisimmasta metallinkäsittelystä on Pohjois-Karjalassa merkkejä Polvijärven Suovaaran sekä Rääkkylän Vihi 1:n asuinpaikoilta. Kivikauden lopun metallilöydöt ovat kylmämuokkauksella valmistettuja koruja tai raaka-aineksi tarkoitettuja luonnonkuparin kappaleita. Materiaali saatiin kaupankäynnin välityksellä nykyisen Venäjän luoteisosista, mutta mahdollisesti käytettiin myös Suomen alueelta löytynyttä luonnonkuparia. Esimerkiksi Eno-Kontiolahden aluetta on pidetty eräänä luonnonkuparin kivikautisista hankintapaikoista.

Varhaisen metallikauden katsotaan alkaneen vasta, kun pronssinvalannasta kertovat esineet ilmaantuvat arkeologiseen aineistoon noin vuoden 1500 eKr. paikkeilla. Konkreettisia merkkejä tästä ovat paikallisesti valmistetut pronssiesineet, kuten kirveet ja korut sekä valuprosessista kertovat valinmuotit. Pronssiesineitä ja valinmuotteja on tähän saakka löydetty Pohjois-Karjalasta ainoastaan muutamia ja runsaamman todistusaineiston varhaismetallikauden asutuksesta muodostavatkin metallikautista keramiikkaa ja kiviesineitä sisältävät asuinpaikat, jollaisia tunnetaan Pohjois-Karjalasta liki sata.

Varhaismetallikauden aikana kyläyhteisöt hajosivat ja asutus muuttui jälleen liikkuvaksi. Metsästyksen ja kalastuksen merkitys korostui ja neoliittiselle kaudelle ominaisten suurtalojen rakentaminen päättyi. Metallin ohella keskeisimpinä raaka-aineina pysyivät edelleen kvartsi ja pii, mutta myös luuta, sarvea ja muita orgaanisia materiaaleja käytettiin edelleen laajasti raaka-aineena.

Läntisessä Suomessa ja Skandinaviassa pronssikausi merkitsee näyttävien hautamonumenttien aikaa ja myös itäisen Suomen alueella osa vainajista haudattiin mataliin kiviröykkiöihin, jotka useimmiten sijaitsevat saarissa tai niemien kärjissä. Pohjois-Karjalasta näitä lapinraunioiksi kutsuttuja muinaisjäännöksiä tunnetaan noin viidestätoista kohteesta, mutta uusia kohteita tulee todennäköisesti löytymään lisää.

Ainuttakaan kivirakennetta ei toistaiseksi ole tutkittu arkeologisin kaivauksin ja tämän vuoksi niiden ikää ja käyttötarkoitusta on vaikea todeta varmuudella.

Rautakausi

Ensimmäiset rautaesineet kulkeutuivat Suomeen jo 800–400 eKr. välisenä aikana, mutta raudan pelkistäminen paikallisesti omaksuttiin laajemmin vasta 500-luvulla eKr. Rautakauden kuluessa läntiseen ja eteläiseen Suomeen sekä luovutetun Karjalan alueelle muodostui omaleimainen kulttuuri laajoine kalmistoineen, linnavuorineen ja uhripaikkoineen. Eteläisen Suomen ja Karjalan rautakaudentutkimuksella onkin pitkät, yli 100 vuoden taakse juontavat perinteet.

Itä- ja Pohjois-Suomessa tilanne on toinen. Varhaismetallikauden jälkeen löytöjen määrä laskee ja asuinpaikat, haudat ja muut kiinteät muinaisjäännökset katoavat arkeologisesta aineistosta. Vanhempien tulkintojen mukaan Suomen sisä- ja pohjoisosat autoituvat kokonaan, mutta tämä ei uudemman tutkimuksen valossa pidä paikkaansa. Todennäköisempää on, että aineiston niukkuus johtuu muista syistä, kuten heikosta tutkimustilanteesta ja maankäytön vähäisyydestä.

Erityisen heikkona tutkimustilannetta on pidettävä rautakauden alun osalta. Pohjois-Karjalasta ei tältä ajalta tunneta lainkaan asuinpaikkoja tai hautoja ja rautakauden alkuun ajoittuvia löytöjäkin on saatu ainoastaan muutamia. Kenties merkittävin vanhempaan rautakautteen yleisesti liitettävä löytöryhmä ovat soikeat tuluskivet, joita on Pohjois-Karjalasta löydetty muun muassa Lieksasta, Nurmekselta ja Rääkkylästä. Rääkkylästä tunnetaan myös merovingiajalle kuuluva keihäänkärki ja varhaisrautakautisia metalliesineitä on löydetty myös Kiteeltä ja Liperistä.

Pohjois-Karjalasta ei toistaiseksi tunneta varmoja rautakaudelle ajoittuvia hautauksia, joskin Valtimon miekkalöytö ja Rääkkylän keihäänkärki viittaavat vahvasti ristiretkiaikaisiin ruumishautoihin. Kiinnostavana kohteena voidaan myös pitää Ilomantsin Mösönahoa, josta on 2018 löytynyt useita myöhäisrautakautisia esineitä. Kohde on toistaiseksi tutkimatta, mutta sen alustavana tulkintana voidaan pitää hautapaikkaa. Läheiseltä Kiukoilan alueelta tunnetaan myös viikin-kiakainen tappara sekä muuta myöhäisrautakautista esineistöä.

Aivan rautakauden ja keskiajan taitteeseen sijoittuu Joensuun Linnankukkula, joka kaivaustutkimusten valossa näyttää olevan 1300–1400-luvuilla käytössä ollut muinaislinna. Kohteella tehtyihin ha-

vaintoihin kuuluu muun muassa useita kiuasmaisia tulisijarakenteita sekä niiden ympäristöstä paikannettuja veitsiä, panssarinuolenkärkiä, vyönsolkia sekä muita esineitä ja esineen kappaleita. Muinaislinnoja tunnetaan myös Ilomantsista, jossa sijaitsevalla Havukkakallion keskiaikaisella linnavuorella on tehty arkeologisia kaivauksia 1990-luvun lopulla.

Viikinkiaikainen tappara Ilomantsin Kiukoilasta. Kuva Pohjois-Karjalan museo.

Historiallisen ajan arkeologinen kulttuuriperintö

Pohjois-Karjalan historiallisen ajan arkeologinen kulttuuriperintö on monipuolista pitäen sisällään jäännöksiä keskiajalta aina 1900-luvulle saakka. Esihistoriallisen kulttuuriperinnön tavoin myös historiallisen ajan muinaisjäännökset voivat olla asuinpaikkoja ja kalmistoja, mutta aineistoon kuuluu myös elinkeinoista, teollisuudesta, liikenteestä, uskonnosta ja sotahistoriasta kertovia jäännöksiä. Esimerkkejä historiallisen ajan arkeologisesta kulttuuriperinnöstä ovat tervahaudat, hiilimiilut, kaivokset, savottakämpät ja uittorakenteet. Monin paikoin rajanvetoa arkeologisen kulttuuriperinnön ja rakennetun kulttuuriperinnön välille on vaikea tehdä. Esimerkiksi Ilomantsin Käenkosken harkkohytti ja Liperin Siikakosken teollisuusalue edustavat sekä historiallisen ajan arkeologista kulttuuriperintöä että rakennettua kulttuuriympäristöä. Verokirjat, kartat ja muut vanhat asiakirjat toimivat tukena historiallisen ajan arkeologisen kulttuuriperinnön tutkimukselle.

Viimeistään keskiajalla Pohjois-Karjalaan muodostui kylämäisiä asutuskeskuksia, joista vanhimmat sijaitsivat nykyisen Ilomantsin, Kiteen sekä Lieksan alueilla. Jäänteitä keskiaikaisesta asutuksesta tunnetaan hyvin vähän ja tiedot perustuvat suurelta osin verotietoihin ja muihin asiakirjoihin. Varhainen kyläasutus

painottui todennäköisesti vesistöjen rannoille, mutta siirtyi myöhemmin vaaroille. Pohjoiskarjalainen vaara-asutus muodostaa yhden Suomen kansallismaisesta.

Kristillistyminen Suomen alueella ja Karjalassa tapahtui asteittain rautakauden loppupuolelta lähtien ja historiallisen ajan arkeologisessa kulttuuriperinnössä onkin nähtävissä vaikutteita sekä ortodoksisesta että luterilaisesta maailmankatsomuksesta. Selkeimmin tämä on nähtävissä pyhättörakentamisessa, hautavoissa sekä uskonnollisissa esineissä, kuten ikoni- ja ristiriipuksissa.

Keskiajalta lähtevän perinteen mukaisesti ortodoksit hautasivat vainajansa kyläkohtaisiin kalmistoihin luterilaisten haudatessa kirkonkyläen yhteydessä olleisiin kirkkomaihin. Toisaalta kyläkalmistoperinne kosketti myös luterilaisuutta ja toisinaan myös yhteisiä kalmistoja tiedetään käytetyn. Vanhoja ortodoksikalmistoja tunnetaan Pohjois-Karjalasta noin 70 ja useimpiin on myös kuulunut pieni kappeli, tsasouna. Kyläkalmistoperinne jatkui Pohjois-Karjalassa aina 1700-luvulle saakka, jolloin vainajat alettiin haudata pääasiallisesti samoille kirkkomaille luterilaisten kanssa. Jotkin vanhat ortodoksikalmistot, kuten Ilomantsin kirkonkylän Kokkonniemi ovat kuitenkin edelleen käytössä. Hautausmaiden ohella Pohjois-Karjalasta tunnetaan lukuisia historiallisen ajan kesä- ja tilapäishautoja, jollaisia ylläpitivät niin luterilaiset kuin ortodoksit.

Merkitävään aineistokokonaisuuden muodostavat myös erilaiset sotahistorialliset kohteet. Pohjois-Karjala on ollut näyttämönä lukuisissa konflikteissa ja ennen itsenäisyyden aikaa maakunta on kuulunut niin Ruotsin kuningaskuntaan kuin Venäjän keisarikuntaan. Pohjois-Karjalasta tunnetaan sotahistoriallisia kohteita Suomen sodan ajoista ensimmäiseen maailmansotaan. Monet sotahistorialliset kohteet voidaan ikänsä ja ominaisuustietojensa vuoksi lukea kiinteiksi muinaisjäännöksiksi. Laajimman sotahistoriallisen kokonaisuuden muodostaa kuitenkin välirauhan ja jatkosodan aikana rakennettu Salpalinja, johon liittyviä kulttuuriperintökohteita on säilynyt useimmissa Pohjois-Karjalan kunnissa. Toisen maailmansodan kulttuuriperintökohteisiin luetaan myös Suomen puolelle jääneet taistelupaikat Ilomantsin Oinassalmen, Möhkön ja Öykkösenvaaran alueilla, joista viimeksi mainitulla käytiin viimeinen jatkosodanaikainen suurtaistelu elokuussa 1944.

Siikakosken vanha kivilta Liperissä on teollisuushistoriallisessa ympäristössä sijaitseva Muinaismuistolain rauhoittama kiinteä muinaisjäännös. Kuva Pohjois-Karjalan museo.

Näkökulmia arkeologisen kulttuuriperinnön vaalimiseen ja käyttöön

Arkeologinen kulttuuriperintö edustaa ihmistoiminnan vanhinta kerrostumaa ja siihen kohdistuvalla tutkimuksella on mahdollista tavoittaa yhteisöjä ja ilmiöitä, joista ei muutoin ole saatavissa tietoja. Maassa tai vedessä säilyneet rakenteet, kerrokset ja esineet ovat kaikille kuuluvaa yhteistä kansallisomaisuutta ja tämän vuoksi niiden säilyttäminen tuleville sukupolville on kaikkien vastuulla.

Pohjois-Karjalan arkeologisesta kulttuuriperinnöstä voidaan muun arkeologisen kulttuuriperinnön ohella nostaa esiin sellaisia teemoja ja kokonaisuuksia, joilla on paikallisen merkityksen ohella myös valtakunnallisia arvoja. Tällaisia ovat muun muassa sotahistorialliset jäännökset, varhaiseen viljely- ja teollisuustoimintaan liittyvä kulttuuriperintö sekä uskonnollisten ilmiöiden tarkastelu arkeologian keinoin. Näitä aineistokokonaisuuksia tulisi varjeluun ohella pystyä lähestymään myös tutkimuksen keinoin.

POHJOIS-KARJALAN ARKEOLOGISEN KULTTUURIPERINNÖN MERKITTÄVIÄ KEHITYSPIIRTEITÄ

- Suomen varhaisin pioneerasutus Pohjois-Karjalassa
- Maakunnan varhainen viljelyhistoria, kaskiviljely
- Varhainen raudanvalmistus sekä muu teollisuus- ja kaivostoiminta
- Pohjois-Karjala kauppap tienä idän ja lännen välillä
- Ortodoksisuuden ja luterilaisuuden varhaisimmat ilmentymät
- Pyhättörakentaminen ja kalmistot
- Kalastukseen liittyvä kulttuuriperintö
- Puutuotannon ja uiton perintö
- Suomen sotaan liittyvät jäännökset
- Ensimmäisen ja toisen maailmansodan arkeologinen kulttuuriperintö

Kaavoitus on tehokkain tapa arkeologisen kulttuuriperinnön varjeluun ja siihen liittyvän tiedon ja

kamiseen. Tässä yhteydessä vastuu kulttuuriperinnön huomioimisessa on kaavoittajalla, joka kuulee kaavaprosessin edetessä alueellisia vastuumuseoita kulttuuriperinnön asiantuntijoina sekä tarpeen vaatiessa Museovirastoa. Muinaismuistolain rauhoittamat kiinteät muinaisjäännökset sekä niiden aluerajaukset merkitään kaavoihin, mutta myös Muinaismuistolain ulkopuolelle jääviä muita kulttuuriperintökohteita ehdotetaan suojeltavaksi kaavoituksen keinoin. Arkeologisen kulttuuriperinnön merkitseminen kaavaan on tärkeää, sillä tällä tavalla tieto rauhoitetuista ja säilytettäviksi suositelluista kohteista kulkeutuu maankäytön suunnittelijoille ja muille viranomaisille sekä maanomistajille ja kansalaisille.

Ennen rakennushankkeen, maa-aineksenoton tai muiden maaperään kajoavien toimenpiteiden aloittamista on selvitettävä, onko suunnitellulla alueella hankkeessa huomioitavaa arkeologista kulttuuriperintöä. Muinaismuistolaki ei kiellä muinaisjäännosalueilla tapahtuvaa vallitsevaa maan käyttöä, kuten hakkuita mikäli muinaisjäännos huomioidaan lain tarkoittamalla tavalla. Muinaisjäännosalueen läheisyydessä tai sen alueella tapahtuvaan vallitsevaan maankäyttöön tulee myös pyytää lausunto Pohjois-Karjalan alueelliselta vastuumuseolta.

Mikäli työn yhteydessä kuitenkin katsotaan välttämättömäksi kajoa tunnettuun muinaisjäännökseen,

on hankkeessa käännyttävä Museoviraston puoleen. Muinaisjäännökseen kajoamisluvan voi myöntää vain Museovirasto muinaismuistolain mukaisessa menettelyssä. Kun kyse on julkisten toimijoiden tai niihin verrattavissa olevien, mutta yksityisten toteuttamista hankkeista, kajoamislupa käsitellään lain 13 §:n mukaisessa neuvottelussa. Jos hanke on yksityinen, kajoamislupaa haetaan Museovirastosta lain 11 §:n mukaisesti. Tällaisissa tapauksissa pohditaan ensisijaisesti esimerkiksi suunnitellun hankkeen muuttamista siten, etteivät sen vaikutukset kohdistu muinaisjäännöksiin. Joissain tapauksissa voidaan muinaisjäännostien suojele lakkauttaa riittävien arkeologisten kenttätutkimusten jälkeen.

Arkeologisilla kenttätöillä tarkoitetaan kaikkia muinaisjäännöksiin tai kulttuuriperintökohteisiin kohdistuvia toimenpiteitä, joiden tavoitteena on tuottaa ajantasaista ja tarkkaa tietoa. Kenttätöiden yhteydessä tehdyt tutkimukset voivat muodostua yksittäisen arkeologisen kohteen tarkastamisesta, jonkin alueen muinaisjäännostien inventoinnista tai tietyn kohteen arkeologisesta kaivauksesta. Kaikkiin tutkimuksiin kuuluu kenttätöiden ohella niin esi- kuin jälkityövaihe, joiden lopputuloksena syntyy kaikille avoin tutkimusraportti sekä siihen liittyvä kuva- ja karttadokumentaatio. Usein tutkimustuloksia esitellään myös erilaisissa julkaisuissa.

Arkeologiset kaivaustutkimukset käynnissä Kiteen Hiidenniemessä. Kuva Museovirasto.

Viranomaistehtävien ja tutkimuksen lisäksi arkeologinen kulttuuriperintö liittyy voimakkaasti myös virkistystoimintaan ja erityisesti matkailuun. Monet arkeologiset kohteet sijaitsevat ulkoilureittien lähetyillä ja ne on mahdollista ottaa mukaan esimerkiksi retkeilyharrastukseen. Joillekin muinaisjäänöksille on pystytetty infotauluja, joista voi lukea tietoja kyseisen alueen historiasta. Uusien muinaisjäänösten etsiminen maastossa liikkumisen tai sukeltamisen muodossa ovat suosittuja harrastusmuotoja. Viimevuosina metallinilmäisillä tapahtuva metallinetsiminen on yleistyntä voimakkaasti ja uusia arkeologisia löytöjä tulee tämän vuoksi ilmi runsaasti vuosittain. Arkeologian harrastajien tai sitä harkitsevien on suositeltavaa perehtyä Muinaismuistolakiin sekä Museoviraston verkkosivulla oleviin ohjeisiin (<https://www.museovirasto.fi/fi/kulttuuriymparisto/arkeologinen-kulttuuriperinto/arkeologia-harrastuksena>).

Säilymisen edellytyksiä

Haaste 1. Arkeologisen kulttuuriperinnön tutkimustilanne ja näkyvyys ovat Pohjois-Karjalassa heikolla tasolla

Keinoja:

- Järjestetään yleisölle suunnattujen tilaisuuksia muun muassa kuntien kansanopistoissa, paikallismuseoissa sekä Pohjois-Karjalan museossa.
- Tunnistetaan edustavia arkeologisia kohteita ja lisätään niiden kiinnostavuutta esimerkiksi opastetaulujen ja muinaispolkujen muodossa.
- Lisätään arkeologisen kulttuuriperinnön näkyvyyttä niin perinteisessä kuin sosiaalisessa mediassa.
- Tuotetaan arkeologiaa ja arkeologisia kohteita esitteleviä verkkosisältöjä muun muassa Pohjois-Karjalan museon verkkosivuille.
- Haetaan rahoitusta arkeologisen kenttätutkimuksen toteuttamiseen Pohjois-Karjalan alueella yhteistyössä yliopistojen ja muiden toimijoiden kanssa.
- Järjestetään ja tuetaan yleisöarkeologisia tapahtumia, kuten yleisö- ja koululaiskaivauksia sekä erilaisia harrastajatapaamisia.
- Laaditaan Pohjois-Karjalan arkeologista kulttuuriperintöä käsitteleviä artikkeleja tieteellisiin ja suuralle yleisölle osoitettuihin julkaisuihin.
- Ylläpidetään muinaisjäänösrekisterin ajantasaisuutta.

Haaste 2. Arkeologiseen kulttuuriperintöön kohdistuu jatkuvasti painetta maankäytön, rakentamisen ja harrastaja-arkeologian vuoksi

Keinoja:

- Rauhoitetaan kiinteät muinaisjäänökset ja muut kulttuuriperintökohteet kaavoituksen keinoin.
- Inventoidaan kaava-alueiden arkeologinen kulttuuriperintö, mikäli inventointitilanne on vanhentunut tai riittämätön.
- Toimitaan avoimessa vuorovaikutuksessa maankäytön ja rakentamisen vastuuhenkilöiden kanssa.
- Perehdytetään eri viranomaistahoja muinaismuistolakiin ja arkeologiseen kulttuuriperintöön.
- Ohjeistetaan maan- ja metsäkäytön suunnittelijoita sekä avustetaan tarpeen vaatiessa kohteiden suojaamistoimenpiteissä.
- Tiedotetaan maanomistajia tiloilla olevista arkeologista kohteista.
- Ohjataan arkeologian harrastajia toimimaan siten, ettei kiinteille muinaisjäänöksille ja muille kulttuuriperintökohteille koidu vahinkoja.
- Valvotaan luvattomia kajoamisia.

Lähteet

Kirjallisuus

Ahola, Marja: *Death in the Stone Age. Making Sense of Mesolithic-Neolithic Mortuary Remains from Finland (ca. 6800 to 2300 Cal BC)*. Helsinki 2019.

Haggrén, Georg, Halinen, Petri, Lavento, Mika, Ranninen, Sami & Wessman, Anna (toim.): *Muinaisuutemme jäljet: Suomen esi- ja varhaishistoria kivikaudelta keskiajalle*. Helsinki 2016

Heikkilä, Tapio & Timonen, Risto: *Suomalainen kansallismaisema*. Helsinki 2003.

Huurre, Matti: *9000 vuotta Suomen esihistoriaa*. Helsinki 1979.

Huurre, Matti: Joensuun alueen esihistoria. Teoksessa Kalevi Ahonen (toim.) *Joensuun kaupungin historia I: Joensuun kaupunki 1848–1920*. Joensuu 1985, 27–55.

Ikäheimo, Janne: 2014. Suomen kivikautisten luonnonkuperilöytöjen metallin alkuperästä. *Muinaistutkija* 2004(2), 11–26.

Könönen, Aulis, V.A. & Kirkinen, Heikki: *Pohjois-Karjalan historia 1. Keskiajasta Stolbovan rauhaan*. Joensuu 1969.

Niukkanen, Marianna: *Historiallisen ajan kiinteät muinaisjäännökset–tunnistaminen ja suojelu*. Helsinki 2009.

Nordqvist, Kerkko, Herva, Vesa-Pekka, Ikäheimo, Janne & Lahelma, Antti: Early Copper Use in Neolithic North-Eastern Europe: An Overview. *Estonian Journal of Archaeology* 16(1), 2012, 3–25.

Pesonen, Petro: Sarvingin salaisuus–Enon Raha-kankaan varhaismesoliittinen ajoitus. *Muinaistutkija* 2005(2), 2–12.

Poutiainen, Hannu, Grönlund, Elisabeth & Koponen, Martti: Joining the Forces: Archaeologists and Paleoecologists in the Traces of North Karelian Settlement and Land-Use History. *Fennoscandia Archaeologica* XII, 1995, 153–159.

Salonheimo, Veijo: *Pohjois-Karjalan asutusmuodot 1600-luvulla*. Joensuu 1971.

Suhonen, Veli-Pekka: *Salpalinjan merkittävimmät kohteet: Kohdeluettelo perusteluineen*. Helsinki 2012.

Kankainen, Jorma: *Maakunnan maalinnoitteet. Ensimmäisen maailmansodan aikaiset linnoitteet Pohjois-Karjalassa*. Joensuu 1999.

Vikkula, Anne: Suur-Ilomantsin esihistoria. Teoksessa Ismo Björn (toim.) *Suur-Ilomantsin historia: Enon, Ilomantsin ja Tuupovaaran historia vuoteen 1860*. Pieksämäki 1991, 15–98.

Internetlähteet

Museovirasto, arkeologinen kulttuuriympäristö (<https://www.museovirasto.fi/fi/kulttuuriymparisto>), luettu 11.5.2020.

Museovirasto, kulttuuriympäristön palveluikkuna, joka sisältää tietoa muun muassa arkeologisista kohteista, rakennetusta kulttuuriperinnöstä sekä kulttuuriympäristön tutkimusraportteja (<https://www.kyppi.fi>), luettu 13.5.2020.

Maisemien maakunta

Jukka Nykänen

Luonnonvoimat ja ihminen maisema-arkkitehteina

Meillä kaikilla on maisemiin liittyviä mielikuvia ja mielipiteitä. Joillekin termi maisema tuo mieleen kauniin kaukonäkymän Kolin huipulta, toiselle rakennusten rajaaman näkymän kaupungin keskustasta. Mielikuvien ohella maisemäkäsitettä voidaan tarkastella systemaattisesti, jolloin tutkitaan maiseman muodostumisen historiaa, tunnistetaan maiseman rakenneosia ja luokitellaan maisemia fyysisten ja kulttuuristen ominaispiirteiden perusteella.

Maisema on luonnonvoimien ja ihmisen toiminnan muodostama kokonaisuus, jota voidaan tarkastella monesta lähtökohdasta. Maisemamaantiede lähestyy maisemäkäsitettä nykyisin moniaistisesti: näköaisti kertoo esimerkiksi korkeuseroista, mutta tarkasteluun tuo lisäsyvyyttä haju- ja kuuloaisti tai maiseman muutoksen ajallinen tarkastelu esimerkiksi karttojen ja ilmakuvien avulla. Tässä maisemien synnyn kuvauksessa pitäydytään perinteisessä maisema-alueiden luokittelussa, joka perustuu pääosin korkokuvan tarkasteluun. Maisema-alueet tyypitellään luonnontieteiden, kuten geologian, geomorfologian, hydrologian ja biologian lähtökohdista. Luokittelussa huomioidaan ihmistieteiden puolelta erityisesti tieto asutus- ja kultuurihistoriasta.

Korkokuvan piirteitä voidaan tarkastella mitaten absoluuttista korkeutta merenpinnasta tai suhteellisten korkeuserojen näkökulmista. Globaalisti tarkastellen Pohjois-Karjalan korkokuva on loivasti kumpuilevaa penepilaania. Penepilaani eli puolitasanko on pitkäaikaisen kulutuksen tuloksena syntynyt suurissa piirteissään tasainen, mutta pienissä piirteissään loivasti kumpuileva alue. Sen kohoumien laet ovat yleensä samalla korkeudella. Absoluuttisia korkeuksia tarkastellen Pohjois-Karjala on valtaosin alankoa eli alle 200 metriä merenpinnasta.

Maisemien tyypittely relatiivisten eli suhteellisten korkeuserojen perusteella antaa paremman kuvan maiseman pienpiirteisyydestä. Klassinen korkeuserojen luokittelutapa on hyödyntää J. G. Granön aluejakoa 14 maisemamaakuntaan, jotka on muodostettu karttatulkinnan perusteella kaikkein jyrkimpien mai-

sematyypien välille. Jo vuonna 1925 julkaistussa tarkastelussa maisemamaakunnat, joita kutsutaan myös maisema-alueiksi, jaetaan 41 seutukuntaan ja 111 seutuun. Nykyisen virallisen maisemamaakuntien jaon on laatinut ympäristöministeriön maisema-alue työryhmä vuonna 1993. Pohjois-Karjalassa on kolmen maisemamaakunnan piirteitä, jotka ovat edelleen jaettavissa pienipiirteisempiin maisemaseutuihin.

Vuoriston ja jääkauden jäljet perustana maisemajaolle

Selkeimmän maisema-alueiden jakolinjan muodostaa vanha Karjalainen poimuvuoristo, Karelidit. Vuoristo muodostui noin 1900 miljoonaa vuotta sitten linjalle, joka ulottuu nykyisestä Laatokan Karjalasta Pohjois-Karjalan ja Kainuun kautta Lappiin. Poimutuminen tapahtui merellisen ja mantereisen laatan yhteentörmäyksessä. Tuolloin merenpohjaan vaaka-suoraan muodostuneet kerrokset joutuivat valtavaan puristukseen ja lämpöön alkaen hitaasti poimuttua. Hienojakoisista, pääosin savea ja hiesua sisältävistä sedimenteistä muodostui lopulta liuskeita. Vastaavasti aikoinaan meren rantaveteen kerrostuneet hiekat kovuivat tässä metamorfoosiksi kutsutussa kivilajien muutoksessa kvartsiiteiksi.

Karelidien muinaisvuoristo jakaa maakunnan kahteen maisemalliseen suuralueeseen: Vaara-Karjalaan idässä ja pohjoisessa sekä järvi-Suomeen lounaassa. Geologista jakoa selittää kivilajien erilainen kulumisnopeus, joka näkyy korkeussuhteissa. Liki kahden vuosimiljardin aikana maakuntamme alppimaisemat ovat hävinneet, kun vuoristo on rapautunut juuriosiaan myöten. Kivilajeista kvartsiitti on erittäin kova ja kulu- tusta kestävä, joten maakunnan vuoristoinen historia näkyy parhaiten kapeana korkeiden kvartsiittivaarojen ketjuna, joka ulottuu Tohmajärven, Kiihtelysvaaran, Selkien ja Möninin kautta Koliille ja Juukaan. Näiden kvartsiittivaarojen itäpuolella on pyöreälakisempia kalliokohoumia, joiden kivilaji on tyypillisesti graniittig- neissia. Voimakkaimmin ovat kuluneet lännen ja lounaan pehmeämmät liuskealueet, joilla korkokuva on tasaisempaa. Liuskealueille sijoittuvat monet suurjär- vemme, kuten sokkeloinen Saimaa sekä Höytiäinen.

Järviältaiden sijoittumiseen vaikuttaa kivilajin kuvuuden ohella kallioperän ruheisuus ja jääkausiajan kulutus, kuljetus ja kasaus. Jääkausi näkyy maisemassa muun muassa siten, että moni vesistö tai maanpinnan kohouma on jään etenemissuunnan mukaisesti suuntautunut. Esimerkiksi Pielinen ja Höytiäinen ovat muodostuneet ruheiseen kallioperään, jota mannerjään eteneminen ruoppasi luode-kaakko-suunnassa.

Jääkausi on toisaalta kasannut moreenia jään etenemisen suuntaiseksi seläniteiksi. Maaston juovaisuus erottuu erityisen hyvin tarkasteltaessa drumliineja. Ne ovat puikkomaisia moreenimuotoja, jotka esiintyvät usein vieretysten muodostaen laajoja drumliinikenttiä, joita on runsaasti muun muassa Juuassa. Jos paljon moreenia sisältävä mannerjää on sulanut paikalleen, on muodostunut kumpumoreeneja. Ne ovat tyypillisesti epämääräisiä lajittumattomasta moreeniaineksesta koostuvia kasoja, joita on runsaasti maakunnan pohjois- ja luoteisosassa, jossa moreeni on vallitseva maalaji.

Mannerjään railoihin ja tunneleihin kerrostui sulamisvesivirtojen kuljettamana hiekkaa ja soraa. Ne tunnetaan nykyisin harjuina. Harjut ovat tyypillisesti sulamisvesien virtaussuunnan mukaisesti luodekaakko-suuntaisia kilometrienkin mittaisia ketjuja tai kumpujen sarjoja. Harjujen rakenteesta on aistittavissa muinaisen jäätikkökivirran voimakkuus: karkeaa materiaalia kerrostui vain, kun sulamisvesivirta oli voimakas. Tuolloin hienoaines huuhtoutui eteenpäin ja kasautui jäätikköjoen edustalle muodostaen suiston eli deltan.

Mannerjää oli jakautunut Pohjois-Karjalan maakunnan alueella useisiin kielekkeisiin. Kun jään sulaminen hidastui, kielekkeen edustalle kerrostui paksuja hiekkakerroksia. Erityisen selvästi nämä reunamuodostumat ja harjujen edustalle kerrostuneet suistomaat erottuvat II ja III Salpausselän alueella. II Salpausselkä ulottuu kaarena Saimaan järviältä ja itärajan välissä aina Joensuuun asti ja kaartuen itään jatkuen Koitereen-Selkäkankaan reunamuodostumana. Kontiolahden Jaamankangas luokitellaan III Salpausseläksi, joka ei edellä mainitun tavoin muodosta yhtenäistä reunamuodostumakaarta. Pohjois-Karjalassa se kuitenkin jatkuu melko yhtenäisenä Pielisjärven reunamuodostumana kohti itärajaa.

Seuraavaksi esitellään lyhyesti Pohjois-Karjalan keskeisten maisema-alueiden jakautuminen maisemaseutuihin ja niiden piirteitä.

Järvi-Suomi

Järvi-Suomessa järvien mosaiikki hallitsee maisemakuvaa voimakkaammin kuin missään muualla Suomessa. Maisema-alue on Suomenselän ja Salpausselän rajaama. Suhteelliset korkeuserot ovat järvisuudella melko pieniä jäädessä tyypillisesti alle 50 metriin. Valtavan laaja Järvi-Suomen maisema-alue jaetaan maisemaseutuihin. Järvi-Suomen maisema-maakunta jakautuu Pohjois-Karjalan alueella neljään erilaisiin maisemaelementtejä sisältävään osaan.

Järvi-Suomen koillisosaa nimitetään Pohjois-Karjalan järvisuudeksi. Sille on ominaista suurvedet: veden peitossa on 35–75 % maa-alasta. Sen itäpuolella on Salpausselkien rajaamana Laatokan-Karjalan seutu. Pohjois-Savon rajan läheisyydessä Juojärven-Rikkaaveden alueet kuuluvat jo Pohjois-Savon järvisuuteen. Pohjois-Savon järvisuuteen on Itäisen Järvi-Suomen jyrkkäpiirteisintä aluetta. Aivan maakunnan eteläosaan ulottuu myös Suur-Saimaan seutu. Sen tyypillisiä piirteitä ovat puolestaan erittäin laajat selkävedet ja sokkeloiset vesireitit. Seutu on karua. Viljavia savi-koita ei juuri ole.

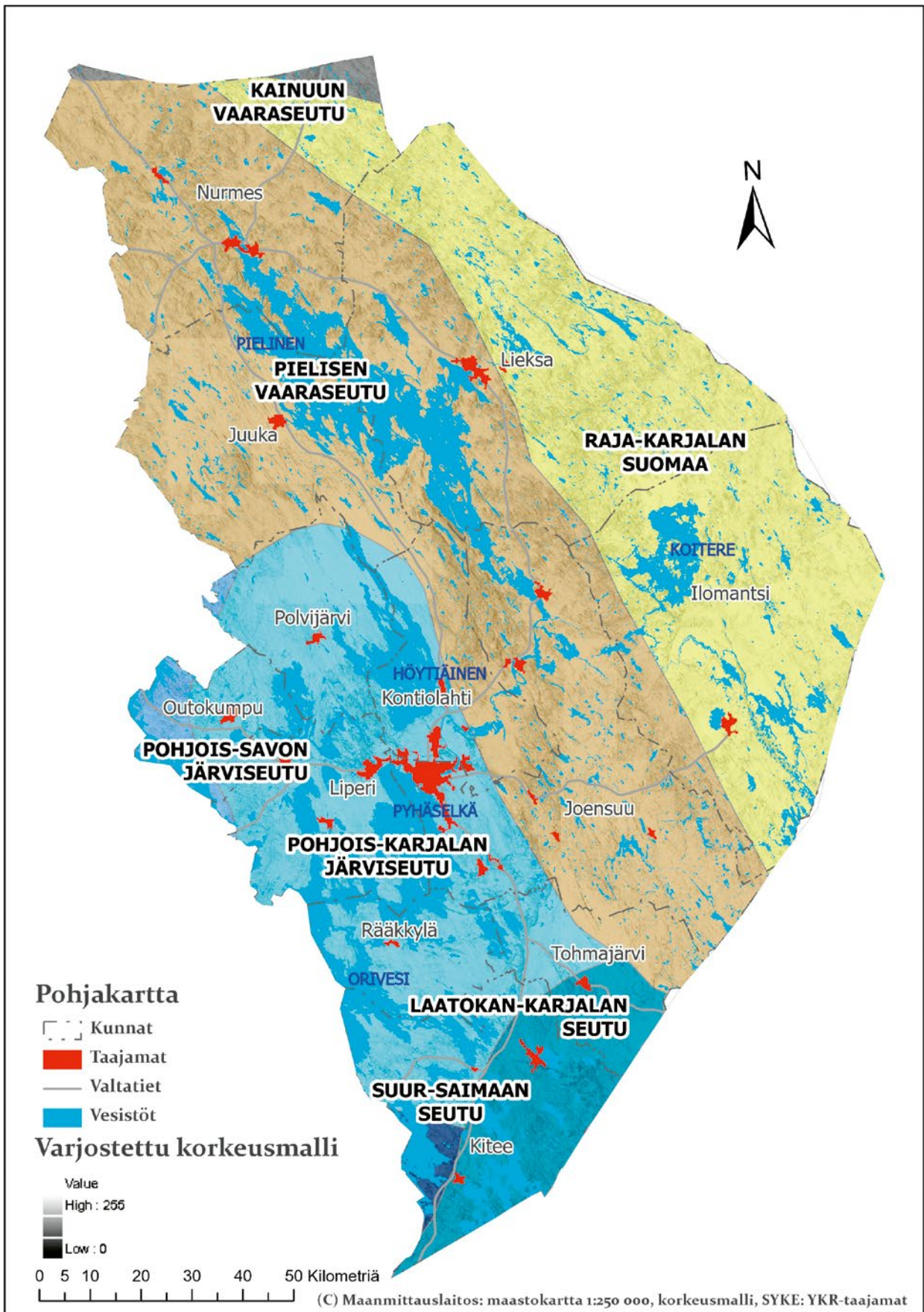
Pohjois-Karjalan järvisuute

Pohjois-Karjalan järvisuute ulottuu Orivedeltä Pyhäselälle ja Höytiäiseltä Viinijärvelle. Seudun maisema on vaihteleva karujen ja huuhtoutuneiden kivioiden, hiekkakankaiden sekä viljavien peltojen mosaiikki. Pellot sijoittuvat tyypillisesti alaville, usein savi- ja hiesukerrosten peittämillä rannoilla, mikä kertoo Saimaan vesistöhistoriasta muinaisjärvivaiheeseen. Jääkauden muotoilemat luode-kaakko-suuntaiset harjut ja puikkomaiset saaret tuovat maisemaan suuntautuneisuutta. Monet vesistöjen rajaamat harjut ovat nähtävyyksiä. Suur-Saimaan seudulla sijaitseva Punkaharju on näistä tunnetuin, mutta Pohjois-Karjalan järvisuudella Pyhäselän ja Jänisselän kahtia jakava Vuoniemi-Tikansaari on vastaava pienemmässä mittakaavassa.

Rannat ovat olleet myös mieluisia asuinpaikkoja joko vakituisen tai kausiasumisen merkeissä. Järvi-Suomi on kokonaisuutena yksi tärkeimmistä lomaviettoalueista Suomessa. Asuminen on ryhmittynyt perinteisesti pienkyliin peltöjen ympärille tai nauhamaisesti.

Laatokan-Karjalan seutu

II Salpausselän reunamuodostuma rajaa Pohjois-Karjalan järvisuuden ja Suur-Saimaan seudun Laatokan-Karjalan seudusta. Alueelle ovat tyypillisiä suuret

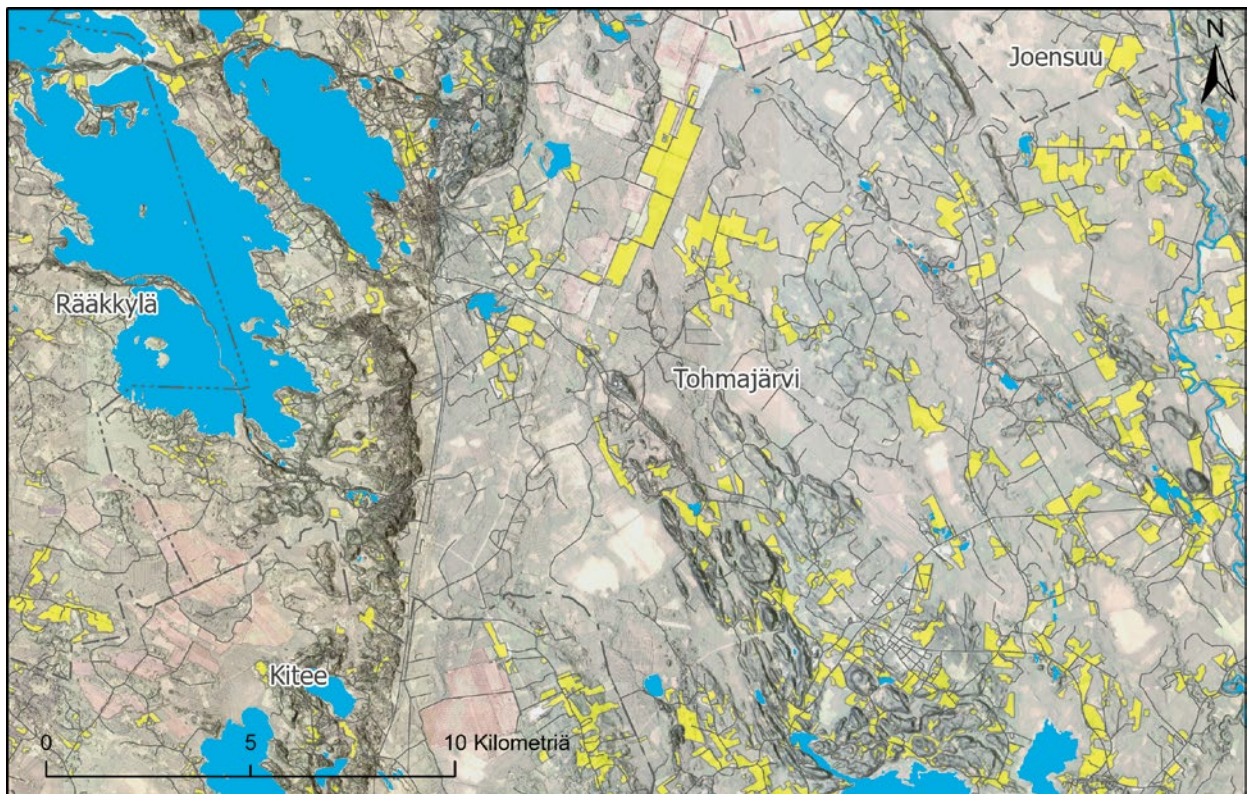

Pohjois-Karjalan jako maisemaseutuihin Suomen Kartaston 1993 rajausta mukailleen. Kartan siniset sävyt kuvaavat Järvi-Suomen maisemamaakunnan jakautumista maisemaseutuihin. Ruskeaan viittaavat sävyt osoittavat Vaara-Karjalan maisemamaakunnan seutujaon. Pohjoisessa maakuntarajan sisään jää vähän myös harmaalla kuvattua Kainuun ja Kuusamon vaaramaata. Kartta Jukka Nykänen / Pohjois-Karjalan maakuntaliitto (2020).

(C) Maanmittauslaitos: vesistöt, pellot, tiestö 1:100 000, varjostettu korkeusmalli ja ilmakuvamosaiikki

Pohjois-Karjalan järvisyys on maisemaltaan monimuotoinen. Sille on tyypillistä laajat selkävedet, harjut ja vesistöjen rannoille sijoittuneiden peltomaiden mosaiikki. Kartan kuvaama alue on hyvä esimerkki järvisyysalueen maiseman tyypipiirteistä. Kartta Jukka Nykänen / Pohjois-Karjalan maakuntaliitto (2020).

(C) Maanmittauslaitos: vesistöt, pellot, tiestö 1:100 000, varjostettu korkeusmalli ja ilmakuvamosaiikki

Laatokan-Karjalan seudulle on tyypillistä massiivinen Salpausselkien reunamuodostuma ja sen itäpuolen laajat muinaiset suistoalueet, jotka ovat hiekkakenttiä, soistuneita tai peltomaita. Kartassa II Salpausselkä näkyy liki pohjois-eteläsuuntaisena muodostelmana. Kartta Jukka Nykänen / Pohjois-Karjalan maakuntaliitto (2020).

mannerjään reunan edustalle kasautuneet tasaiset deltat eli suistomaat. Ne muodostuivat jäätikön sulamisen hetkellisen pysähdyksen aikana noin 11 600–11 800 vuotta sitten.

Lajittuneiden sora- ja hiekkamuodostelmien, kuten harjujen ja deltojen ohella reunamuodostumaan kuuluu moreenista koostuvia harjanteita. Selänneseudun järvet ovat tyypillisesti pieniä. Ihminen on hyödyntänyt teiden rakentamisessa muinaisten suistomaiden tasaisuutta: esimerkiksi Kuutostie seuraa Il Salpaus-selän kaarta.

Vaara-Karjala

Pohjois-Karjalan Vaara-Karjala on osa korkeiden kalliosten vaarojen leimaamaa Suomea, johon kuuluu myös Kainuu, Koillismaa ja Peräpohjola. Karelidien kulunut vuoristo rajaa täällä Vaara-Karjalan Järvi-Suomesta. Meillä vaarat ovat havumetsien peittämiä. Pohjoisessa kalliokohoumat muuttuvat korkeuden ja kylmemmän ilmaston myötä paljaksi, jolloin puhutaan tuntureista.

Vaara-Karjalan maisemamaakunta on virallisessa ympäristöministeriön maisema-alueoryhmän mietinnössä yksi kokonaisuus, mutta se voidaan myös jakaa Pohjois-Karjalassa kahteen osaan. Suomen

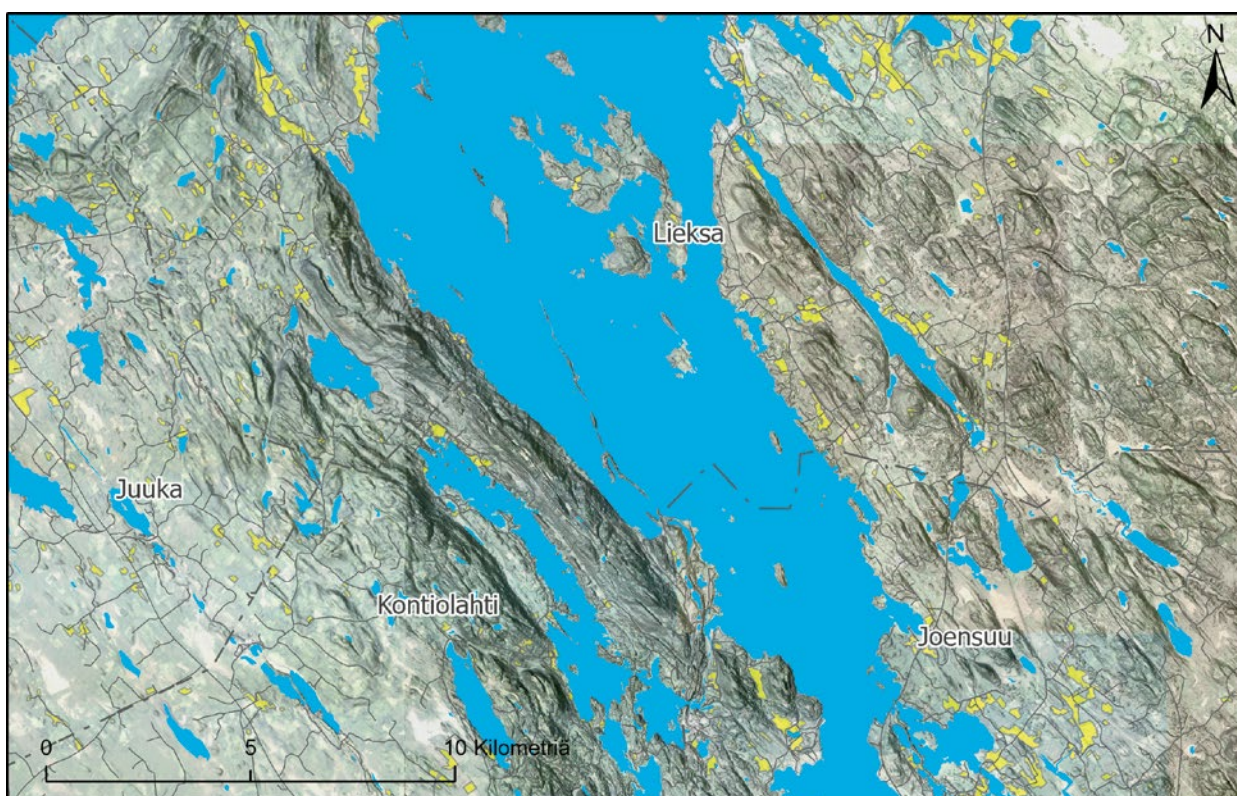
Kartasto on käyttänyt jaon taustalla korkeiden vaarojen ja alaviin notkoihin tai tasaiselle alueille muodostuneiden soiden osuutta maisemassa. Vaara-Karjalan itäosassa soiden osuus maisemakuvassa on hallitsemampi kuin länsiosassa.

Pielisen vaaraseutu

Pielisen vaaraseudun maisemalle on leimallista ylängön rajan eli yli 200 metriä merenpinnasta kurkottavat suuret kallioperän kohoumat eli vaarat. Ne kohoavat suhteellisia eli relativisia korkeuksia tarkastellen 50–200 metriä vesistöjen yläpuolelle. Maisemamaantieteen uranuurtaja J. G. Granö luokitteli vaara-alueemme korkeuserojen perusteella vuorimaaksi.

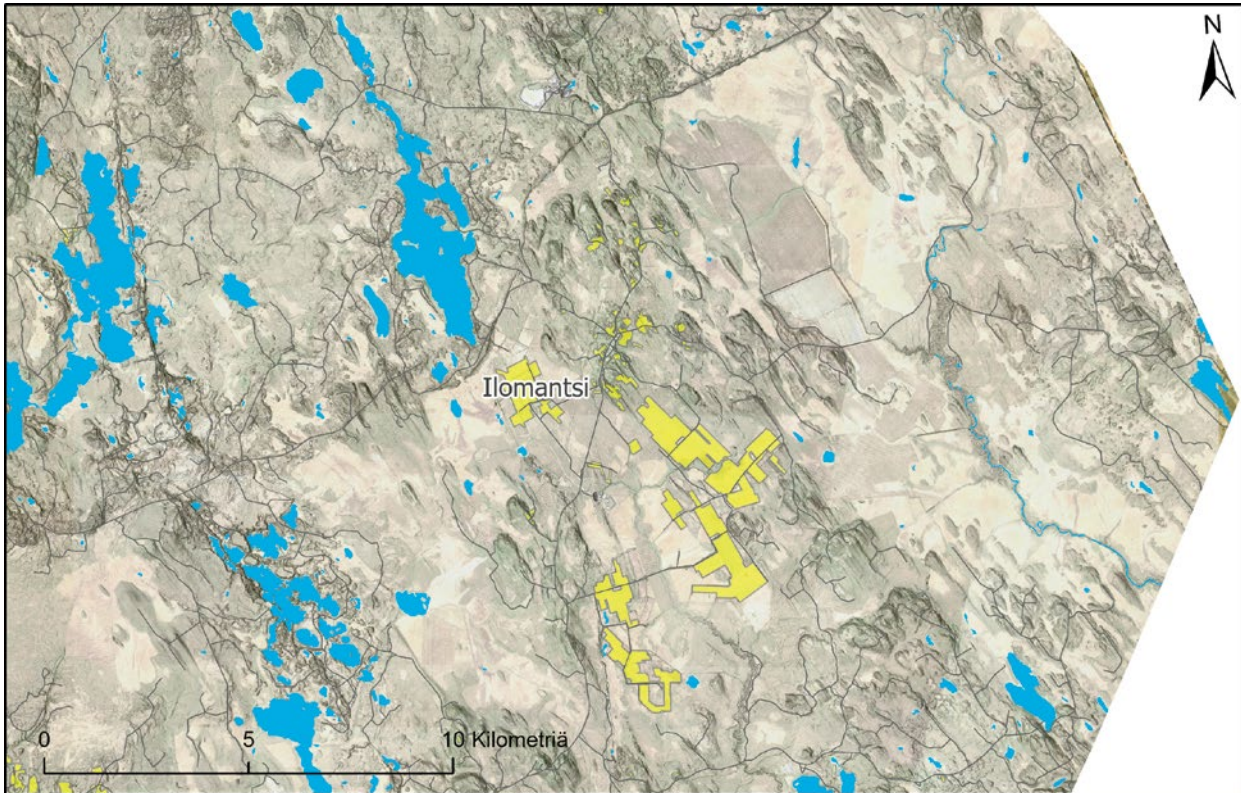
Maakunnan korkeimmat vaarat ovat Koli-Kiittelysvaara-jaksolla ja koostuvat kvartsiitista. Suhteelliset korkeuserot voivat myös ylittää 200 metrin rajan. Tuolloin J. G. Granö luokitteli Kolin huippujen maiseman suurten korkeuserojen ansiosta ylhiömaaksi. Pielisen itäpuolella kivilaji muuttuu graniittigneissiksi ja vaarojen muodot ovat tyypillisesti loivapiirteisempiä.

Monet vaaraselänteet ovat vahvasti suuntautuneet jääkauden työn tuloksena. Kallioperää peittää moreeni, jota on kohouman suojapuolella tyypillisesti enemmän kuin jään virtauksen tulopuolella. Sekä maatalous että asuminen ovat keskittyneet vaaroille.

(C) Maanmittauslaitos: vesistöt, pellot, tiestö 1:100 000, varjostettu korkeusmalli ja ilmakuvamosaiikki

Kolin jaksoon kuuluvat kvartsiittivaarat erottavat maisemakuvaltaan tasaisemman Järvi-Suomen Vaara-Karjalasta. Kartan keskellä Kolin ja Herajärven ympäristön vaarat näkyvät luode-kaakko-suunnassa rajautuen Pieliseen. Kartassa erottuu hyvin jääkauden etenemisen maisemaan ja vesistöihin jättämä luode—kaakko-suuntautuneisuus. Kartta Jukka Nykänen / Pohjois-Karjalan maakuntaliitto (2020).

(C) Maanmittauslaitos: vesistöt, pellot, tiestö 1:100 000, varjostettu korkeusmalli ja ilmakuvamosaiikki

Raja-Karjalan suoma on maisemaseutu, jossa soiden osuus on hallitseva. Hyvä esimerkki on itärajan ja kartan keskellä näkyvän Iilomantsin Hattuvaaran välinen alue. Maiseman tyyppiä ovat laajat soiset painanteet, joista osa on otettu turvetuotantoon tai viljelyyn. Pienemmät peltolaikut korkeiden vaarojen lakiosissa kertovat vaara-asutuksesta. Kartta Jukka Nykänen / Pohjois-Karjalan maakuntaliitto (2020).

Vaarojen laen moreeni on usein veden koskematon, supra-akvaattista, jolloin vesi ei ole huuhtonut siitä mukanaan hienoja aineksia. Ravinteikkaan maaperän lisäksi vaarojen laet keräävät hyvin aurinkoa. Jo muinoin viljelpöytä sirpillä leikannut viljelijä tiesi, että korkealla hallan vaarakin on pienempi.

Korkeita vaarojen lakialueita suosiva asutus on maisema-alueelle tyypillinen piirre. Asutus on harvaa ja talot ovat epäsäännöllisesti. Vaarakylät ovat usein vain muutaman taloryhmän muodostamia kokonaisuuksia ympäröivine peltoineen. Vaaroilta avautuvat kaukomaisemat korostavat vaarakyläiden avaruuden tuntua.

Vaaroja ja alueen harjuja pitkin myös kuljettiin. Esimerkiksi Kiihtelysvaara-Kolin välillä on ollut kulkureitti jo vuosisatoja. Vaarat ja toisaalta jääkauden sorasta ja hiekasta kokoamat harjut ovat ohjanneet samalla asutuksen leviämistä.

Raja-Karjalan suoma

Pohjois-Karjalan itäosa on osa Vaara-Karjalaa, mutta tasaisempaa. Yksittäisiä yli 200 metrin korkeuteen kohoavia vaaroja on, mutta leimallista ovat 150–200

metrin korkeudet merenpinnasta ja moreenimäet. Vaikka alueelle sijoittuu näyttäviä harjuja ja reuna- muodostumia Putkelanharjun ja Selkäkankaan tavoin, silti soiden osuus on kokonaispinta-alasta huomattava. Esimerkiksi Koitereen itä- ja pohjoispuolella rämeitä ja nevoja on yli puolet kaikesta maapinta-alasta. Suotyypit vaihtelevat keidassoista aapasoihin ja näiden yhdistelmiin. Suurimpia alueeseen kuuluvia soita ovat Patvinsuo, Kesonsuo ja Koivusuo. Soita on runsaasti myös vesistöjen varsilla, joiden rannat ovat usein soistuneita.

Asutus on harvaa ja keskittynyt muutamille vaaroille, minne on myös raivattu viljelysmaita. Alavilta, metsäisiltä ja soisilta alueilta löytyy lisäksi pientilavaltaista asutusta, jonka historia liittyy sodanjälkeiseen asuttamiseen. Soita on ojitettu laajalti metsätalouden ja turvetuotannon käyttöön, mikä näkyy maisemassa. Alueen yleisilme on kuitenkin erämainen.

Arvokkaat maisema-alueet ja niiden inventointi

Pohjois-Karjalassa on kerätty tietoa kulttuuriympäristöstä jo ainakin 1970-luvulta lähtien muun muassa Pohjois-Karjalan museoiden, Pohjois-Karjalan ympäristökeskuksen eli nykyisin ELY-keskuksen, maakuntaliiton sekä kuntien toimesta. Maakunnan ensimmäiset rakennusperintöä ja maisemia käsittelevät kulttuuriympäristön arvottamiseen ja hoitoon keskittyneet julkaisut on tehty 1990-luvulla. Vuonna 1996 on julkaistu Pohjois-Karjalan kulttuuriympäristön hoito-ohjelma.

Suurin yhtenäinen inventointityö tehtiin Rakennusperintö kunniaan -hankkeen puitteissa 2000-luvun alussa. Hanketta koordinoi Pohjois-Karjalan ympäristökeskus. Rakennusperintö kunniaan -hankkeen yhteydessä tehtiin kunnallisia kulttuuriympäristöohjelmia Enon (nyk. Joensuu), Kesälahden (nyk. Kiteetä), Kiteen, Kontiolahden, Tohmajärven ja Rääkkylän kunnista. Nämä kunnalliset kulttuuriympäristöohjelmat esittelevät aluettaan monipuolisesti ja ovat ladattavissa pdf-tiedostoina verkosta.

Alueidenkäytön suunnittelun tueksi on laadittu sekä valtakunnallisia että maakunnallisia maisema-aluejakoja. Niiden tavoitteena on turvata edustavien esimerkkialueiden avulla edellä esiteltyjen maisema-maakuntien ja -seutujen tyyppi- ja -aluepiirteitä. Kun kaavoituksessa huomioidaan kulttuurimaiseman erityispiirteet, säilytetään alueiden omaleimaista, usein vuosisatojen kestäneen ihmisen ja luonnon vuorovaikutuksen tuloksena muodostunutta maisemakuvaa myös tuleville sukupolville. Maankäyttö- ja rakennuslaissa olevat valtakunnalliset alueidenkäyttötavoitteet edellyttävät, että valtakunnallisesti arvokkaat maisema-alueet otetaan huomioon alueiden käytössä. Ne tulee muun muassa merkitä maakuntakaavoihin.

Maiseman arvoa nostavat maisemakuvan yhtenäisyys, vaihtelevuus ja vaikuttavuus. Luonnon monimuotoisuus on yksi tärkeä arvioitava piirre ja sitä parantaa tyypillisesti perinteinen maatalous. Maatalouden synnyttämiä perinnemaisemia kutsutaan myös perinnebiotoopeiksi, jotka ovat maisematarkastelussa oma kokonaisuutensa. Kulttuurimaisemaan kuuluvat myös rakennukset, tiet ja polut, joten myös ne ovat olennainen osa arviointia.

Tyypillisiä arvokkaiden maisema-alueiden kriteereitä:

- Maisema-alue muodostaa maisemakokonaisuuden, jolla tarkoitetaan maaseudun kulttuurimaisemia, erityisesti viljelymaisemia, mutta myös muita alkutuotannon synnyttämiä maisemia.

- Luonnonarvot ja luonnonpiirteet
- Maiseman ja maankäytön historiallinen kehitys ja kehityksen jatkuminen
- Symboli- ja identiteetti-arvot
- Elinvoimaisuus
- Maisemamaakunnan erityispiirteet
- Kulttuuriset erityispiirteet

Pohjois-Karjalan maisemia on tarkasteltu yksityiskohtaisesti Pohjois-Karjalan kulttuuriympäristöt -teoksessa vuodelta 2004. Pohjois-Karjalan maakuntakaava 2040 esittää valtakunnalliset maisema-alueet valtioneuvoston vuoden 1995 päätöksen mukaisesti ja maakunnalliset maisema-alueet vuoden 2012 julkaistun inventointien päivitysraportin perusteella.

Maakunnallisesti arvokkaiden maisema-alueiden arviointi tehtiin 3. vaihemaakuntakaavaan vuosina 2007–2012. Tarve inventoinnille syntyi Museoviraston valtakunnallisesti merkittävien rakennettujen kulttuuriympäristöjen (RKY 2009) päivityksen myötä. Tällöin Museoviraston valtakunnallisesti merkittävien kulttuurihistoriallisten ympäristöjen vuoden 1993 listaus muutettiin siten, että RKY 2009 alueiden joukosta jätettiin pois laajoja kokonaisuuksia, joiden arvot olivat enemmän kulttuurimaisemaan kuin rakennettuun ympäristöön liittyviä. Maakunnallisessa maisema-alueiden päivitysinventoinnissa käytiin läpi nämä pudokkaat ja selvitetiin, kuuluvatko kohteet maakunnallisesti arvokkaisiin maisema-alueisiin. Maakunnallisten maisema-alueiden tarkastelu toteutettiin käyttäen samoja kriteereitä kuin valtakunnallisessa maisema-alueinventoinnissa. Maakunnasta löytyi myös muutamia täysin uusia kohteita.

Kulttuuriympäristöön saumattomasti kuuluva rakennusperintö esitellään 3. vaihemaakuntakaavassa omana julkaisunaan. Pohjois-Karjalassa on näin määritelty yhteensä 65 valtakunnallisesti ja maakunnallisesti arvokasta maisema-aluetta, joiden pinta-ala on 77 965 ha. Maakuntakaavaan liittyvät selvitykset ovat saatavissa sähköisinä liiton verkkosivuilta.

Valtakunnallisesti arvokkaat maisema-alueet

Suomessa on 156 valtakunnallisesti arvokasta maisema-aluetta, jotka on hyväksytty valtioneuvoston asetuksella vuonna 1995. Maisema-arvioinnin taustalla on Suomen jako kymmeneen maisemamaakuntaan luonnon ja kulttuurin piirteiden alueittaisen vaihtelun mukaisesti. Ne ovat maaseutumme edustavimpia kulttuurimaisemia, joiden arvo perustuu monimuotoiseen kulttuurivaikutteeseen luontoon, hoidettuun viljelymaisemaan ja perinteiseen rakennuskantaan.

Pohjois-Karjalassa on 13 valtakunnallisesti arvokasta maisema-aluetta.

- Totkunniemi; Kitee
- Kiteenlahti; Kitee
- Saario; Tohmajärvi
- Onkamo; Tohmajärvi
- Huhtilampi; Joensuu
- Heinävaara-Selkie; Joensuu, Kontiolahti
- Sonkaja; Ilomantsi
- Kirvesvaara-Hakovaara; Ilomantsi
- Koli; Lieksa, Juuka, Kontiolahti, Eno
- Karhunpää; Nurmes
- Ylikylä; Nurmes
- Rasimäki; Nurmes
- Ylä-Valtimo; Nurmes

Valtakunnallisesti arvokkaat maisema-alueet on inventoitu ympäristöministeriön toimesta uudestaan vuosina 2010–2014. Kuitenkaan ajantasaistusta ei ole virallisesti vahvistettu. Tätä kirjoitettaessa (joulukuu 2020) on meneillään täydentävä maisemakuuleminen, sillä ympäristöministeriö on muokannut valtakunnallisesti arvokkaiden maisema-alueiden rajauksia vuoden 2016 lausuntojen pohjalta. Pohjois-Karjalan osalta suunnitellut muutokset ovat vähäisiä. Ympäristöministeriö esittää, että Onkamon kohde jätetään pois ja muiden maisema-alueiden rajoja tarkastellaan vastaamaan paremmin inventointituloksia. Uusia kohteita ei maakuntaamme osoiteta, mutta kokonaisuutena valtakunnallisesti arvokkaiden maisema-alueiden pinta-ala hieman kasvaa.

Totkunniemi

Totkunniemen kylämaisema Kiteen Kesälahdella on vahvistettu vuonna 1995 valtioneuvoston päätöksellä valtakunnallisesti arvokkaaksi maisema-alueeksi. Maisema-alueen pinta-ala on noin 490 ha ja se sijaitsee Pyhäjärven rannan tuntumassa. Maisema edustaa veden, metsän ja peltojen mosaiikkia Il-Salpausselän reunamuodostuman itäpuolella. Esitellyn maisemajaan mukaan Totkunniemi kuuluu Laatokan-Karjalan maisemaseutuun. Sijainti suurjärvien, sekä Saimaan että Laatokan, välissä tuo ilmastoon lauhkeutta. Maasto on kumpuilevaa ja korkeuserot suuria.

Pellot ja maatilojen pihapiirit puukujineen edustavat perinteistä maatalousmaisemaa, joka on muovautunut peltoviljelyn ja laidunnuksen tuloksena vuosisatojen aikana. Totkunniemen kylän alueella on edelleen käytössä peltoja, jotka ovat olleet viljelyssä jo isojaon aikaan. Maisemanhoitoalueen käyttö- ja hoitosuunnitelmasta selviää, että vuonna 1944 peltoja oli lähes 300 hehtaaria, kun nykyisin niitä on enää noin 160 ha. Maisema-alueen peltopinta-ala oli suurimmillaan 1970-luvun alussa, jonka jälkeen peltoja metsitettiin. Avoimen viljelymaiseman sulkeutumiseen vaikuttaa eniten karjatalouden väheneminen, jolloin peltoja ei tarvita rehu- tai lai-

Totkunniemen valtakunnallisesti arvokkaan maisema-alueen näkymää kohti Pyhäjärveä. Kuva Hanna Keski-Karhu (2019).

dunkäyttöön. Totkunniemellä ei ole tällä hetkellä maitotiloja. Muutamalla tilalla on kuitenkin harraste-eläiminä lampaista ja hevosia. Nykyään kylässä on noin 40 asuttua taloutta ja noin 100 asukasta.

Yhtenä Totkunniemen maisema-alueen arvojen tärkeimpänä säilyttäjänä on ollut kylätoiminta. Kylätoimikunta aloitti vuonna 1979, joka muutettiin kyläyhdistykseksi vuonna 2014. Yhdistysmuoto mahdollisti osallistumisen EU-rahoitushakuihin. Kylän kehityshankkeina on toteutettu muun muassa Hovinmäen näkötorin kunnostus sekä Totkunniemen maisemanhoito ja käyttösuunnitelman tekeminen. Sen myötä pyritään hakemaan kylämaisemalle luonnonsuojelulain mukaisen maisemanhoitoalueen statusta. Maisemanhoidon suunnitelmallisella toteuttamisella tavoitellaan kylään elinvoimaa, kehittämishankkeita ja entisestään lisää yhteistoimintaa.

Maakunnallisesti arvokkaat maisema-alueet

Maakunnallisesti arvokkaat maisema-alueet ovat maakunnallisten inventointien tuloksia, perinteisessä asussa säilyneitä, elinvoimaisia, luonoltaan ja kulttuuriperinnöltään monipuolisia maaseudun kult-

tuurimaisemia. Pohjois-Karjalan erityispiirteitä maisemallisesti ovat mm. järvenlaskuympäristöt ja vaaranlakiasutukset

Maakunnallisesti arvokkaita maisema-alueita esitetään maakuntakaavassa 52 kpl, jotka esitellään liitteessä.

Vuokon kylämaisema

Vuokon kylän avara maalaismaisema on muotoutunut lasketun Vuokonjärven vesijättömaalle. Kuva Jukka Nykänen (2019).

Vuokon kylä sijaitsee Juuassa Pielisen rannan lähellä. Maakunnallisesti arvokkaan maisema-alueen ytimen muodostavat Vuokonjärven laakso ja Vuokonjoki, joita ympäröivät Kolin jaksoon kuuluvat vaarat. Esitellyn maisemajaan mukaan tarkastelemme Pielisen vaaraseutua, joka on osa Vaara-Karjalaa.

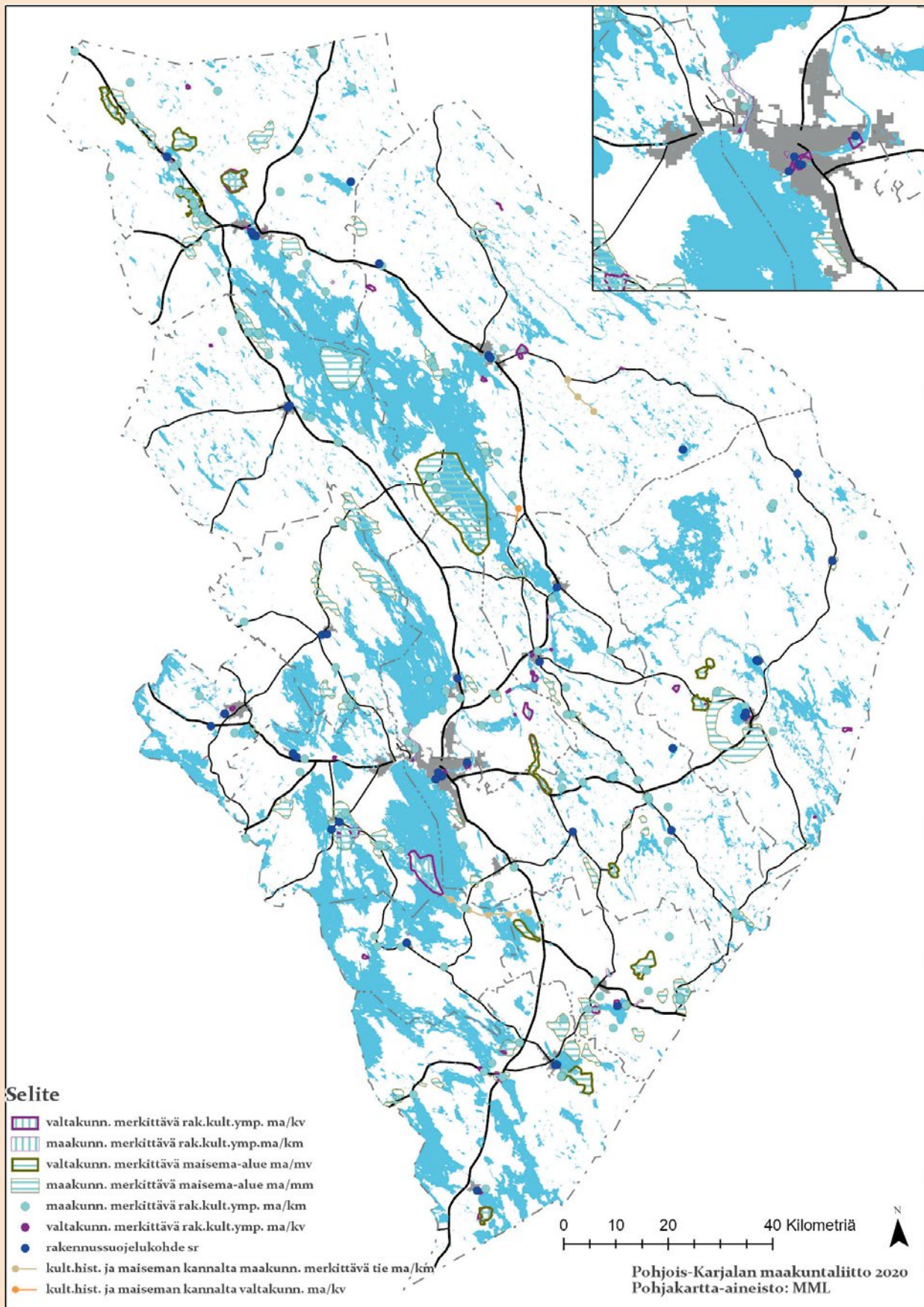
Paikan maanviljelystä autettiin laskemalla Vuokonjärven pintaa, ja pellot ovatkin sijoittuneet erityisesti vesijättömaalle. Järven pintaa laskettiin liki sadan vuoden aikana useita kertoja. Ensin 1780-luvulla puolisen metriä, sitten 1830-luvulla noin kolme metriä ja vielä 1870-luvulla vähän lisää. Vuokonjärven pohjois- ja eteläpäädyt muodostavat luonnonsuojelualueen. Vuokonjärven luusuassa sijaitsee linnustonsuojelualue ja lintutorni.

Vuokon asutuksesta on merkkejä jo 1600-luvun alusta alkaen. Pääosin rakennukset ovat sotien jälkeä rakennettuja, mutta kahden tilan päärakennuk-

set ovat 1800-luvulta ja 1900-luvun alusta. Vuokkojoen vanha kivisilta on vuodelta 1833. Museosilta on rakennettu Vuokonjärven laskun toteuttamiseksi louhitun kanjonin yli luonnonkivistä.

Kyläläisten vuosien aktiivisuudesta kertoo vuodesta 1987 toiminut Vuokonjärven kesäteatteri. Kyläläiset ovat hoitaneet maisemaa ja kunnostaneet muun muassa Keski-Vuokon vanhoja kiviaitoja. Kiviaidat ovatkin kylän kaksi kilometriä pitkä tunnusmerkki. Alueelle muutti paljon karjalaisia evakoita, joten kiviaitojen lähelle on rakennettu myös tsasouna.

Maakuntakaavan edellisessä inventoinnissa havaittiin kulttuuriympäristöarvojen heikentymistä Pohjois-Vuokossa järven itärannalla, missä peltoja on heinittynyt tai metsitetty. Kokonaisuutena maisema on maakunnallisesti arvokas ja sen säilyminen vaikuttaa turvulta.

Maakuntakaavan kulttuuriympäristökohteet samalla kartalla. Valtakunnallisten ja maakunnallisten maisema-alueiden lisäksi kartassa esitetään rakennetun kulttuuriympäristön merkinnät ja maisematiet. Kartta Heikki Viinikka / Pohjois-Karjalan maakuntaliitto (2020).

Uhattu ja mahdollisuuksien maisema

Kulttuurimaisemat eivät säily arvokkaina hoitamatta, mikä on hyvä muistaa tarkasteltaessa niin valtakunnallisia kuin maakunnallisestikin määriteltyjä maisema-alueita. Maaseutumaisemia uhkaa etenkin yleisestä asumisen keskittymisestä ja toisaalta maatalouden rakennemuutoksesta johtuva maisemakuvan muuttuminen.

Muutto kaupunkiin kasvattaa maaseudulla asu- mattomien rakennusten määrää. Ylläpitovastuun haasteet ja lisääntyvät kustannukset voivat johtaa rakennusten nopeaan rapistumiseen. Vastailmiöksi on tunnistettu ajankohtaisena ilmiönä monipaikkaisuus. Monipaikkaisuus tarkoittaa elämänpiirin jakamista useamman paikan kesken, sekä kaikkea tähän liittyvää liikkumista, työtä, palveluiden käyttöä ja harrastusten jakoa eri paikkojen kesken. Nykyisin yhä useammin maaseudulla sijaitsevia asuntoja käytetään lomailun lisäksi etätönteeseen ja samalla vaihtuu esimerkiksi kuntosaliharrastus puiden pilkkomiseksi.

Kulttuurimaisemassa on havaittavissa koko maassa tapahtunut maatalouden rakennemuutos, jonka seurauksena maisemakuvan pienipiirteisyys on vähentynyt huomattavasti sekä karjatalouteen perustuva maatalous vähentynyt. Yleinen suuntaus on maatalouden keskittyminen. Suurtilat viljelevät tehokkaasti alueitaan, mutta erityisesti kylien reuna-alueilla peltoja metsitetään tai ne metsittyvät muuttaen maisema-alueen ilmettä merkittävästi.

Maisema-alerajaukset vaikuttavat aluekehittämisen prioriteetteihin. Status arvokkaana maisema-alueena voi mahdollistaa hankerahoitusta ja erilaisia tukia. Tukia voivat saada niin maisemanhoitoon suoraan sidoksissa olevat maanomistajat ja maanviljelijät, mutta yhtä lailla myös erimerkiksi yhdistykset, jotka osallistuvat maisemanhoitoon järjestämällä talkoita ja kunnostamalla rakenteita.

Rahan kanavoinnin tavoitteena on, että maisema-arvot säilyvät. Tieto maisema-alueista lisää myös maisemiin liitettyjä arvolatauksia. Usein maiseman arvo on helpompi havaita kauempaa. Konkreettiset maisemanhoitotyöt ja hankkeiden näkyvyys eri mediakanavissa lisäävät maaseudun kulttuurimaisemien arvostusta, tietoisuutta omasta elinympäristöstä ja vastuusta sen vaalimiseen.

Tietoa maisemien arvoista voi hyödyntää erityisesti matkailun kehittämisessä. Valtakunnallisesti arvokas maisema-alue houkuttelee matkailijoita jo statuksellaan. Toisaalta hyvin hoidettu maakunnallisesti mer-

kittävä maisema-alue voi tarjota luonnon- tai kulttuurihistoriallisilta arvoiltaan uniikin vierailukohteen. Maisema-arvoissa on vielä paljon hyödyntämätöntä potentiaalia kehitettäessä maaseudun elinkeinoja ja elinvoimaisuutta.

Säilymisen edellytyksiä

Haaste 1. Arvokkaat maisema-alueet metsittyvät umpeen

Keinoja:

- Turvataan maanviljelyn ja muiden perinteisten maankäyttömuotojen jatkuvuutta tukemalla maisema-arvoja säilyttävää maataloutta eri tavoin.
- Huomioidaan maisema-alueet kaavoituksessa siten, että maatalouden toimintaedellytykset tulevat turvatuksi.
- Lisätään tietoa maisema-alueiden arvoista ja pyritään löytämään niiden kautta vaihtoehtoisia tulonlähteitä metsittämiselle.

Haaste 2. Maisema-alueiden hoidon ja käytön puute rapauttaa kulttuurimaiseman arvoja

Keinoja:

- Kehitetään sekä yksittäisiä hankkeita että laajempia hankekokonaisuuksia, joiden avulla hoidetaan ja ennallistetaan maisemia.
- Herätetään ja aktivoidaan yhteisöllisyyttä ja talkoohenkeä.
- Tuetaan maaseutumaisemia toiminnassaan hyödyntäviä matkailuyrittäjiä kehittämisrahoituksella.
- Keskitytään oikean tiedon levittämiseen. Esimerkiksi maankäytön suunnittelussa arvokas maisema-alue ei ole suojeltu alue.

Lähteitä

Kirjallisuus

Granö, J. G., Mikkola, E., Sauramo, M. (1925–1928). Maantieteelliset alueet. Geographical Regions. Geografiska Områden. Suomen Kartasto 1925.

Keski-Karhu, Hanna, Päivi Jokinen ja Pekka Piipari-
nen (2019). Totkunniemen maisemanhoitoalueen hoi-
to- ja käyttösuunnitelma. Pohjois-Karjalan elinkeino-,
liikenne- ja ympäristökeskus. Raportteja 50/2019.
Linkki: <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-314-826-0>.

Lyytikäinen Ari & Timo Laitinen 2014. Valtakunnalli-
sesti arvokkaiden maaseudun kulttuurimaisemien ja
maisemanähtävyyksien nykytila Pohjois-Karjalassa.
Pohjois-Karjalan ELY-keskus.

Maisemanhoito: maisema-aluetyöryhmän mietintö I.
Ympäristöministeriö: Ympäristönsuojeluosasto, Työ-
ryhmän mietintö 66/1992. Linkki: <http://hdl.handle.net/10138/29082> (luettu 1.12.2020).

Pohjois-Karjalan kulttuuriympäristön hoito-ohjelma.
Pohjois-Karjalan ympäristökeskuksen monisteita nro 4.

Pohjois-Karjalan kulttuuriympäristöt. Pohjois-Karjalan
liitto. Julkaisu 83. Joensuu 2004

Pohjois-Karjalan maakunnallisesti arvokkaiden mai-
sama-alueiden päivitysinventoinnit kesällä 2010 ja
kevällä 2012. Pohjois-Karjalan maakuntaliitto 2012.

Pohjois-Karjalan maakuntakaavan 3. vaihe. Liite 1
Valtakunnallisesti ja maakunnallisesti merkittävät ra-
kennetut kulttuuriympäristöt Pohjois-Karjalassa. Poh-
jois-Karjalan maakuntaliitto. Julkaisu 165, 2014.

Saarnisto, M. & Saarinen, T. 2001. Deglaciation chro-
nology of the Scandinavian Ice Sheet from the Lake
Onega Basin to the Salpausselkä End Moraines. Glo-
bal and Planetary Change. Volume 31, Issues 1–4.
387–405.

Suomen Kartasto 350. Maisemat, asuin ympäristöt.
Toimittanut Pentti Alalammi. Maanmittaushallitus –
Suomen maantieteellinen seura. Helsinki 1993.

Ympäristöministeriö 1993. Arvokkaat maisema-alu-
eet: maisema-aluetyöryhmän mietintö II. Ympäristön-
suojausosasto, Työryhmän mietintö 66/1992. Linkki:
<http://hdl.handle.net/10138/29087> (luettu 1.12.2020).

Internetlähteet

Rakennusperintö kunniaan -hankkeen julkaisuja:
https://www.ymparisto.fi/fi-FI/Elinymparisto_ja_kaa-voitus/Elinymparisto/Kulttuuriymparisto/Kulttuuriympariston_hoidon_keinot/Kulttuuriymparistoonohjelmat?f=PohjoisKarjalan_ELYkeskus (luettu 1.12.2020).

RKY 2009. Valtakunnallisesti merkittävien rakennet-
tujen kulttuuriympäristöjen päivitys. Museovirasto.
Kohteet Pohjois-Karjalassa: http://www.rky.fi/read/asp/r_mkl_kohde_list.aspx?MAAKUNTA_ID=12 (lu-
ettu 1.12.2020).

Ympäristöministeriö kuulee ehdotuksista valtakunnal-
lisesti arvokkaiksi maisema-alueiksi ja pyytää niistä
lausuntoja. <https://ym.fi/maisemakuuleminen> (luettu
23.12.2020)

Kiteen Meijerimantaa joko 1960- tai 1970-luvulta. Kuva Pohjois-Karjalan museo.

Liitteet

Liitteiden sisältö

LIITE 1. Erityislaeilla suojellut rakennukset

LIITE 2. Pohjois-Karjalan valtakunnallisesti merkittävät rakennetut kulttuuriympäristöt

LIITE 3. Maakunnallisesti merkittävät rakennetun kulttuuriympäristön kohteet ja alueet

LIITE 4. Valtakunnallisesti ja maakunnallisesti arvokkaat maisema-alueet

LIITE 5. Pohjois-Karjalan arkeologiset erityiskohteet

LIITE 6. Täydennys luvun 6 Tutkimus ja tiedonvälitys -tavoiteosioon

LIITE 7. Säädöspohjaa

LIITE 1. Erityislaeilla suojellut rakennukset

Rakennuksia, rakennelmia, rakennusryhmiä tai rakennettuja alueita on suojeltu muun muassa **rakennusperintölain** nojalla. **Rakennusperintöasetuksella** on suojeltu osa valtion omistamista rakennuksista, rakennusryhmistä ja rakennetuista alueista.

Kirkkolain mukaan kaikki ennen vuotta 1917 rakennetut evankelisluterilaiset kirkolliset rakennukset kiinteine sisustuksineen ja taideteoksineen ovat suojeltuja. Myös vuotta 1917 nuorempi evankelisluterilainen kirkko voidaan suojella.

Ortodoksisesta kirkosta annetun lain mukaan ennen vuotta 1917 rakennettu kirkko on kiinteine sisustuksineen, taideteoksineen ja piha-alueineen suojeltu. Kirkollishallitus voi määrätä sitä uudemman kirkon tai rukoushuoneen suojeltavaksi.

Suurin osa rakennussuojelusta tapahtuu kuitenkin maankäyttö- ja rakennuslain nojalla eli yleis- ja asema-kaavoituksella. Näitä kohteita ei käsitellä tässä liitteessä.

Lisätietoa rakennussuojeluun liittyvästä säädöspohjasta on liitteessä 7.

Rakennusperintölailla ja asetuksella suojellut kohteet

Ilomantsi

Hoskon kämppäkartano
Mekrijärven tutkimusasema
Sissola, runonlaulajan kotitalo

Joensuu

Joensuun kruununmakasiini (Pielisjoen linna)

Juuka

Vikilän tila

Kitee

Osuuskaupan talo

Lieksa

Kuikanniemen kalasauna
Lieksan entinen aluemetsänhoitajan virkatalo

Liperi

Siikasalmen entisen maatalousoppilaitoksen rakennus

Nurmes

Aittolahden kämppä
Esson huoltoasema

Outokumpu

Keretin kaivosalueen rakennukset

Ilomantsin Mekrijärvellä toimi kyläkoulu vuosina 1924–1971. 1970-luvulla koulu siirtyi Joensuun korkeakoululle, joka perusti miljööseen tutkimusaseman. Itä-Suomen yliopisto luopui tutkimusasemasta 2016 ja seuraavana vuonna rakennukset myytiin Megrin Matkailu Oy:lle. Entinen koulu muiden pihapiirin rakennusten kanssa on muutettu pääasiassa matkailutoimintojen käyttöön. Kuva Pekka Piiparinen.

Kirkkolaeilla suojellut kohteet

Ilomantsi

Hattuvaaran tsasouna
Ilomantsin kirkko
Profeetta Elian kirkko

Puu-Juuaassa sijaitsevat Vikilän talot eli Vikilän tila (kaksi taloa kuvassa keskellä) suojeltiin rakennusperintölain avulla vuonna 1996. Talot ovat valmistuneet 1800- ja 1900-lukujen taitteessa ja ne sijaitsevat Puu-Juuan valtakunnallisesti merkittävässä rakennetussa kulttuuriympäristössä. Kuva Pekka Piiparinen (2016).

Liperin Siikasalmen entisen maatalousoppilaitoksen päärakennus suojeltiin rakennusperintölain avulla vuonna 2001. Uusrenessanssityylinen rakennus valmistui 1890-luvun lopulla maanviljelyskoulun tarpeisiin. Kuva Pekka Piiparinen (2018).

Joensuu

Enon kirkko
Joensuun kirkko
Kiihtelysvaaran kirkko (jäljellä kellotapuli)
Pyhän Nikolaoksen kirkko
Sonkajanrannan kirkko
Tuupovaaran kirkko
Utran kirkko

Kitee

Kesälahden tapuli
Kiteen kirkko

Kontiolahti

Kontiolahden kirkko

Lieksa

Pielisjärven tapuli
Viekijärven kirkko

Liperi

Liperin kirkko
Viinijärven ortodoksinen kirkko

Nurmes

Nurmeksen kirkko
Valtimon kirkko

Outokumpu

Kuusjärven kirkko

Polvijärvi

Polvijärven kirkko
Polvijärven ortodoksinen kirkko

Rääkkylä

Rääkkylän kirkko

Tohmajärvi

Tohmajärven kirkko

Ilomantsissa sijaitseva Hattuvaaran tsasouna lienee valmistunut 1700-luvun lopulla. Se on osa Hattuvaaran vaarakylän valtakunnallisesti merkittävää rakennettua kulttuuriympäristöä. Kuva Pekka Piiparinen.

Joensuussa sijaitseva Sonkajarannan ortodoksinen kirkko valmistui vuonna 1915 ja se liittyi Karjalan veljeskunnan toimintaan. Järjestön tavoitteena oli venäläistä Karjalan ortodoksiväestöä. Kirkko kertookin omalta osaltaan maakunnan rikkaasta ortodoksisesta kulttuurihistoriasta. Kuva Pekka Piiparinen.

Kiteen evankelis-luterilainen kirkko on Pohjois-Karjalan ainoa harmaakivikirkko. Rakennus valmistui vuonna 1890 ja sen on suunnitellut arkkitehti Frans Sjöström. Kuva Pekka Piiparinen.

1800-luvun puolivälissä valmistuneeseen Rääkkylän kirkkoon toteutettiin istumapaikkoja 1 200. Rakennuksen on suunnitellut Ernst B. Lohrmann. Kuva Pekka Piiparinen (2018).

LIITE 2. Pohjois-Karjalan valtakunnallisesti merkittävät rakennetut kulttuuriympäristöt

Valtakunnallisesti merkittävät rakennetut kulttuuriympäristöt otettiin valtioneuvoston päätöksellä 22.12.2009 valtakunnallisten alueidenkäyttötavoitteiden tarkoittamaksi inventoinniksi. Päätös tuli voimaan 1.1.2010.

Ilomantsi

Hattuvaaran vaarakylä
Ilomantsin Kauppatie ja Kotimäen alue
Ilomantsin Pappilanvaara
Kakonahon kylämaisema
Mekrijärven kylä ja Sissolan talo
Möhkön ruukinalue
Ostronsaaren Jeskalan pihapiiri
Salpalinja (Ilomantsissa muun muassa Sonkajan kiviasteet)

Joensuu

Heinävaaran vaara-asutus
Joensuun luterilainen ja ortodoksinen kirkko
Joensuun rantapuistovyöhyke
Joensuun rautatieasema ja sen ympäristö
Kiihtelysvaaran kirkko (Kiihtelysvaaran kirkko tuhoutui kokonaan tulipalossa 22.–23.9.2018 välisenä yönä, mutta valtakunnallisesti merkittävään alueeseen kuuluvat arvokkaina kohteina muun muassa kellotapuli, lainamakasiini ja Honkasalon kartanorakennus)
Museosilta (Haarajoen silta)
Pielisjoen kanavat (Joensuussa Joensuun sulku, Utran kanava, Kaltimon vanha sulku, Kaltimon suursulku, Saapaskosken sulku ja Häihän sulku)
Salpalinja (Joensuussa muun muassa Marjala)
Uimaharjun rautatieasema
Utran kanava ja historiallinen teollisuusalue
Vornan tie (osin myös Lieksan puolella)

Juuka

Juuan kirkonkylän vanha keskusta
Äyhkyrin talonpoikaistila

Kitee

Kiteen kirkko ja pappila
Pohjois-Karjalan hovit (mm. Suorlahden ja Mäntyniemen hovit)
Puhoksen historiallinen teollisuusympäristö
Totkunniemen kylä

Kontiolahti

Mönnin ja Selkien vaarakylät
Pielisjoen kanavat (Kontiolahdella Haapavirran kanava ja Jakokosken kanava)

Lieksa

Mätäsvaaran kaivosyhdyskunta
Pankakosken tehdas- ja asuntoalueet
Pielisen museo ja kulttuuriympäristö
Pohjois-Karjalan hovit (Lieksassa Sarkkilan hovi ja Hovila)
Salpalinja (Lieksassa muun muassa Viisikon, Änäkäisen ja Puuruun kunnostettuja etuasemakohteita)
Vornan tie (osin myös Joensuun puolella)

Liperi

Kaprakan kuntoutuslaitos
Pohjois-Karjalan hovit (Liperissä Lamminniemen hovi ja Simananniemen hovi)
Pyhäselän uittolaitteet
Viinijärven rautatieasema

Nurmes

Murtovaaran talomuseo
Nurmeksen rautatieasema
Nurmeksen vanhan kauppalan alue
Rasimäen asutuskylä
Ylikylä

Outokumpu

Outokummun vanha kaivosalue ja Keretin torni

Tohmajärvi

Pohjois-Karjalan hovit (Tohmajärvellä Jouhkolan hovi)
Tohmajärven kirkkoniemi

Iloantans Kauppatie oli kunnan pääraittina 1960-luvun lopulle saakka. Sen historiallisen rakennuskannan ytimen muodostavat 1920–1960-luvuilla valmistuneet kohteet. Kuva Pekka Piiparinen (2018).

Joensuun rantapuistovyöhykkeellä kohtaavat vahvasti rakennettu ympäristö ja luonnonmaisema. Alueella sijaitsee monta arkkitehtonisesti ja kulttuurihistoriallisesti merkittävää rakennusta. Yksi kohde on entinen tyttökoulu vuodelta 1913. Rakennuksen on suunnitellut arkkitehti Magnus Schjerfbeck. Kuva Pekka Piiparinen.

Joensuuhun kuuluvan Uimaharjun rautatieasemarakennus on tyyliltään jugendia. Aseman on suunnitellut arkkitehti Thure Hellström. Kuva Pekka Piiparinen.

Kesälahden Mäntyniemen hovin päärakennus on 1760-luvulta ja se on yksi vanhimmista säilyneistä Pohjois-Karjalan asuinrakennuksista. Kuva Pekka Piiparinen (2018).

Kahdelle perheelle valmistunut talo Lieksan Mätäsvaaran Alinankujalla on yksi esimerkki Vuoksenniska Oy:n rakentaman kaivosyhdyskunnan monipuolisesta rakennuskannasta. Kaivosyhtiö toteutti Alinankujalle tyyppitaloja 1940-luvun alussa. Mätäsvaaralla sijaitsi molybdeenikaivos vuosina 1939–1947. Kuva Pekka Piiparinen (2018).

Liperin Käsämään valmistui vuosina 1946–1949 tuberkuloottisten sotainvalidien kuntoutus- ja oppilaitos. Kokonaisuuden suunnitteli arkkitehti Viljo Revell. Kohde on tunnettu nimillä Veljesharju ja myöhemmin Kaprakan kuntoutuslaitos. Veljesharju on Pohjois-Karjalan ainoa DOCOMOMO-kohde. Docomomo International (International Committee for Documentation and Conservation of Buildings, Sites and Neighbourhoods of the Modern Movement) on kansainvälinen modernin arkkitehtuurin suojeluun ja dokumentointiin erikoistunut järjestö. Kuva Pekka Piiparinen (2013).

Nurmesen vanhan kauppalan alueella sijaitsevan Puu-Nurmesen historiallisen ytimen muodostavat 1800-luvun lopulta 1930-luvun lopulle valmistuneet rakennukset. Nurmesen kauppala suunniteltiin aikana, jolloin erityistä huomiota kiinnitettiin paloturvallisuuteen. Tämän vuoksi Nurmesen säännöllinen ruutuasema-akaava toteutettiin rannikkojen puukaupunkeja väljempänä, mikä näkyy tänäkin päivänä koivurivien reunustamilla kaduilla ja palokujilla. Pekka Piiparinen (2019).

Kuvassa Nurmesen rautatieasema. Joensuu-Nurmes välisen rataosuuden asemarakennukset suunnitteli arkkitehti Thure Hellström. Nämä jugendkohteet valmistuivat vuosina 1906–1911. Kuva Pekka Piiparinen (2020).

Outokummun vanhan kaivosalueen rakennuskanta on valmistunut pääosin 1920-luvun lopulla. Sen rakennukset suunnitteli helsinkiläinen arkkitehti Wäinö Gustaf Palmqvist. Kuva Pekka Piiparinen (2019).

Lisätietoja valtakunnallisesti merkittävistä rakennetuista kulttuuriympäristöistä löytyy Museoviraston sivuilta osoitteesta: <http://www.rky.fi>.

LIITE 3. Maakunnallisesti merkittävät rakennetun kulttuuriympäristön kohteet ja alueet

Tässä esitetty kohdeluettelo on hyväksytty Pohjois-Karjalan maakuntakaava 2040:ssä vuonna 2020.

Pohjois-Karjalan kulttuuriympäristöohjelman laa-
timishetkellä (joulukuu 2020) Pohjois-Karjalan maa-
kuntaliitto oli inventoimassa maakunnan modernia
rakennusperintöä 1. vaihemaakuntakaavaa varten.
Näitä inventointeja ei tähän listaan ole otettu mukaan.
Modernin rakennusperinnön inventoinnin ja 1. vaihe-
maakuntakaavan hyväksymisen jälkeen maakunnalli-
sesti merkittävien rakennettujen kulttuuriympäristöjen
lukumäärä tulee todennäköisesti kasvamaan.

Ilomantsi

Alapiha
Hassila
Kino Mantsi
Kivilahden rajaseutukirkko
Kuikanniemi
Käenkosken entinen ruukin kartano
Mallitalo
Naarvan rajaseutukirkko
Naarvan sairausmaja
Ilomantsin nimismiehen virka-asunto
Pajamuseo
Parppeinvaaran museorakennukset ja
rajakenraalin maja
Pirhunvaara

Joensuu

Asemanpuro
Höytiäisen kanava
Kaltimon entisen pahvitehtaan alue
Otsola
Asuin- ja liiketalo Inari
Entinen yhteiskoulu
Entisen Pohjois-Karjalan keskusammattikoulun
päärakennus
Halla
Hammaslahden rautatieasema
Joensuun kaupungintalo
Hasaniemen alue
Hassila
Hepopuron silta
Hoilolan ortodoksinen kirkko
Hopealahti
Joensuun torin liikerakennukset

Kahilan talo
Kaltimon ratavartijan tupa
Karjamaja
Karsikon pappila
Keskussairaala
Koskivaara
Kotiseutumuseo (viljamakasiini)
Koulukadun varren kerrostalot
Koulula
Kuokkala
Liiketalo Tapio
Linnunniemen huvila
Lotokan hovi
Maja / Korte 2
Mäntyrinne
Nahkurinverstas
Niittylahden seisakki
Opistola
Paasikosken mylly
Pamilon voimalaitos
Penttilän hovin miljöö
Pielisensuun kirkko
Piparkakkutalo
Puhelinlaitoksen toimitalon vanha osa
Puutalokortteli 48
Pyhäselän kirkko
Pärnäsen talo
Rahkeen saha
Sairaalakatu 18
Sarvingin vesimylly
Selvaag-talot
Siirtolapuutarha
Suojapirtti
Taidemuseon kortteli
Toivala
Tshokkisen talo
Tupravan tuulimylly
Utran työväentalo
Vainoniemen huvila
Valliniemi
Vanha Kettuvaara
Vanha lääninhallituksen virastorakennus ja
entinen maaherran asuintalo
Vanhat kaupunginsairaalan rakennukset
Väiskilä

Juuka

Harakkamäki
Heinävaara
Hovi
Juuan Pyhän profeetta Elian tsasouna
Kalliola
Kalliola, Trouppin talo
Koskenkorva
Kosula
Männikkölä
Mäntyniemi
Nevala
Nunnanniemi
Nurkkala
Pappila
Piitterin huvilava
Pöyhölä
Ritolahti

Kitee

Elsa
Herrala
Invala
Karhula
Koivikon tila
Koti-Ilmola
Kotiniemi
Kyllikin pihapiiri
Kästekonen
Lepokumpu
Meijeri
Paloasema
Puhoksen kartanon vanha navetta
Rantalan koulu
Romola
Saiho
Savikko
Savikon kartano
Savikon maakauppa
Sovintola
Tohtorila
Wilskan talo
Kellotapuli (Kesälahdella)
Kotiseutumuseo
Ala-Pappila
Makasiini
Kirkko ja hautausmaa

Kontiolahti

Höytiäisen kanava
Junkkala

Kontiolahden asema
Kontiolahden Isopappila
Kontioniemen sairaala-alue
Lykynlammen urheilumaja
Oksala
Onttolan rajavartiosto
Paiholan sairaala
Puntarikosken voimalaitos
Räsälä
Sikosaaren kalasauna
Toivola

Lieksa

Ikolanaho, Kolin kansallispuisto
Kaarnan huvila
Kantelelahti
Kelvän pysäkki
Kolin kylämaisema
Kotilaisen kauppaliike
Kotiseututalo "Pytinki"
Kuusenjuuri
Kylänlahden nuorisoseurantalo
Laklajärven metsäkämpäyhdykskunta
Lieksan Pyhän profeetta Elian kirkko
Lieksan pääkadun kaupunki- ja katutila
Lieksan rajakomppanian kasarmi
Lieksan rautatieasema
Moisionkadun koulu
Mähköntien kaarisilta
Mäkränmaja
Paateri
Pappila
Pielisentien ja Asemakadun risteysalue
Pohjoismaiden Yhdyspankintalo
Poikola
Sibeliuksen aitta
Viensuun tuulimylly
VR:n asuin- ja toimistorakennus
VR:n asuinrakennus
Vuonilahden asema-alue
Kontiovaaran-Ukkasärkkien maisematie

Liperi

Cederbergin huvila
Harjula
Kirkkoherran virasto
(Viinijärven ortodoksisen seurakunnan)
Kytöoan mylly ja silta
Liperin pikkupappila
Maliila

Piirola
Rotila
Siikakosken alue
Taipaleen koulu
Vanha kunnantalo
Viinijärven valistustalo
Ylämyllyn varuskunta-alue

Nurmes

Höjjäkkä
Lehtovaara
Porokylä
Valtimon keskusta-alue
Eevala
Hovila maatalousoppilaitos
Ikolan ulkomuseo
Juutila
Kopras
Kujanki
Kuokkastenkosken ruukin alue
Metsäpirtti
Nurmeksen maaseutukoulut
Nurmeksen Pyhien ap. Pietarin ja Paavalin kirkko
Osmola, Jokikylän koulu
Otavanmäki
Pieni Pappila
Pitkälä
Pulkkila
Sippola
Suomala
Tapiola
Tuliniemen ranta-asutus
Ahola
Elomäen koulu
Hiekkalahti
Karhunpään koulu
Kirkkola
Koskenniemi
Maamiesseurantalo
Nevala
Rahkola
Sivakan koulu
Tammikoski
Tavikosken hierinmylly
Turula

Outokumpu

Kyykerin työväenasunnot
Pitkälähti
Abessiinia
Italia

Kummunkadun liikerakennukset
Kyykerin entinen yleinen sauna
Lähtevä
Muurajan kartano
Outokummun kaupungintalo
Outokummun Pyhän Hengen kirkko
Yläpihan alue (kaivoksen entinen maatila)

Polvijärvi

Kiikkukankaan metsäkämpä
Kirkkoherran pappila
Lampela
Martonvaaran tanssilava
Saharila
Seppälä
Sotkuman Pyhän profeetta Elian tsasouna
Ylä-Hyvärilä

Rääkkylä

Paksuniemi
Huvisalmi
Iso-Pappila
Kunnantalo
Pakarila
Pirttikallio
Rasivaaran koulu
Seppälä
Sintsintien-Kostamontien maisematie

Tohmajärvi

Tohmajärven rautatieasema
Uusi-Värtsilän kylämaisema
Akkalan koulu
Junnula
Kirjastotalo
Kutsun entinen kansakoulu
Kuusela
Lähtelä
Myllymuseo
Niiralan hovi
Nymanin talo ja Pitäjänmuseumuseo
Oravaara
Porthanin talo
Saarion voimalaitos
Suoniemi
Valkoinen talo
Varola
Sintsintien-Kostamontien maisematie

Toisen maailmansodan jälkeen Suomen itärajan ulottuviin maakuntiin toteutettiin rajaseutukirkkoja. Ilomantsissa on kaksi rajaseutukirkkoa: kuvan Naarvan kirkko (1958) ja Kivilahden kirkko (1954). Kirkkojen valmistuminen liittyi Suomessa harjoitettuun rajaseututyöhön. Sen tarkoituksena oli tukea rajaseudun asukkaita niissä ongelmissa, jotka johtuivat raja-alueiden olosuhteista. Kuva Pekka Piiparinen (2019).

Joensuun Linnunniemen huvila valmistui vuonna 1887. Osin rakennuksen säilymistä turvaamiseksi Joensuu kaupunki hankki huvilan omistukseensa vuonna 1973. Vuonna 2006 kohde siirtyi Pohjois-Karjalan koulutuskuntayhtymän omistukseen. Kuva Pekka Piiparinen (2017).

Kansanopistoja perustettiin Suomeen 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alussa ja alun perin niiden tarkoituksena oli antaa maaseudun nuorille yleissivistävää koulutusta. Näyttävä esimerkki ilmiöstä on Joensuun Niittylahden opistorakennus Opistola, joka on valmistunut vuonna 1928. Kuva Pekka Piiparinen (2018).

Joensuun Kanervalaan toteutettiin 1950-luvun jälkipuoliskolla maakunnan ensimmäinen laajahko rivitalojen kokonaisuus, tuolloin valmistuivat niin kutsutut Selvaag-talot. Nimitys tuli norjalaisesta insinööristä ja yhteiskuntavaikuttajasta Olav Selvaagista ja hänen asumiin liittyvistä ideoista ja rakennussuunnitelmista. Kuva Pekka Piiparinen (2017).

Seurantalo on yhteisnimitys erilaisten aatteellisten yhdistysten kokoontumistiloikseen rakentamista taloista. Taloja ovat rakentaneet muun muassa työväenyhdistykset, nuoriso-, maamies-, raittius- ja urheiluseurat, suojeluskunnat, vapaapalokunnat sekä kotiseutu- ja marttayhdistykset. Vuonna 1905 valmistunut Utran työväentalo on Pohjois-Karjalan yksi vanhimmista säilyneistä seurantaloista. Kuva Pekka Piiparinen (2016).

Kesälahden varhaismodernistinen kirkko on valmistunut vuonna 1950 ja sen on suunnitellut arkkitehtipariskunta Aili ja Niilo Pulkka. Taustalla näkyy päänukattoinen kellotapuli vuodelta 1836. Kuva Pekka Piiparinen (2017).

Kesälahden entinen Pappila valmistui vuonna 1949 ja sen on suunnitellut arkkitehti Rafael Blomstedt. Kuva Pekka Piiparinen (2018).

Kontioniemessä on säilynyt yhtenäinen, vuonna 1930 valmistunut sairaalarakennusten kokonaisuus, joista kuvassa oleva päärakennus kohoaa massiivisimpana. Sairaaloimintaa Kontioniemessä oli vuosina 1930–1995. Kuva Pekka Piiparinen.

1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alussa Suomeen rakennettiin kunnalliskoteja, joita kutsuttiin myös vaivaistaloiksi. Niihin sijoitettiin vanhusten lisäksi mielisairaat ja muuten pitkäaikaissairaat sekä muut, jotka eivät syystä tai toisesta kyenneet itse huolehtimaan itsestään tai voineet turvautua lähimaisiin. Yksi Pohjois-Karjalan varhaisimmista säilyneistä kunnalliskodeista sijaitsee Lieksan Yrjöläntiellä. Rakennusta kutsutaan Yrjöläntien kotiseututaloksi, kohteesta on käytetty myös Pytinki-nimeä. Kuva Pekka Piiparinen (2018).

Timitran linna eli Lieksan rajakomppanian kasarmi kertoo rajavartiolaitoksen historiasta. Asetus rajavartiolaitoksesta annettiin 1930-luvun alussa, mikä mahdollisti uudenlaisen rajavartioston kehittämisen. Tuolloin Lieksan Timitranniemeen suunniteltiin rajavartiokoulua ja se sai jyhkeän rakennuksensa vuonna 1935. Kohteen suunnitteli arkkitehti Yrjö Sadeniemi. Kuva Pekka Piiparinen (2018).

Pohjois-Karjalassa on merkittävää varuskuntarakentamisen historiaa. Ylämyllyn varuskunta perustettiin vuonna 1940. Ensimmäinen rakennusvaihe käsitti muun muassa puurakenteiset kasarmit, mutta seuraavalla vuosikymmenellä alueelle toteutettiin uudet, modernit kasarmit ja huoltorakennukset. Varuskunnan rakennuskantaa täydennettiin vielä 1960- ja 1970-luvuilla. Liperin Ylämyllyn varuskunta lakkautettiin 1990-luvulla ja entiset puolustusvoimien rakennukset jäivät uuden asuinalueen, Jyrinkylän sisään. Lähes kaikki varuskunnan lopettamisen aikoina olleet rakennukset ovat säilyneet ja niille on löydetty uusia käyttötarkoituksia. Kuva Pekka Piiparinen (2017).

Merkittävä osa Nurmeksen museoiden toiminnasta sijaitsee Ikolan museoalueella. Siellä ovat museon toimisto-, konservointi- ja säilytystilat. Lisäksi alueella on näyttelytoimintaa. Myös itse rakennukset liittyvät museon esittelytehtävään ja rakennuksia pidetään kunnossa konservoivat periaatteet huomioiden. Ikolan ulkomuseo koostuu alueelle siirretystä Rantolan talosta (kuvassa), navetasta, savupirtistä sekä pari- ja luhtiaitoista. Kuva Pekka Piiparinen (2019).

Outokummun Kyykerin asuinalueelle valmistui 1930-luvun lopulla 37 arkkitehti Wäinö Gustaf Palmqvistin suunnittelemaa kahden perheen asuintaloa. Näistä kaivoksen työntekijöille osoitetuista rakennuksista on säilynyt suurin osa eli yhteensä 24. Kuva Pekka Piiparinen (2018).

Kuvassa oleva Rääkkylän Paksuniemen entinen meijeri- ja myllyrakennus on valmistunut vuosina 1913 ja 1934. Maidon käsittely päättyi 1976 ja myllyn toiminta 1994. Paksuniemen alueen historiallinen rakennuskanta on muutettu palvelemaan matkailu-, kulttuuri- ja ravintolatoimintoja. Kuva Pekka Piiparinen (2018).

1950-luvulla sekä Outokummun kaivos että pitkälti sen myötä koko Kuusjärven kunta (vuodesta 1968 Outokumpu) kasvoivat voimakkaasti. Yksi tuon ajan kasvun ja vauraudenkin merkki on vuonna 1956 valmistunut kunnantalo, nykyinen Outokummun kaupungintalo. Sen suunnitteli helsinkiläinen Arkkitehtitoimisto Blomstedt & Lampén. Kuva Pekka Piiparinen (2013).

Tohmajärvellä Jänisjoen varrella on maakunnan vanhin säilynyt voimalaitosrakennus. Vuonna 1908 valmistunut Saarion voimalaitos tuotti sähköä Oy Wärtsilä Ab:n rautatehtaalle. Toisen maailmansodan jälkeen tehtaat jäivät Neuvostoliiton puolelle, joten voimalaitos on harvoja Suomen puolelle jääneitä rakennushistoriaan liittyviä todisteita Wärtsilän tehtaan historiasta. Kuva Pekka Piiparinen (2018).

LIITE 4. Valtakunnallisesti ja maakunnallisesti arvokkaat maisema-alueet

Valtakunnallisesti arvokkaat maisema-alueet on valittu valtioneuvoston periaatepäätöksellä vuonna 1995.

Maakunnallisesti arvokkaiden maisema-alueiden kohdeluettelo on hyväksytty Pohjois-Karjalan maakuntakaava 2040:ssä vuonna 2020.

Valtakunnallisesti arvokkaat maisema-alueet

Ilomantsi

Kirvesvaara-Hakovaaran vaarakylät
Solkajan kylämaisema

Joensuu

Huhtilammen kylämaisema
Kolin maisema-alue
Selkie-Lehtoi-Heinävaara ja vanha maantie

Kitee

Kiteenlahden-Savikon kylämaisema
Totkunniemen kylämaisema

Kontiolahti

Kolin maisema-alue
Selkie-Lehtoi-Heinävaara ja vanha maantie

Lieksa

Kolin maisema-alue

Nurmes

Karhunpään Rantakylä
Rasimäen siirtokarjalaiskylä
Ylikylän kylämaisema
Ylä-Valtimon kylämaisema

Tohmajärvi

Onkamon kannaksenkylän kylämaisema
Saarion kylämaisema

Maakunnallisesti arvokkaat maisema-alueet

Ilomantsi

Hattuvaaran kylämaisema
Ilomantsinjärven vaaramaisema
Mekrijärven kylä
Mutalahti

Joensuu

Ahvenisen-Kousan kylämaisema
Hoilolan-Saaroisten kylämaisema
Hyypiän ja Raatevaaran vaarakylät

Iiomantsin Solkajan vaarakylä on yksi Pohjois-Karjalan vanhimmista kylistä. Kuva Mika Pirinen / Pohjois-Karjalan ELY-keskus.

Juuan Vuokon Nekkosenniemen kyläkuvaan kuuluvat kiviaidat. Kuva Pekka Piiparinen (2019).

Koveron kylämaisema

Mulon kumparekylä

Nivan kylämaisema

Pohjankylän asutusmaisema

Sarvingin kylämaisema

Tuupovaaran vaarakylät

Juuka

Järvikylä

Paalasmaa – Toinensaari

Vuokon kylämaisema

Kitee

Haarajärven-Ruppovaaran kylämaisema

Hummovaaran kylämaisema

Kunonniemi

Puhoksen maisema

Potoskavaaran kylämaisema

Suorlahden kylämaisema

Villalan kylämaisema

Kontiolahti

Jakokosken kylämaisema

Pyytivaaran vaarakylä

Lieksa

Egyptinkorven asutusmaisema

Nurmijärven kylämaisema

Viensuun kylämaisema

Vuonislahden kylämaisema

Liperi

Kaatamon-Ristin kylämaisema

Liperin kirkonkylän kulttuurimaisema

Roukalahden kylämaisema

Nurmes

Jokikylän kylämaisema

Lipinlahden kylämaisema

Puukarin kylämaisema

Saramon kylämaisema

Savikylä ja Kuokkastenkosken ruukin alue

Outokumpu

Sysmän - Lappalan kylämaisema

Polvijärvi

Huutokoski - Lahtolahti

Järvikylä

Martonvaaran vaaramaisema

Oriniemi - Ruvaslahti

Solan kylämaisema

Sotkuman kylämaisema

Tohmajärvi

Gabriel Walleniuksen maisema

Patsolan Selkäkylä

Peijonniemi

Petravaaran kylämaisema

Riikolan kylämaisema

Tikkalan kylämaisema

Värtsilän Jänisjokilaakso

LIITE 5. Pohjois-Karjalan arkeologiset erityiskohteet

Alla esitetty lista on Pohjois-Karjalan alueellisen vastuumuseon näkemys maakunnan arkeologisen aineiston erityiskohteista. Esityksen lähteenä on käytetty Museoviraston ylläpitämää muinaisjäännösrekisteriä sekä listan lopussa esitettyä kirjallisuutta.

Kunta	Ajoitus	Tyyppi
Ilomantsi		
Hattuvaara Kuusikko	historiallinen	ortodoksikalmistot
Havukkakallio	keskiaikainen	muinaislinnat
Hutunniemi 2	historiallinen	talonpohjat, viljelyröykkiöt
Juomahuuha 1	kivikautinen	asumuspainanteet
Kaatiolampi	moderni	taistelukaivannot
Kalatonlampi 1	kivikautinen	asuinpaikat, pyyntikuopat
Kirkonkylä Kirkonpelto	historiallinen	kylänpaikat
Kirkonkylä Pappilanvaara	historiallinen	ortodoksikalmistot, kirkonpaikat
Käenkosken harkkohytti	historiallinen	rautaruukit
Lohisensaaret 1	kivikautinen, rautakautinen, keski-aikainen	asuinpaikat
Möhkön ruukki	historiallinen	rautaruukit
Oinassalmi	moderni	taistelukaivannot, tulipesäkkeet
Puhtiinkangas	historiallinen	hiilimiilut, kaivot, kellarit
Vene-Saahkari 3	kivikautinen	asuinpaikat
Joensuu		
Kovero Kirkkopelto	historiallinen	ruumiskalmistot
Linnankukkula	keskiaikainen	linnavuoret
Marjala	moderni	taistelukaivannot
Rahakangas 1	kivikautinen	asumuspainanteet, hautapaikat
Siihtala	kivikautinen	asuinpaikat
Tannilanvaara	moderni	tykkiasemat
Utran vanha kanava-alue	historiallinen	vesisahat
Öllölä Pörtsämö	historiallinen	ortodoksikalmistot
Uskalin Linnanmäki	historiallinen	asuinpaikat, muinaispellot
Kitee		
Retuniemen karsikko	historiallinen	karsikkopaikat
Haudanlahti	varhaismetallikautinen	asuinpaikat
Hiekanpää III	kivikautinen, historiallinen	asuinpaikat, pyyntikuopat, tervahaudat
Hiidenniemi	kivikautinen, varhaismetallikautinen, rautakautinen	asuinpaikat
Kalliolahti	varhaismetallikautinen	röykkiöt
Mäntyniemen hovi	historiallinen	kartanot, puutarhat
Pirunpöytä Sarvisuo	rautakautinen, historiallinen kivikautinen, varhaismetallikautinen	kuppikivet asuinpaikat, pyyntikuopat, hautapaikat
Viitaniemi	varhaismetallikautinen	lapinrauniot
Kontiolahti		
Jakkilanvaara	historiallinen	taistelukaivannot
Jukajoen harkkohytti	historiallinen	rautaruukit
Karpalosuo	historiallinen	taistelukaivannot

Kunta	Ajoitus	Tyyppi
Lieksa		
Haasiinniemi	kivikautinen, varhaismetallikautinen	asuinpaikat, pyyntikuopat
Hatunkylä	moderni	taistelukaivannot
Kaatiinlampi	moderni	taistelukaivannot
Metelinsaari 3	kivikautinen	asuinpaikat
Valkealampi	moderni	taistelukaivannot
Valkeanlamminkangas	moderni	taistelukaivannot
Viisikko	moderni	taistelukaivannot
Vilponlammit	moderni	taistelukaivannot
Vornosenvaara	moderni	taistelukaivannot
Änäkäinen	moderni	taistelukaivannot
Liperi		
Kaatamo Täyssinän rauhan rajakivi	historiallinen	rajamerkit
Kangasranta 16	kivikautinen	asumuspainanteet
Kortesalmi	historiallinen	rajamerkit
Siikakosken kanavat ja teollisuusalue	historiallinen	vesimyllyt, vesisahat, uittolaitteet, sillat
Nurmes		
Alimmainen Jokijärvi	historiallinen	hiilimiilut
Kalmoniemi	kivikautinen	asuinpaikat
Laavu	historiallinen	karsikkopaikat
Mujejärvi Kalmoniemi	historiallinen	ruumiskalmistot, asuinpaikat
Murtovaara	historiallinen	karsikkopaikat
Outokumpu		
Laavussuo	kivikautinen	asumuspainanteet
Lintutorni	kivikautinen	asumuspainanteet, pyyntikuopat
Majoonsuo	kivikautinen, varhaismetallikautinen	asumuspainanteet
Sätös	kivikautinen	asumuspainanteet
Polvijärvi		
Huhmarisvaara	moderni	tykkiasemat
Sotkuma Iljala	historiallinen	asuinpaikat, kätköt
Sotkuma Ortodoksikalmisto Suovaara	kivikautinen, historiallinen kivikautinen	ortodoksikalmistot, asuinpaikat asuinpaikat
Rääkkylä		
Pörrinmökki	kivikautinen, varhaismetallikautinen	pyyntikuopat, tervahaudat, asumuspainanteet
Reijola	moderni	taistelukaivannot
Ukonlahti	moderni	panssariesteet
Vihi 1	kivikautinen, varhaismetallikautinen, historiallinen	asumuspainanteet, hiilimiilut
Tohmajärvi		
Piilolahti	kivikautinen, historiallinen	asumuspainanteet, hiilimiilut
Porthaninrinne	historiallinen	linnoitukset
Vanhatupa	historiallinen	kyläpaikat

(Käytetyt lähteet: Kankainen 1999; Muinaisjäännösrekisteri; Suhonen 2012).

LIITE 6. Täydennys Tavoitteita ja toimenpiteitä -lukuun

Tavoitteita ja toimenpiteitä -luvun Tutkimus ja tiedonvälitys -tavoiteosiossa mainitaan, että ”toteutetaan Pohjois-Karjalan erityispiirteiden teemainventointeja ja tutkimusta”. Tutkimustietoa ja selvityksiä kaivataan seuraavista aiheista:

- ortodoksinen pyhäkkörakentaminen
- voimalaitokset ja niiden ympäristöt
- kanavat ja niiden ympäristöt
- Pohjois-Karjalan hovit
- kalamajat
- venevajat
- pienet kaivokset ja niiden ympäristöt
- teollisuusyhdyskuntien asuinalueet
- teollisuusyhdyskuntien tyyppitalomallit
- metsäkämpät
- Suomen sodan aikaiset vallitukset
- maakunnan mökkimäinen asutus ja rakentaminen
- varhainen kesämökkirakentaminen
- historialliset puutarhat
- rautakausi ja keskiaika
- maakunnan varhainen viljelyhistoria
- Pohjois-Karjala kauppatienä
- ortodoksisuuden ja luterilaisuuden varhaisimmat ilmentymät arkeologisin keinoin
- Brahean kaupunkiarkeologinen täydennysinventointi
- varhainen raudanvalmistus
- Pohjois-Karjalan puuntuotannon ja uiton historia

LIITE 7. Säädöspohjaa¹

Perustuslain (731/1999) 20 §:n mukaan vastuu luonnosta ja sen monimuotoisuudesta, ympäristöstä ja kulttuuriperinnöstä kuuluu kaikille.

Jokainen vastaa kulttuuriperinnön vaalimisesta

Perustuslaissa säädetään perustavanlaatuisista, erityisen tärkeistä oikeuksista ja velvollisuuksista. Perustuslakiin sisältyy myös jokaisen ihmisen ja organisaation toimintaan kohdistuva pitkäaikainen vastuu ympäristöstä. Se käsittää myös vastuun kulttuuriympäristöstä ja siitä huolehtimisesta. Itse kukin voi osaksi omilla toimillaan ja valinnoillaan vaikuttaa kulttuuriympäristön säilymiseen ja vaalimiseen sekä siihen, minkälaiseksi elinympäristömme muodostuu.

Tämän lisäksi perustuslain 20 §:n 2 momentin mukaan julkisen vallan on pyrittävä turvaamaan jokaiselle oikeus terveelliseen ympäristöön ja mahdollisuus vaikuttaa elinympäristöään koskevaan päätöksentekoon. Osallistumis- ja vaikuttamismahdollisuuksien toteutumisen edellytyksenä on, että kulttuuriympäristöstä ja siihen vaikuttavista toimenpiteistä on luotettavaa tietoa saatavilla ymmärrettävästi ja ajantasaisesti.

Maankäytön suunnittelulla merkittävä rooli rakennetun ympäristön ohjauksessa

Maankäyttö- ja rakennuslaki (132/1999, MRL) sekä maankäyttö- ja rakennusasetus (895/1999) edellyttävät rakennetun ympäristön ja maiseman huomioimista maankäytön suunnittelussa. Lain tavoitteena on hyvän elinympäristön ja kestävä kehityksen edistäminen. Alueiden käytön suunnittelulla ja rakentamisen ohjauksella tavoitellaan muun ohella rakennetun ympäristön kauneuden ja kulttuuriarvojen vaalimista, säilyttämistä, suojelua sekä uusien kulttuuriympäristöjen luomista.

Valtakunnalliset alueidenkäyttötavoitteet ovat osa MRL:n mukaista alueidenkäytön suunnittelujärjestelmää. Niillä varmistetaan valtakunnallisesti merkittävien seikkojen huomioon ottaminen maakuntien ja kuntien kaavoituksessa sekä valtion viranomaisten toiminnassa. Päätöksen valtakunnallisista alueidenkäyttötavoitteista tekee valtioneuvosto. Kulttuuriympäristöjen kannalta keskeisin tavoite on huolehtia valtakunnallisesti arvokkaiden kulttuuriympäristöjen ja

luonnonperinnön arvojen turvaamisesta. Luonnon ja kulttuuriympäristöjen kestävä käyttö toteutuu turvamalla niiden alueellinen monimuotoisuus ja ajallinen kerroksisuus. Valtakunnallisten alueidenkäyttötavoitteiden mukaan suomalaisen kulttuuriympäristön kokonaisuus perustuu viranomaisten laatimiin valtakunnallisiin inventointeihin, jotka koskevat valtakunnallisesti arvokkaita maisema-alueita, valtakunnallisesti merkittäviä rakennettuja kulttuuriympäristöjä (RKY) ja valtakunnallisesti merkittäviä arkeologisia kohteita. Nämä alueet on tarpeen tunnistaa ja ottaa huomioon alueidenkäytössä siten, että niiden arvot turvataan.

Maankäytön suunnittelua toteutetaan kaavoituksella: maakuntakaavoilla, yleiskaavoilla ja asemakaavoilla. Kaavitasoilla voidaan antaa määräyksiä alueen tai kohteen kulttuurihistoriallisen merkittävyyden tai ominaisuuksien suojelemiseksi (MRL 30 §, 41 §, 57 §). Suojelumerkinnot ja -määräykset vaikuttavat rakennusta koskevaan lupaharkintaan, kuten rakennus-, toimenpide- ja purkamislupaan. Lisäksi suojeltujen rakennuksien korjaus- ja muutostöissä on noudatettava suojelumääräyksiä.

Maakuntakaavan laatimisesta vastaa maakuntaliitto. Maakuntakaavan tehtävänä on välittää kaavoitukseen kulttuuriympäristöä koskevat valtakunnalliset tavoitteet sekä ohjata maakuntien kulttuuriympäristöjen ominaispiirteiden vaalimista ja vahvistamista. Kaavaa laadittaessa on kiinnitettävä huomiota maiseman, luonnonarvojen ja kulttuuriperinnön vaalimiseen (MRL 28 §).

Yleiskaavan tarkoituksena on kunnan tai sen osan maankäytön yleispiirteinen ohjaaminen ja toimintojen yhteensovittaminen. Yleiskaava on ohjeena asemakaavoja laadittaessa ja muutettaessa. Yleiskaavaa laadittaessa on otettava huomioon rakennetun ympäristön, maiseman ja luonnonarvojen vaaliminen sekä olemassa oleva yhdyskuntarakenteen hyödyntäminen (MRL 39 §).

Yleiskaavaa yksityiskohtaisempi **asemakaava** ohjaa kaupungeissa, taajamissa ja usein myös ranta-alueilla alueiden käyttöä ja rakentamista. Asemakaavan tarkoituksena on ohjata rakentamista ja muuta maankäyttöä paikallisten olosuhteiden, kaupunki- ja maisemakuvan, hyvän rakentamistavan ja olemassa olevan rakennuskannan käytön vaatimalla tavalla. Rakennettua ympäristöä ja luonnonympäristöä tulee

¹ Lukijaa pyydetään tarkistamaan aina ajantasainen lainsäädäntö esimerkiksi osoitteesta <https://www.finlex.fi>. Tätä kirjoitettaessa muun muassa maankäyttö- ja rakennuslakia, muinaismuistolakia ja luonnonsuojelulakia ollaan uudistamassa.

Outokummun taa-
jaman kupeessa
sijaitseva Keretin
kaivostorni (1954)
suojeltiin rakennus-
perintölailla vuonna
1998. Kuva Pekka
Piiparinen (2017).

vaalia, eikä niihin liittyviä erityisiä arvoja saa hävittää (MRL 54 §). Asemakaavassa voidaan antaa aluetta tai rakennusta koskevia suojelumääräyksiä, jos se on tarpeen maiseman, luonnonarvojen, rakennetun ympäristön, kulttuurihistoriallisten arvojen tai muiden erityisten ympäristöarvojen suojelemiseksi (MRL 57.2 §).

Kaavoituksen lisäksi maankäyttö- ja rakennuslaissa on **rakentamista ja purkamista koskevia määräyksiä**. Rakennusten purkamista säädellään maankäyttö- ja rakennuslaissa ja -asetuksessa. Asemakaava-alueella purkaminen on luvanvaraista: jos rakennus on historiallisesti merkittävä tai rakennustaiteellisesti arvokas tai tällaisen kokonaisuuden osa, tarvitaan purkamislupa. Purkamisesta ei saa aiheutua rakennettuun ympäristöön sisältyvien perinne-, kauneus- tai muiden arvojen häviämistä (MRL 139 §). Lisäksi MRL 118 §:n mukaan rakentamisessa, rakennuksen korjaus- tai muutostöissä ja muissa toimenpiteissä, sekä rakennuksen tai sen osan purkamisessa on huolehdit-

tava siitä, ettei historiallisesti tai rakennustaiteellisesti arvokkaita rakennuksia tai kaupunkikuvaa turmella.

Rakennusten suojelu erityislakien avulla

Rakennusperintölain (498/2010, RPL) tavoitteena on turvata rakennetun kulttuuriympäristön ajallinen ja alueellinen monimuotoisuus, vaalia sen ominaisluonnetta ja erityispiirteitä sekä edistää sen kulttuurisesti kestävää hoitoa ja käyttöä. Pääsääntöisesti lakia sovelletaan asemakaavoitetun tai asemakaavoitettavaksi tarkoitetun alueen ulkopuolella. Asemakaava-alueilla rakennussuojelu toteutetaan yleensä esisijaisesti maankäyttö- ja rakennuslain mukaisesti kaavamääräyksiin. Rakennusperintölakia voidaan soveltaa myös asemakaava-alueilla seuraavilla edellytyksillä: (1) jos kohteella on valtakunnallista merkitystä, (2) jos kohteen säilymistä tai suojelua ei voida turvata maankäyttö- ja rakennuslailla ja sen

nojalla annetuilla säännöksillä tai määräyksillä tai (3) jos asemakaavoitustilanne aiheuttaa erityisen syyn. Kohteen suojelusta päättää ELY-keskus.

Valtion omistamista rakennuksista merkittävä osa on suojeltu **valtion omistamien rakennusten suojelusta annetulla asetuksella** (480/1985). Asetus on kumottu rakennusperintölailalla vuonna 2010, mutta rakennusten suojelu on edelleen voimassa siihen asti, kunnes rakennuksen suojelusta on päätetty rakennusperintölain mukaan. Asetuksen tarkoituksena on kansallisen kulttuuriperinnön säilyttämiseksi suojella kulttuurikehitykseen tai historiaan liittyviä valtion omistamia rakennuksia, rakennusryhmiä ja rakennettuja alueita, joilla on kulttuurihistoriallista merkitystä. Suojeltuja rakennuksia ei saa ilman Museoviraston lupaa muuttaa tai käyttää niin, että rakennuksen kulttuurihistoriallinen arvo vähenee. Kun suojeltu rakennus luovutetaan toiselle, ELY-keskuksen on laitettava vireille rakennusperintölain mukainen rakennuksen suojelua koskeva asia (RPL 11 §).

Kirkollisten rakennusten suojelusta on säännöksiä sekä evankelisluterilaista kirkkoa koskevassa kirkkolaisissa (1054/1993), että laissa ortodoksisesta kirkosta (985/2006). Kirkkolakien mukaan kaikki ennen vuotta 1917 rakennetut evankelisluterilaiset ja ortodoksiset kirkolliset rakennukset kiinteine sisustuksineen ja taideteoksineen ovat suojeltuja. Suojelulainsäädännön tarkoitus on varmistaa, että kirkollisia rakennuksia hoidetaan ja korjataan asianmukaisella tavalla.

Maisemien ja luontotyyppien suojelu

Yhtenä **luonnonsuojelulain** (1096/1996, LSL) tavoitteista on luonnonkauneuden ja maisema-arvojen vaaliminen. LSL 32 §:n mukaan luonnon- ja kulttuurimaiseman kauneuden, historiallisten ominaispiirteiden tai siihen liittyvien muiden erityisten arvojen säilyttämiseksi ja hoitamiseksi voidaan perustaa maisema-alue. Valtakunnallisesti merkittävistä maisema-alueista ja niitä koskevista määräyksistä päättää ympäristöministeriö ja muusta maisema-alueesta ELY-keskus maakunnan liiton esityksestä.

MRL:n valtakunnalliset alueidenkäyttötavoitteet edellyttävät, että maisema-alueet otetaan huomioon alueiden käytössä ja ne tulee muun muassa merkitä maakuntakaavoihin. Suomessa on vuoden 1995 inventointitietojen mukaan 156 valtakunnallisesti merkittävää maisema-aluetta. Valtakunnallisesti arvokkaat maisema-alueet inventoitiin uudelleen vuosina 2010–2014. Tätä kirjoitettaessa (tammikuu 2021) prosessi on vielä kesken, eikä valtioneuvosto ole vielä antanut päätöstä asiassa.

Lisäksi maisemaa suojellaan luonnonsuojelulain nojalla perutetuissa kansallispuistoissa ja luonnonpuistoissa sekä muilla luonnonsuojelualueilla rajoittamalla maisemaan vaikuttavia toimia. Kulttuurisesti ja maisemallisesti arvokkaita luontotyyppiä suojellaan luonnonsuojelulain ja vesilain (587/2011) luontotyyppisuojeleluna, sekä metsälaissa (1093/1996) avainbiotooppisuojeleluna.

Luonnonsuojelulaila on suojeltu yhdeksän suojeltavaa luontotyyppiä kattaen muun muassa jalopuumetsiköt, terveleppäkorvet, hiekkarannat, lehdesniityt, katajakedot ja suuret maisemapuut (LSL 29 §). Näitä ei saa muuttaa niin, että luontotyypin ominaispiirteiden säilyminen kyseisellä alueella vaarantuu. Muuttamiskielto tulee luonnonsuojelulain 30 §:n mukaan voimaan, kun elinkeino-, liikenne- ja ympäristökeskus on päätöksellään määritellyt suojeltuun luontotyyppiin kuuluvan alueen rajat ja antanut päätöksen tiedoksi alueen omistajille ja haltijoille. Lisäksi Euroopan unionin luontodirektiivissä on lueteltu 68 Suomessa esiintyvää luontotyyppiä, joita suojellaan Natura 2000 -verkostolla.

Luontotyyppien suojelu ei estä alueen käyttöä, kunhan alueen ominaispiirteet säilyvät. Sen sijaan usean luontotyypin kuten lehdesniittyjen ja katajaketojen säilyminen edellyttää jatkuvaa perinteistä käyttöä ja hoitoa muun muassa laiduntamalla tai niittämällä. Näitä hoitotoimenpiteitä on usein mahdollista tukea Euroopan unionin maaseuturahastosta.

Muinaismuistojen suojelu

Arkeologiseen kulttuuriperintöön kuuluvien muinaisjäännösten suojelusta säädetty erityislaki, **muinaismuistolaki** (295/1963), koskee muinaismuistoja eli kiinteitä muinaisjäännöksiä, irtaimia muinaisesineitä, sekä laivalöytöjä. Lain mukaan kiinteät muinaisjäännökset ovat rauhoitettuja muistoina Suomen aikaisemmasta asutuksesta ja historiasta. Kiinteät muinaisjäännökset ovat rauhoitettuja lain nojalla ja niihin kajoaminen ilman muinaismuistolain nojalla annettua lupaa on kiellettyä.

Arkeologiseen kulttuuriperintöön kuuluu myös sellaisia nuorempia rakenteita ja paikkoja, joita ei Museoviraston linjauksen mukaan lueta muinaismuistolain tarkoittamiin kiinteisiin muinaisjäännöksiin, mutta joiden säilyttämistä pidetään perusteltuna niiden historiallisen merkityksen ja kulttuuriperintöarvojen vuoksi. Tällaisia kulttuuriperintökohteita voidaan esittää säilytettäväksi esimerkiksi kaavoituksen keinoin. Maankäyttö- ja rakennuslain 197 §:n mukaan alueiden käytön suunnittelussa on otettava huomioon, mitä muinaismuistolaisissa säädetään.

Kulttuuriperinnön suojelun kansainvälinen tausta

Kulttuuriympäristöä säännellään useilla **kansainvälisillä sopimuksilla**, jotka velvoittavat maita kulttuuri- ja luonnonperinnön, rakennustaiteellisen perinnön, arkeologisen perinnön, sekä luonnon- ja kulttuurimaisemien, suojelualueiden ja arkiympäristön turvaamiseen ja huomioon ottamiseen alueiden käytön suunnittelussa ja rakentamisessa. Suomi on liittynyt seuraaviin kulttuuriympäristöä koskeviin kansainvälisiin sopimuksiin:

- Maailman kulttuuri- ja luonnonperinnön suojelemista koskeva yleissopimus (SopS 19/1987)
- Haagin sopimus: yleissopimus kulttuuriomaisuuden suojelemisesta aseellisen selkkauksen sattuessa (SopS 93/1994)
- Yleissopimus aineettoman kulttuuriperinnön suojelemisesta (SopS 47/2013)
- Eurooppalainen yleissopimus arkeologisen perinnön suojelusta (SopS 26/1995)

- Euroopan rakennustaiteellisen perinnön suoje-
lua koskeva yleissopimus (SopS 10/1992)
- Eurooppalainen maisemayleissopimus (SopS
14/2006)
- Faron puiteyleissopimus kulttuuriperinnön yh-
teiskunnallisesta merkityksestä (SopS 50/2018)

Suomi ei ole vielä ratifoinut Unescon yleissopimus-
ta vedenalaisen kulttuuriperinnön suojelemisesta
(2001).

Kulttuuriympäristön suojeleminen on myös vah-
vasti esillä YK:n ohjelmissa. Kestävän kehityksen
huippukokouksessa vuonna 2015 allekirjoitetun
YK:n Agenda 2030 - kestävän kehityksen toimin-
taohjelman 11. tavoite koskee kestäviä kaupunkeja
ja yhteisöjä. Yhtenä sen alatavoitteena on tehostaa
maailman kulttuuri- ja luonnonperinnön suojelemista.

KUVAILEHTI

Julkaisusarjan nimi ja numero Raportteja 40/2020				
Vastuualue Ympäristö-vastuualue				
Tekijät Pekka Piiparinen Ville Hakamäki Jukka Nykänen		Julkaisuaika 2021		
		Kustantaja Julkaisija Pohjois-Karjalan elinkeino-, liikenne- ja ympäristökeskus		
		Hankkeen rahoittaja toimeksiantaja		
Julkaisun nimi Pohjois-Karjalan kulttuuriympäristöohjelma 2021–2027				
Tiivistelmä <p>Kulttuuriympäristöohjelmissä linjataan alueen tärkeimmät ihmisen muokkaaman ympäristön ominaispiirteet. Kulttuuriympäristöohjelmaa voidaan käyttää hyväksi päätöksenteossa sekä ohjeena kulttuuriympäristön suunnittelussa, kehittämisessä ja vaalimisessa. Ohjelma on työväline viranomaisille, asukkaille, yrittäjille, yhdistyksille ja kulttuurihistoriallisesti arvokkaiden kohteiden omistajille.</p> <p>Kulttuuriympäristöön kuuluvat arkeologinen kulttuuriperintö, perinnemaisemat, kulttuurimaisema ja rakennettu kulttuuriympäristö. Usein näiden erottaminen toisistaan on vaikeaa ja toisinaan samaa aluetta voidaan näkökulman mukaan tarkastella esimerkiksi kulttuurimaisemana tai rakennettuna kulttuuriympäristönä.</p> <p>Pohjois-Karjalan kulttuuriympäristöohjelmassa esitellään kulttuuriympäristöjen parissa työskenteleviä toimijoita, mahdollisten hankkeiden rahoituslähteitä, säädöspohjaa sekä tuodaan esiin maakunnan kulttuuriympäristöihin liittyviä tavoitteita ja toimenpiteitä. Lisäksi ohjelmassa esitellään Pohjois-Karjalan arvokkaita kulttuuriympäristöjä, syvimmin niitä tarkastellaan kolmen artikkelin avulla. Artikkelit käsittelevät kuntien taajamia ja liikekeskustoja, arkeologista kulttuuriperintöä sekä maisemia. Kunkin artikkelin lopussa esitellään aiheeseen liittyvän kulttuuriympäristön haasteita, mutta myös vaalimiskeinoja.</p>				
Asiasanat (YSA:n mukaan) Kulttuuriympäristö, perinnemaisema, rakennusperintö, kulttuurimaisema, luonnonmaisema, taajamat, keskustat, arkeologia, suunnitelmat, Pohjois-Karjala				
ISBN (painettu) 978-952-314-886-4	ISBN (PDF) 978-952-314-885-7	ISSN-L 2242-2846	ISSN (painettu) 2242-2846	ISSN (verkojulkaisu) 2242-2854
www www.doria.fi/ely-keskus		URN URN:ISBN:978-952-314-885-7	Kieli Suomi	Sivumäärä 92
Julkaisun myynti/jakaja Julkaisu on saatavana verkossa www.doria.fi/ely-keskus Julkaisun myynti/jakaja: Pohjois-Karjalan elinkeino-, liikenne- ja ympäristökeskus PL 69, 80101 Joensuu, puhelinvaihe: +358 295 026 000, sähköposti: kirjaamo.pohjois-karjala@ely-keskus.fi				
Kustannuspaikka ja aika Joensuu 2021			Painotalo PunaMusta Oy	

RAPORTEJA 40 | 2020

Pohjois-Karjalan kulttuuriympäristöohjelma 2021–2027

Pohjois-Karjalan elinkeino-, liikenne- ja ympäristökeskus

ISBN 978-952-314-886-4 (painettu)

ISBN 978-952-314-885-7 (PDF)

ISSN-L 2242-2846

ISSN 2242-2846 (painettu)

ISSN 2242-2854 (verkkajulkaisu)

URN:ISBN:978-952-314-885-7

www.doria.fi/ely-keskus